

C. H. Hermansson

Vänsterns väg

Rabén & Sjögren 1965

I denna klassiska ”debattbok” anknyter den dåvarande kommunistledaren C H Hermansson till de idéer som ”den nya vänstern” ute i Europa lyft fram, en rörelse som ville förnya arbetarrörelsen och var kritisk till både traditionell socialdemokrati och stalinistisk kommunism.

C H lyckades med konststycket att i det svenska kommunistpartiet (som 1967 bytte namn till Vänsterpartiet Kommunisterna, VPK) introducera en del av ”nyvänsterns” idéer, medan det danska kommunistpartiet splittrades och det uppstod ett nytt parti, Socialistisk Folkeparti, som mer direkt kan sägas representera ”nyvänstern”.¹

Innehåll

Förord till andra upplagan	1
1. De gammalmodiga partierna	2
2. Sverige i en svältande värld.....	6
3. Är avrustning möjlig?.....	22
4. Vad är det för fel på ”välfärdssamhället”?	31
5. Företagsägande demokrati.....	42
6. Effektivitet och människovärde	58
7. Strukture reformer – ändrade maktförhållanden	64
8. Vänsterns uppgifter	71

¹ Se Werner Schmidts C-H Hermansson, *En politisk biografi* (Leopard, 2005), kapitel 7, ”Socialistisk förnyelse”, för en grundlig genomgång av CH:s roll när det gällde att införa nyvänsteridéer i SKP/VPK:s. Antologin [Utanför systemet, vänstern i Sverige 1968-78](#) ger en mer översiktlig bild av svenska vänsterns utveckling under denna period.

Förord till andra upplagan

Varje skrift som är signerad av en bestämd författare är givetvis ett personligt inlägg. Jag vill understryka detta för att söka undvika en kritik av denna debattbok, som tar sin utgångspunkt i förutfattade meningar om vad författaren borde tycka eller som anser att andra personer och ett bestämt politiskt parti kan ställas till ansvar för mina åsikter. Den som har ett politiskt engagemang slipper naturligtvis aldrig helt ifrån det dubbla ansvaret för egna åsikter och partiets ställningstaganden. Men detta bidrar endast till den stimulerande spänningen i den debatt som ständigt måste pågå inom varje parti och varje rörelse för att utveckla dess ideologi och forma dess politik. Några formuleringar som föranlett missförstånd har förbättrats i andra upplagan.

Stockholm i november 1965.

Författaren

1. De gammalmodiga partierna

Kan en partiordförande erkänna att han anser det politiska parti han valts att företräda vara gammalmodigt och därvid bli tagen på allvar? D. v. s. få sitt uttalande sakligt diskuterat. Eller framkallar ett sådant erkännande endast ironiska småleenden hos de politiska motståndarna och förskräckta protester hos anhängarna?

Kanske blir verkan av ett sådant omdöme en något annan om det genast tillfogas att samtliga politiska partier måste anses värda samma betyg. Det är ingen lust att chockera som föranlett detta uttalande, utan åsikten att viktiga förändringar i den partipolitiska strukturen i vårt land blivit nödvändiga.

De fem riksdagspartierna är alla relativt ålderstigna. Socialdemokratiska partiet bildades redan under förra seklet (1889). Kommunistiska partiet skapades på våren 1917 under namnet Socialdemokratiska vänsterpartiet och fick 1921 sitt nuvarande namn. Högerpartiet är äldst av de borgerliga partierna (bildat 1904). Centerpartiet bildades 1921 och folkpartiet 1934, men bägge är i realiteten äldre. Det första moderna bondepartiet i vårt land bildades 1913. Redan 1902 hade Frisinnade landsföreningen skapats som en valorganisation åt det liberala samlingspartiet i riksdagen och från detta räknar folkpartiet sina anor.

Samtliga riksdagspartier är alltså ett halvt sekel gamla eller mera. Denna stelhet i partistrukturen är internationellt sett rätt enastående. De politiska partierna är i grunden uttryck för olika samhällsklassers och -gruppers intressen. Ger de mer än femtio år gamla partierna fortfarande på ett tillfredsställande sätt uttryck för de ekonomiska och sociala intressena i vårt land?

Den ekonomiska grundvalen för det svenska samhället, d.v.s. produktionssättet, är densamma. Det handlar fortfarande, trots allt som skrivits och sagts om välfärdsamhället och det goda folkhemmet, om ett kapitalistiskt samhälle där äganderätten till de avgörande produktionsmedlen ligger hos en relativt liten grupp av enskilda och bolag. Samma huvudklasser finns kvar – arbetarklassen och kapitalisterna.

Men bilden måste nyanseras. Betydelsefulla förändringar har ägt rum såväl när det gäller de bägge huvudklasserna som mellanliggande klasser och grupper. Under åren omkring det första världskriget bestod storbourgeoisin av industrikapitalister, rika köpmän, godsägare och högre statstjänstemän. Finanskapitalet, d. v. s. den förening av industrikapital med bankkapital som utmärker de utvecklade kapitalistiska samhällena, befann sig ännu under bildande. Dess representanter började emellertid rycka in på ledande poster i statsapparaten, en Wallenberg, en Broström, en Hammarskjöld. Numera är storfinansens sedan länge fullt utbildad och utgör en särskild grupp inom borgarklassen – ett slags grädda. Det har skett en differentiering inom denna klass, som inneburit att andra grupper reducerats till en andrangsställning.

Även bland mellangrupperna har stora förändringar skett. Hantverkarna är en klass som alltmera reducerats. Detsamma gäller den tidigare bondeklassen, som splittrats i grupper tillhörande olika klasser, samtidigt som jordbrukarbefolkningen starkt minskat i storlek. Nya mellanskikt har uppkommit – tekniker, intellektuella, tjänstemän i vissa ställningar och funktioner.

Andra grupper av tekniker, intellektuella och tjänstemän skulle det emellertid vara felaktigt att hänföra till mellangrupperna. De är löntagare i samma ställning som den egentliga arbetarklassen och har i stort sett identiska intressen med denna. Denna mycket starka tillväxt av löntagarnas klass är, tillsammans med utbildandet av storfinansens, den viktigaste

klassmässiga förändring som ägt rum i vårt land under de senaste femtio åren.

Det är mycket svårt att göra en exakt beräkning av de olika klassernas storlek. Den offentliga befolkningsstatistiken är inte uppbyggd för att tjäna ett sådant ändamål och det finns dessutom en rad mycket svåra bedömningsfrågor att lösa. Men det kan knappast sägas vara överdrivet att ange löntagarnas klass till något sådant som 70 procent av den yrkesverksamma befolkningen. De olika mellangrupperna – såväl den s. k. äldre som den nya medelklassen inräknade – kan uppskattas till 20-25 procent. Den egentliga borgarklassen skulle alltså inte omfatta mera än 5-10 procent med storfinansen som dominerande grupp.

Den nuvarande partistrukturen motsvarar rätt dåligt denna klassfördelning. De bägge arbetarpartierna – kommunister och socialdemokrater – vilka framträder som löntagarpartier, d. v. s. som företrädare för såväl arbetare som tjänstemän, fick tillsammans i det senaste valet 1964 inte mer än 52,5 procent av de avgivna rösterna. Enligt de ovan gjorda bedömningarna skulle det alltså finnas ett stort utrymme för ökning av arbetarpartiernas väljarunderlag.

Inom de borgerliga partierna finns också f. n. mycket starka motsättningar mellan olika klasser och grupper.

Det gäller här inte endast de arbetare och tjänstemän, som fortfarande av olika skäl stöder något av de borgerliga partierna. Det gäller också mellangrupperna i förhållande till den egentliga borgarklassen och framför allt till storfinansen. Medan centerpartiet relativt enhetligt företräder mellangrupperna på den egentliga landsbygden finns inom såväl högern som folkpartiet en stark spänning mellan mellanskikt och borgarklass.

Storfinansen eller monopolkapitalisterna inte endast utsuger löntagarna, arbetare och tjänstemän. De utplundrar också mellangrupperna – bönder, hantverkare, handlande, andra grupper av mindre företagare, akademiker, andra grupper av intellektuella o. s. v. Dessa grupper har därför gemensamma intressen med löntagarnas klass. Med hänsyn till deras klassmässiga ställning borde de befinna sig i allians med löntagarna och inte inom partier där borgarklassen och storfinansen spelar en viktig, ja dominerande roll.

Det är emellertid inte endast dessa förändringar i klasstrukturen, som gör de nuvarande politiska partierna otidsenliga. Det har under det senaste halvsekle ägt rum viktiga förändringar i partiernas ställning och karaktär, men dessa förändringar kan endast till en del betraktas som en rationell anpassning till de förändrade klassförhållandena. I många avseenden befinner sig de politiska partierna långt efter de sociala förändringarna.

De borgerliga partierna har ytligt sett kanske varit skickligast när det gällt att i vissa avseenden omforma sig efter ändrade förhållanden. Bondeförbundet har bytt namn till centerpartiet och försöker numera att vinna inflytande även bland städernas mellanskikt, sedan det blivit uppenbart att ett parti som bygger enbart på den snabbt avtagande jordbruksbefolkningen är dömt till tillbakagång. Högerpartiet söker framträda som ett parti som är motståndare till såväl statlig som privat maktkoncentration och vill på detta sätt genom parollen om ”egendomsägande demokrati” appellera till löntagarna, trots att dess funktion är att slå vakt om storfinansens herravälde. Folkpartiet vill konkurrera med arbetarpartierna även om de egentliga arbetarnas röster och har i detta syfte bildat en särskild arbetarorganisation, låter en del av sina pressorgan angripa socialdemokratins ”från vänster” o. s. v.

Alla dessa förändringar är uttryck för en viss insikt om arbetarklassens och övriga löntagares växande betydelse och inflytande i det svenska samhället. De borgerliga partierna har också på annat sätt sökt anpassa sig till vissa förändringar. Deras positioner gentemot statens ökade

inflytande förskjuts exempelvis ständigt i takt med ökningen av statsbudgetens och statsapparaternas roll. De flyttar från löggrav till löggrav på detta område och skjuter samtidigt fram sina ställningar på andra.

Arbetspartiernas anpassning till de förändrade klassförhållandena har egentligen varit mycket mera tveksam. Man bör här inskjuta att deras grundinställning givetvis är mycket mera realistisk än de borgerliga partiernas. Både socialdemokratiska och kommunistiska partiet förklarar öppet att de bygger på arbetarklassen som den avgörande sociala kraften under nuvarande förhållanden. Men arbetspartierna har haft mycket svårt att klart inse exempelvis tjänstemannagruppernas starkt växande roll och deras samtidigt förändrade ställning. Inom kommunistiska partiet, som varit ett renodlat arbetsparti, fanns länge en viss misstänksamhet gentemot tjänstemännen och ett ordval i agitationen som måste framstå som främmande för dem. Man diskuterade också länge vilken klass som egentligen var att betrakta som arbetarnas främsta bundsförvanter och hävdade att det var bondeklassen, trots att det sociala skeendet alldeles påtagligt förändrat hela denna frågeställning. Inom socialdemokratien förmådde man tidigare komma till insikt om tjänstemannagruppernas ökade roll, men man drog felaktig slutsats av denna insikt. Man trodde att det var nödvändigt att lägga politiken ytterligare några streck åt höger för att kunna vinna och behålla tjänstemännen för socialdemokratien. Det visade sig emellertid att tjänstemannagrupperna i sin fackliga kamp ofta var mera beredda till strejker och andra direkta stridsåtgärder än vissa LO-organisationer. Överhuvud taget torde en defensiv taktik gentemot storfinanserna och de borgerliga icke vara den rätta för att behålla arbetarrörelsens massinflytande och ännu mindre för att vinna de 70 procent av rösterna, vilka under 1960-talet rimligen borde kunna tillföras arbetspartiernas väljarskara. En på riktigt sätt utformad *offensiv* taktik är här den enda möjligheten.

Det finns ytterligare en rad motiveringar för omdömet att den nuvarande partistrukturen är gammalmodig. Partiernas program motsvarar i många fall icke deras politik och ännu mindre de stora ekonomiska och sociala förändringar som ägt rum. I stor utsträckning består de av allmänna fraser, som ger medborgarna mycket ringa vägledning när det gäller att välja parti. En ny partistruktur skulle automatiskt framtvunga nya partiprogram och därigenom ge möjligheten att göra dem mer tidsenliga och upplysande.

Den mycket gamla partistrukturen har också konserverat partiledningar, riksdags- och kommunalgrupper som skulle må väl av att ruskas om. Nya partibildningar framtvungar automatiskt många nyval, där sakliga skäl och inte tradition och slappa hänsynstaganden blir avgörande.

De motsättningar och konflikter som partierna bemödar sig om att upprätthålla gentemot varandra för att motivera sin existens och egga sina anhängare bygger ofta på frågeställningar som redan för länge sedan avgjorts, i det historiska skeendet och som sålunda är passerade. I andra fall är de konstruerade och gäller i själva verket skenproblem.

Detta innebär inte ett förnekande av att det skulle finnas reella motsättningar mellan de politiska partierna. Dessa återspeglar reella klassintressen, ehuru för närvarande genom den eftersläpning som ovan diskuterats på ett stundom förvridet sätt. Det finns faktiska motsättningar mellan partiernas ideologiska ståndpunkter. Herbert Tingsten har endast delvis rätt när han hävdar att de gamla ideologierna upplösts, att motsättningarna mellan partierna i stor utsträckning försvunnit och en permanent samregering därför vore det naturliga. Detta resonemang har ett visst fog för sig endast så länge man begränsar analysen till partiernas många gånger diffusa ideologiska uttalanden i dagsläget, där de försöker täcka vad de anser vara stämningens läge hos så många grupper som möjligt utan att sära eller stöta bort någon.

Men så fort man går vidare och undersöker de reella ekonomiska, sociala och politiska motsättningarna i det svenska samhället framstår klart begränsningen i den tingstenska analysen. Det är oriktigt att påstå, att inga motsättningar skulle finnas mellan ett parti som representerar löntagarnas intressen och ett som representerar storfinansens intressen. I samma mån som det svenska partiväsendet förändras och anpassas till de nuvarande ekonomiska och sociala intressena kommer också den skenbara likheten i olika partiers framträdande att försvinna och de ideologiska motsättningarna att framstå med större skärpa.

Det måste anses vara ett demokratiskt intresse att medborgarna, ställda inför de olika politiska partierna, vet vilka intressen och vilken politik de stöder, när de föredrar ett parti framför ett annat. Det är däremot orimligt när partierna framträder med så allmänna talesätt och oklara formuleringar, att det blir något av ett lotteri att delta i de allmänna valen.

Ett allvarligt tecken på att allmänheten icke finner den nuvarande partistrukturen motsvara dess intressen och ideal är att man kan notera en minskad lust till partipolitiskt engagemang, samtidigt som det politiska intresset i många avseenden är större än tidigare. Tydligast framträder denna tendens bland ungdomen. Alla politiska ungdomsförbund dras med stora svårigheter i sitt arbete och flera av dem har nu ett betydligt mindre medlemsantal än på 30-talet.

Men samtidigt förefaller det klart att ungdomen genomsnittligt är avsevärt mer politiskt intresserad än vad ungdomen var för några årtionden sedan. Man bör givetvis akta sig för generaliseringar av detta slag, men jag vågar ändå detta omdöme. Det förefaller också som om det finns skäl att hoppas, att detta ökade politiska intresse ytterligare skall tillta. Den förlängda skolutbildningen ger ungdomen möjlighet att studera ett omfattande politiskt sakmaterial. Hela mognadsprocessen inträder nu ett par år tidigare än under föregående generation. De ökade internationella kontakterna och erfarenheterna bidrar också till att öka intresset för vissa politiska frågor.

Att erfarenheterna från arbetslivet kommer senare förändrar givetvis arten av de problem, som ungdomen engagerar sig i, men behöver inte motverka det ökade politiska intresset.

Även bland högre åldersgrupper kan man emellertid iaktta ett minskat intresse för partipolitiken. Delvis sammanhänger detta kanske med socialdemokratins långa regeringsutövning, som minskat kampviljan inom regeringspartiet och bidragit till att passivisera skikt som annars mer intresserat skulle delta i de borgerliga partiernas verksamhet. Men detta är knappast grundorsaken till det partipolitiska ointresset. Avgörande torde i stället vara att de existerande partierna icke på ett riktigt sätt motsvarar många människors önskemål och ideal.

Delvis handlar det här om en reaktion mot vad man brukar kalla ”det partipolitiska kabblet”. För några år sedan försökte ett par borgerliga tidningar systematiskt att uppamma en sådan inställning. Det är ett farligt spel, eftersom det kan leda till antidemokratiska och antiparlamentariska ställningstaganden. Det finns emellertid en viss grund för misstron mot ”kabblet”. Partipolitikerna är stundom så blinda att de för sin debatt ovanför allmänhetens huvuden – vilket inte behöver innebära att den äger rum på en hög nivå. Det kan handla om detaljer och stridsfrågor mellan partier och partiledare, som är av småfuttig karaktär och som allmänheten därför inte kan ha något intresse av att höra dryftas i radio, TV och press.

Men denna misstro mot en del av den politiska debatten är återigen inte det avgörande. Avgörande är de politiska partiernas oförmåga att ta hänsyn till de nya frågeställningar som intresserar medborgarna, deras oförmåga att anpassa den partipolitiska ”överbyggnaden” till de nya realiteterna. Partiorganismerna reagerar ofta inför dessa nya realiteter med en viss

fruktan, eftersom de uppfattar dem som ett hot mot det system som byggts upp. Liksom för alla andra organisationer finns det alltid en risk för partier att bli självändamål, att låta partiets makt och prestige komma i första rummet.

Ett politiskt parti bör emellertid inte vara annat än ett verktyg för vissa samhälleliga intressen. När det avskiljer sig från dessa och ser sin egen existens som det avgörande är det tid att avträda från den historiska arenan.

Den tydligaste motsättningen på detta område finns i dag mellan ungdomens nya sätt att betrakta många problem och de gamla partierna. Även om några partier under de senaste åren sökt att förnya sina ledningar är det ingen överdrift, att de äldre generationerna spelar en avgörande roll inom samtliga politiska partier. Genomsnittsåldern i riksdagsgrupperna är förfärande hög och detsamma gäller i allmänhet partiledningarna. Man behöver inte vara anhängare av några enkla teorier om generationsmotsättningar för att inse de problem som kan uppkomma enbart genom denna olikhet i erfarenheter mellan den politiskt ledande generationen, där en 45-åring alltjämt betraktas som en ungdom, och de framväxande ungdomsgenerationerna för vilka redan en 30-åring befinner sig säkert förankrad i "gubbåldern".

Inget av de politiska partierna har förmått att ge ett tillfredsställande svar på de frågor som den svenska ungdomen i dag ställer. Detta problem är givetvis allvarligast för ett parti som det kommunistiska, vilket vill i grunden förändra den nuvarande kapitalistiska samhällsordningen. Även det kommunistiska partiet har i ungdomens ögon ett drag av konservatism, som hittills gjort det oförmöget att reagera på ett tillfredsställande sätt inför den nya verkligheten och ungdomens berättigade krav.

Det är en fåfäng uppgift att i detalj söka teckna en ny partistruktur som bättre än den existerande skulle motsvara den sociala och ekonomiska verkligheten i vårt land. En sådan ny partistruktur kommer att växa fram ur de politiska striderna på samma sätt som de nuvarande partierna på sin tid växte fram.

Men som medlem av arbetarrörelsen och vänstern i vårt land har jag en uppfattning om hur denna bör möta den förändrade verkligheten och de nya problemen. Följande kapitel är ett försök att teckna några väsentliga problem för den svenska politiken och föreslå vissa lösningar. Avslutningsvis återkommer jag till frågan om partiförhållandena i samband med en diskussion av de sociala krafter, som kan genomföra den nödvändiga politiska omvandlingen.

2. Sverige i en svältande värld

Jag börjar skriva detta avsnitt dagen efter president Lyndon B. Johnsons meddelande att de amerikanska styrkorna i Vietnam skall ökas med ytterligare 50 000 man. De amerikanska flygbombardemangen mot Nordvietnam fortsätter och intensifieras.

Förenta staternas krig mot det vietnamesiska folket måste fördömas och bekämpas inte enbart därför att det dödar människor, förstör deras egendom och söker lägga hinder i vägen för ett folks frihet och självständighet, inte enbart därför att det utgör ett hot mot världsfreden, utan också därför att det bidrar till att förgifta förhållandena mellan nationer, kontinenter och raser.

Till sitt grundläggande innehåll är givetvis det amerikanska kriget mot Vietnam ett smutsigt kolonialkrig fört av en imperialistisk stormakt. Alla "vita män" är inte anhängare av detta krig. Tvärtom har det inom Förenta staterna och i andra västerländska stater framkallat en mycket stark opposition. De socialistiska staterna i Europa stöder helhjärtat det vietnamesiska

folket. Avgörande för krigets karaktär är inte rasintressen utan klassintressen.

Det finns emellertid ett otäckt inslag av rasism i den amerikanska krigspropagandan. Och man måste också ställa frågan: Vilka slutsatser kan det amerikanska utrotningskriget i Vietnam leda till hos det folk som direkt drabbas och hos hundratals miljoner människor i Asien och Afrika? Man kan inte vänta sig att alla som upprörs över Förenta staternas politik skall kunna helt skilja mellan den amerikanska imperialismen och det amerikanska folket eller ens mellan de amerikanska soldaterna och den vita rasen.

Rastänkandet är tyvärr en realitet. De rika, utvecklade samhällena i världen befolkas i huvudsak av medlemmar av den s. k. vita rasen. Det är också dessa makter som varit kolonialregimer och som nu med olika medel söker bevara ett visst inflytande i den övriga delen av världen. De fattiga länderna befolkas däremot i huvudsak av medlemmar av andra raser. I den mån vita befolkningsgrupper finns i dessa länder utgör de vanligen en utsugande överklass.

Jag vill här inskjuta att jag inte endast anser hela rastänkandet felaktigt och skadligt, utan också hela föreställningen om olika raser ytterst tvivelaktig. I och för sig torde den vara lika ovetenskaplig som de gamla föreställningarna om att t. ex. alla smålänningar skulle utmärkas av vissa egenskaper eller ännu tidigare att alla innevånare i Boda eller någon annan by skulle förete vissa gemensamma, utmärkande drag.

På samma sätt som sådana föreställningar tidigare funnits som en realitet är emellertid i dag föreställningar om bestämda karaktärssegenskaper hos folk och raser en realitet, som inte försvinner enbart därför att man önskar det. Sådana föreställningar måste bekämpas och vi kan hoppas att det ökade umgänget mellan olika folk och deras ökade kunskaper om varandra inom överskådlig tid skall göra slut på de falska föreställningarna, men tills vidare måste man tyvärr räkna med dem. Och den risk vi står inför är att de under en övergångstid tilltar i stället för att avta, att en härskande vit överklass utnyttjar dem i sin kamp för att även i fortsättningen kunna utplundra en underklass, som till väsentlig del består av människor med svart, brun eller gul hudfärg.

Även i svensk opinionsbildning förekommer det inslag av sådant rastänkande. I befolkningsdebatten kan man samtidigt med sakliga analyser av världssvälten och de stigande födelsetalen i vissa världsdelar spåra en underton av skräck inför perspektivet att andra raser än den vita tillväxer relativt snabbt.

Man möter stundom också en framställningskonst, som söker göra de tidigare koloniala och förtryckta folkens frihetskamp till ett hot mot freden. Det talas om att den starka befolkningsökningen i deras länder kommer att skapa katastrofer i världsmåttstock eller om att en explosion förr eller senare måste inträffa. Det sägs inte alltid rent ut om man därvid avser att dessa länder kommer att bege sig på erövringståg, men sådana uppfattningar tycks ofta ligga inbakade i de allmänna talesätten. Ett annat påstående som förekommer är att beroende folks frihetskamp måste leda till störningar i den fredliga samexistensen.

Båda dessa teorier är falska. Krigen har sina rötter i staternas ekonomiska och sociala system, inte i befolkningsutvecklingen. Det finns ingenting som säger att en stat där befolkningen ökar hastigt i och för sig måste vara mera aggressiv än en stat där befolkningen tvärtom minskar. Befolkningsomflyttningar kan äga rum och har i historien ofta ägt rum utan krig.

Svälten bland stora delar av världens nuvarande befolkning kan utan tvivel leda till stora katastrofer, men sannolikt av annat slag än erövringskrig. Förintelse av hela folk och kulturer

är vad som hotar, men de som kommer att drabbas är i första hand de fattiga folken, de som är utsatta för svälten.

Det finns ingen motsättning mellan de ännu beroende folkens frihetskamp och den fredliga samlevnaden, dvs. att stater med olika ekonomiska och sociala system kan finnas till samtidigt utan att detta behöver leda till krig. Över huvud taget är det en egendomlig tanke att vissa folks och nationers självständighet skulle stå i motsättning till grundvillkoren för en fredlig värld. Det torde tvärtom förhålla sig på det motsatta sättet, nämligen att undertryckandet av vissa folks självständighet är ett hot mot freden.

Förutsättningen för att den nationella och sociala frihetskampen kommer att ingå i ett orsakssammanhang, som leder till krig, är att någon annan stat med militära maktmedel söker hindra densamma. Om nationen A söker vinna nationellt oberoende, men staten B sänder trupper och bombplan för att med våld hålla A kvar i dess tidigare beroendeställning, är risken för ett krig mycket stor. Men det skulle inte vara riktigt att hävda, att detta beror på staten A:s åtgärder eller är A:s fel. Den nationella frigörelsekampen kommer att fortsätta och den kommer i stor utsträckning att vara förenad med en social och ekonomisk revolution. Denna process går inte att hejda och genom dess fortgång kommer mänskligheten så småningom att nå fram till ett läge, där den fredliga samlevnaden är säkrad.

Det finns alltså ingen motsättning mellan den fredliga samlevnadens politik, som helt enkelt är kravet på fred i en värld där olika sociala system existerar, och de ännu beroende folkens kamp för fullständigt nationellt oberoende. Denna kamp kan inte alltid föras i fredliga former, utan kan ofta fullföljas endast genom att öppet våld sättes mot våld, d. v. s. att den antar formen av ett nationellt befrielsekrig. Kampen för nationellt oberoende är historiskt ofrånkomlig. Den är därtill en rättfärdig kamp som måste stödjas av den internationella arbetarrörelsen. Det finns ingenting som säger att ett sådant nationellt befrielsekrig måste utgöra ett hot mot världsfreden. Detta beror helt och hållet på hur den fördrivna kolonialmakten och övriga imperialistiska makter reagerar.

Tyvärr finns det, som utvecklingen under de senaste åren visat, risk för att imperialistiska makter i detta läge handlar på ett sätt som bryter den fredliga samlevnadens politik och blir ett allvarligt hot mot freden i ett stort geografiskt område, i en hel världsdel och i hela världen. Kongo, Algeriet, Kuba och nu senast Vietnam ger exempel härpå.

För att undvika denna fara kan måhända den tanken insmyga sig även hos ärliga anhängare av en demokratisk och socialistisk utveckling, att de ännu beroende ländernas folk borde visa en viss återhållsamhet i sin kamp för nationellt oberoende och social frihet. Men även under det fruktansvärda hotet om ett totalt kärnvapenkrig måste det sägas, att en sådan rekommendation skulle vara både falsk och orealistisk. Falsk därför att alla folk har samma självklara rätt till oberoende och därför att ett fördröjande av denna process endast skulle skärpa motsättningarna samt leda till ännu våldsammare utlösningar, orealistisk därför att kampen för nationell och social frigörelse inte låter sig hejdas. I den mån förmaningar anses ha någon effekt bör de givetvis riktas till de imperialistiska makter, som med militära medel söker hindra denna och därigenom sätter hela världens fred i fara.

Det är glädjande att medlemmar av den svenska regeringen nu fördömer användandet av militära maktmedel för att hejda den sociala frigörelsekampen och såsom en illusion betecknar tron att man kan möta krav på social rättvisa med våld och militära maktmedel. Men denna insikt måste kompletteras med en annan: att den svenska arbetarrörelsen och hela det svenska folket i ord och handling måste visa sin solidaritet med de folk som kämpar för

nationellt oberoende och social rättvisa.

Den nationella och sociala befrielsekampen är ofrånkomlig och rättfärdig. Den måste förenas med fredlig samlevnad mellan länder med olika sociala och ekonomiska system, om inte världen skall riskera att kastas ut i kärnvapenkatastrofen. Solidaritet med de svältande och förtryckta folken – ty det är för dessa som en nationell och social revolution är trängande nödvändig – är ett av de bidrag vi kan ge för att söka bevara freden.

Det finns en rad skäl varför svenska folket inte kan fortsätta att leva som nu och i praktiken strunta i att hälften av världens befolkning lever i svält.

Jag skall här inte försöka att göra en analys av de fattiga ländernas problem, även om jag anser att en lösning av dessa är avgörande för världens framtid. För mitt syfte i denna bok är det tillräckligt att erinra om vissa allmänt kända förhållanden.

Jag skall heller inte söka lösa de terminologiska svårigheter som finns när man talar om dessa problem. Vad är det för slags länder det handlar om? Vi vet att de i många fall varit eller fortfarande är kolonier, att de varit eller är utplundrade, förtryckta o. s. v. Det bär emellertid emot att länge fortsätta att tala om ett land som vunnit nationell självständighet som f. d. koloni. Det är fattiga länder, men ordet fattig ger också vissa associationer som kan innebära en förolämpning. Det handlar i allmänhet om länder som är ekonomiskt eller politiskt beroende av andra stater, men inte heller detta är någon lyckad term. Begreppet u-länder är kufiskt, vare sig det får betyda utvecklingsländer (dessa länder kännetecknas i allmänhet av allt annat än en snabb utveckling) eller underutvecklade länder (vilket kan innebära en negativ värdering). Kanske är det bäst att tala om länderna i den tredje världen, varvid de bägge andra "världarna" är den kapitalistiska och den socialistiska. Inte heller detta uttryck är emellertid korrekt. Det handlar om länder där folk svälter och måhända är detta den bästa sammanfattande benämningen. Länderna ifråga ligger i Asien, Afrika och Sydamerika. De har en majoritet av befolkningen i dessa världsdelar. Eftersom den terminologiska frågan självfallet inte är avgörande används i fortsättningen flera av dessa benämningar. Vi vet numera i allmänhet vad det handlar om.

Det handlar om Sverige och andra rika länder i en svältande värld. Eller riktigare uttryckt, om hundratals miljoner svältande människor i en värld där det också finns ett fåtal rika, välmående länder. Olika beräkningar kan göras av hur många hundra miljoner av världens innevånare som svälter. De växlar efter de krav på en tillräcklig levnadsstandard som ställs upp. Det torde inte vara en överdrift att mer än hälften av mänskligheten eller över 1 500 miljoner människor nu tvingas leva i svält eller halvsvält. Detta innebär att deras livslängd är avsevärt kortare än den skulle vara om de fick en mera tillräcklig näring och att de under sin förkortade levnad på grund av den otillräckliga näringstillförseln utsätts för många sjukdomar och inte kan utveckla full fysisk och psykisk kapacitet.

Befolkningen i de underutvecklade länderna ökar med mellan 2,5 och 3,5 procent om året. Enligt uppgifter anförda av Gunnar Myrdal (Vid Nordens bondeorganisationers centralråds generalförsamling, Stockholms-Tidningen 21 juli 1965) kommer befolkningarna i dessa länder att redan före 1980 ha ökat till 3 miljarder, eller med 50 procent sedan 1960. Trots att mellan 60 och 85 procent av arbetskraften är sysselsatt i jordbruket håller livsmedelsproduktionen inte takt med befolkningsökningen. Myrdals slutsats är: "Det är svårt att se hur världen skall kunna undgå en livsmedelskatastrof inom de allra närmaste åren."

Det har utvecklats många teorier kring kapplöpningen mellan folkökning och livsmedelstillgång. Under tidigare sekler var dessa begränsade till det nationella problemet,

numera har de med nödvändighet en världsomfattande karaktär. Från några håll hävdas att man till varje pris måste hejda folkökningen, eftersom det skulle vara omöjligt att öka livsmedelstillgången tillräckligt. Fakta förefaller vara att befolkningen i vissa världsdelar nu tvingas söka leva på en lägre näringsstandard än för några årtionden sedan. En absolut nedpressning av de fattiga folkens levnadsnivå, en absolut utarmning i världsmåttstock har ägt rum, samtidigt som klyftan mellan rika och fattiga länder vidgats.

Det är ovisst om och när folkökningen kan komma att hejdas. Liksom vi erkänner varje svensk familjs rätt att själv bestämma hur många barn de vill skaffa sig, måste vi också erkänna varje annan familjs och varje folks rätt att själva avgöra hur många barn de vill ha. Vi har ingen rätt att moralisera över den höga nativiteten bland fattiga folk eller att kräva en begränsning av deras barnafödande. Däremot kan vi med våra mera utvecklade kunskaper om födelsekontroll stå till tjänst med att förmedla dessa till människor, som söker sådan kunskap. Men detta måste ske utan att man inbillar sig att de fattiga ländernas problem skall kunna lösas på denna väg. Det handlar helt enkelt om att hjälpa medmänniskor som vill ha denna möjlighet att bestämma över en del av sin levnad. Bland många folk finns det emellertid ett starkt motstånd mot födelsekontroll och även av andra skäl kan man knappast vänta sig snabba resultat av åtgärder för att begränsa folkökningen.

Avgörande för kampen mot svälten är i stället åtgärder för att förbättra livsmedelsförsörjningen. Det är mycket långt kvar innan man når den yttersta gränsen för livsmedelsproduktionen i världen. Denna gräns förskjuts för övrigt ständigt genom nya förbättringar och upptäckter. Hindren för en tillräcklig livsmedelsproduktion och ännu mer för en tillräcklig livsmedelsförsörjning för alla människor är icke av teknisk-vetenskaplig, utan av ekonomisk, social och politisk karaktär.

Det gäller dels att öka produktionen av livsmedel främst genom en kraftig ökning av produktiviteten inom jordbruket, dels att åstadkomma en bättre fördelning av de existerande livsmedelstillgångarna. En rad rika länder har överskottsproduktion av livsmedel och söker hålla tillbaka produktionen med olika metoder. Inom det danska jordbruket diskuterades nyligen allvarligt förstörelse av ett överskott av fläsk. Inom Förenta staternas jordbruk finns samma problem i ännu större skala. Det finns knappast något som de flesta människor så starkt reagerar mot som förstörelse av livsmedel och begränsning av jordbruksproduktionen samtidigt som människor svälter. Det borde därför vara möjligt att få en stark opinion bakom kravet om en mera förnuftig fördelning av livsmedelstillgångarna samtidigt som de rika ländernas möjligheter för ökad produktion helt utnyttjas.

Men detta kan ändå endast ge bidrag i kampen mot världssvälten. Avgörande är vad som kan åstadkommas ifråga om ökad livsmedelsproduktion i de fattiga länderna själva. Väsentliga förbättringar härvidlag förutsätter en radikal jordreform, som ger jorden till dess brukare. En ekonomisk, social och politisk revolution i de fattiga länderna är nödvändig för att åstadkomma denna ändrade egendomsfördelning.

Vilka är orsakerna till att vissa länder är industriellt utvecklade och rika, medan andra länder förblivit industriellt outvecklade och fattiga? Det är ett komplicerat orsakssammanhang att utreda och den uppgiften skall inte försökas här. Men en sak torde vara fullt klar. En väsentlig faktor i detta orsakssammanhang är den utplundring av de fattiga länderna som länge ägt rum i olika former och som fortfarande pågår. Vissa länder är fattiga bl. a. därför att andra är rika.

Det kan möjligen diskuteras om motiven för ett kraftigt ökat bistånd från de rika ländernas sida till utvecklingen i de f. d. koloniala och ännu underutvecklade länderna spelar någon roll.

Är inte det avgörande att biståndet ökar? Sedan må detta ha snävt egoistiska motiv, framspringa ur det kristna kärleksbudet eller föranledas av fruktan för en världskatastrof.

På lång sikt går det inte att bygga upp ett biståndsprogram och ännu mindre våra allmänna relationer till de fattiga länderna på annat än ett klart erkännande av fakta. Och dessa är: Det krävs en utomordentligt kraftig ökning av det bistånd som de rika kapitalistiska staterna nu ger till de fattiga länderna för att detta skall bli något mer än en återbetalning av rikedomar som tidigare rövats och som fortfarande rövas från dessa.

Ett erkännande härav är den enda realistiska grundvalen för biståndsprogrammen och för uppbyggnaden av ett framtida gott förhållande mellan de länder som är rika och de som ännu är fattiga.

Ett sådant erkännande är nödvändigt också därför att det motsvarar den uppfattning som bland de utplundrade folken finns om imperialismen, kapitalismen, de rika länderna, de vita herrarna. Om man vill komma ur ett tillstånd av känslomässig aggression, som hos bägge parter skapats genom ett utplundrings- och våldsförhållande, är det nödvändigt att undersöka både plundrarens och den utplundrades, både kolonialistens och den koloniserades psykologi. Hänsyn måste tas till inställningen på ömse håll. Det går inte för våldsverkaren att bara komma till den förfördelade och säga: ”Nu skall jag vara snäll i fortsättningen. Av ren hygglighet får du här en slant eftersom du har det svårt. Så låter vi det gamla vara glömt.”

Vad som ofta förbises i diskussionen om biståndspolitik är hur mottagarna ser på problemet, vilka krav de ställer och vad de anser sig ha rätt att begära. Initiativen borde mera komma från de utplundrade länderna och de rika ländernas sak är att bifalla önskemålen. De fattiga folken har rätten på sin sida, vi har orätten.

Vad jag ovan försökt säga har uttryckts bättre av många andra, men det är nödvändigt att upprepa det om och om igen. Den på Martinique födde läkaren Frantz Fanon, som anslöt sig till den algeriska revolutionsrörelsen och skrivit några av de mest lysande och nödvändiga arbeten som existerar om den tredje världens problem, uttrycker det på följande sätt (i Jordens fördömda):

”Det är högst påtagligt att Europa svullnat upp omåttligt av guld och råvaror från kolonialländerna: Latinamerika, Kina och Afrika. Från alla dessa kontinenter mot vilka Europa idag reser sitt välmående torn går – i riktning mot just detta Europa – diamanter och olja, siden och bomull, trä och exotiska produkter. Europa är bokstavligen Tredje världens skapelse. De rikedomar det dränkts i har stulits från de underutvecklade folken. Hamnarna i Holland och Liverpool, dockorna i Bordeaux och Liverpool som specialiserat sig på slavhandel, har miljoner deporterade slavar att tacka för sitt anseende. Och när vi hör en europeisk statschef med handen på hjärtat förklara att han måste hjälpa de stackars underutvecklade folken darrar vi inte av tacksamhet. Tvärtom säger vi: 'det är en rättvis gottgörelse som kommer att vederfaras oss'. Vi accepterar heller inte att hjälpen till de underutvecklade länderna blir ett 'barmhärtighetsverk'. Denna hjälp måste vara bekräftelsen på ett dubbelt ställningstagande, ett ställningstagande av de koloniserade att detta *tillkommer dem* och av kapitalistmakterna att *de verkligen måste betala*.”

Erkännande av att de stora imperialistiska kolonialmakterna hämtat en del av sina rikedomar från de fattiga länderna är inte så svårt att få i svensk debatt. Men man måste gå ett steg vidare och förstå att även det svenska välståndet till viss del härrör från denna utplundring. Vi äter och lever relativt gott på de fattiga folkens bekostnad.

Sveriges deltagande i den koloniala utplundringen har skett och sker på många olika vägar. Vi tillhör det lilla antalet rika, utvecklade länder och är sammanknutna med de övriga medlemmarna i denna exklusiva klubb med otaliga band. De rika tänderna svullnar alltjämt på de fattiga ländernas bekostnad och Sverige deltar i denna kollektiva utplundring. Vi är med och delar ett slags kollektiv extraprofit, som med olika metoder pressas ur de ekonomiskt beroende länderna.

Vårt land deltar emellertid också direkt och självständigt i utplundringen av de fattiga länderna. Det sker genom att de varor, framför allt industriprodukter, som vårt land säljer till de råvaruproducerande fattiga länderna betingar höga priser, medan de råvaror och annat som köps från dessa länder betalas dåligt. Även den svenska staten har länge deltagit direkt i denna utplundring genom att höga tullar och skatter lagts på vissa varor från den tredje världen (kaffe, te, kakao o. s. v.). De belopp som på detta sätt kommit in till statskassan har till och med varit större än vad som samtidigt utbetalats i bistånd till de underutvecklade länderna! En förbättring har nu skett i detta avseende, så att en del av dessa avgifter och tullar börjat avvecklas, men fortfarande tar staten in avsevärda belopp på denna väg.

Den svenska kapitalismens utplundring av de fattiga folken tar emellertid även formen av direkt utsugning genom profit på investeringar, både i form av lånekapital och genom produktionsföretag. Någon säker beräkning av de totala svenska kapitalinvesteringarna i utlandet finns inte. Enbart under de tio åren 1955-1964 lämnades enligt av valutastyrelsen redovisade uppgifter tillstånd för direkta investeringar i utlandet för i runt tal 3 200 miljoner kr. Det förefaller inte vara någon överskattning att räkna med totala svenska kapitalinvesteringar i utlandet av storleksordningen 10 miljarder kr. (Se författarens arbete Monopol och storfinans.)

De svenska investeringarna i utlandet har under efterkrigstiden ökat kraftigt. Mot ett genomsnitt under de senaste tio åren på 320 miljoner kr per år svarade under 1964 sålunda tillstånd för sådana investeringar för 747 miljoner kr. Alla sådana tillstånd utnyttjas icke eller utnyttjas icke helt under det år de givits, men utnyttjandet av tillstånden anses vara relativt högt.

Av de under tioårsperioden lämnade tillstånden har 1 020 miljoner kr eller närmare en tredjedel avsett u-länderna.

För de senaste åren finns uppgifter även om antalet nyetablerade svenska företag i utlandet. Totala antalet nyetableringar under perioden 1958-1964 uppgår till 1 249, fördelat med 682 på försäljningsföretag och 567 på ”övriga” företag, d. v. s. i huvudsak produktionsföretag. Under de tre senaste åren – 1962, 1963 och 1964 – uppgår antalet nyetableringar till sammanlagt 626. Tendensen är fortsatt ökning. Av nyetableringarna under treårsperioden skedde 114 i u-länderna.

Huvudparten av investeringarna i u-länderna föll på ett fåtal enskilda länder och överhuvud taget dominerade här ett fåtal stora investeringar. Av totalt investerade 513 miljoner kr under perioden 1958-61 delade fyra länder på 390 miljoner kr, nämligen Brasilien, Indien, Liberia och Tunisien. Av de totala nyinvesteringarna för produktionsbolag i denna ländergrupp 1958-61 på 156 miljoner kr hänförde sig 130 miljoner kr till 12 investeringar, huvudsakligen inom verkstadsindustrin.

De svenska inkomsterna av räntor, utdelningar och annan kapitalavkastning från utlandet uppgick 1963 till 305 miljoner kr. Häremot stod utländska inkomster från Sverige på motsvarande poster av 121 miljoner kr. Kapitalinkomsterna från utlandet till Sverige var alltså

nära 3 gånger så stora som motsvarande kapitalutgifter från landet.

Den summa som av riksbanken redovisas för kapitalinkomsterna från utlandet motsvarar på intet sätt den totala avkastningen av olika svenska investeringar utanför landets gränser. Svenska företag med utlandsfilialer låter i stor utsträckning vinsterna stå kvar i dessa, där de utnyttjas för investeringar o. s. v.

Ett viktigt drag i utvecklingen är den ökade samverkan mellan svenska företag och utländska intressenter för att starta dotterföretag eller skaffa sig intressen i industriell verksamhet, gruvbrytning o. s. v. utomlands. Utländsk partner har i olika fall varit finansgrupper i vederbörande land, statsmakten i landet eller en finansgrupp i tredje land. Det mest kända exemplet på sådan samverkan är det stora gruvprojektet i Liberia, där svenska och amerikanska finansintressen samverkar vid exploatering av den s. k. Nimbakoncessionen, delvis med hjälp av västtyskt kapital. De stora svenska företagen och affärsbankerna deltar också i internationella finansieringsbolag och olika utländska finansprojekt tillsammans med företag från andra länder. I dessa fall är det praktiskt taget ogörligt att beräkna den svenska andelen i profiterna, allrahelst som det många gånger gäller mycket långfristiga projekt.

Några delade meningar om hur klyftan mellan industrivarupriser och råvarupriser verkar när det gäller Sveriges ekonomiska relationer till u-länderna behöver inte förekomma. Det är alldeles påtagligt att vårt land deltar, direkt och indirekt, i den utplundring av de fattiga folken som fortfarande försiggår och som t. o. m. visar tendenser att skärpas.

När det gäller de svenska investeringarna i u-länderna finns emellertid olika meningar om deras innebörd. Den s. k. officiella uppfattningen, på den politiska sidan uttryckt av regeringen och de borgerliga partierna, är att privata svenska investeringar i dessa länder på ett positivt sätt bidrar till deras utveckling och därför i allmänhet bör uppmuntras. Det har emellertid också höjts kritiska röster som säger att de kapitalistiska företagens etablering i u-länderna bör ses med misstro.

En av medarbetarna i Sveriges industriförbund, Helge Berg, har nyligen diskuterat dessa frågor i Industriförbundets tidskrift. Hans meningar torde vara representativa för åsikterna i svenska industrikretsar. Berg redogör för en av industriförbundet genomförd enkät bland företag med u-landsinvesteringar. ”Många företag har såsom en allmän kommentar framhållit att de privata utländska företagens projekt i u-länderna förmodligen är ett av de allra verksamaste bidragen till dessa länders utveckling. U-länderna tillförs direkt både kapital och kunnande. Arbetstillfällen skapas och produktionen stimuleras, både som resultat av den egna tillverkningen och genom behovet av lokala underleverantörer. Utbildning anordnas, både i Sverige och u-landet, av arbetare, montörer, servicemän och tekniker och kommer hela näringslivet i u-landet tillgodo.” (Industriförbundets tidskrift nr 5/1965.) Det sägs också att u-länderna själva inser värdet av denna verksamhet och gör talrika framställningar om att svenska företag skall engagera sig i olika produktionsprojekt.

Berg kommenterar företagens synpunkter på följande sätt: ”Någon anledning att skämmas för sin verksamhet i u-länderna anser man sig inom svensk industri minst av allt ha. Man pekar tvärtom med stolthet på vad man hittills uträttat i dessa länder.”

Uttalandena från företagarkåll om dessa problem skulle mera lämpa sig för en allvarlig diskussion om de inte vore så onyanserade och självbelåtna. De många stora svenska företag som bedriver industriell och kommersiell verksamhet i Sydafrika tycks hittills inte ha förstått att en bred svensk opinion ställer och har rätt att ställa mycket bestämda krav på deras uppträdande. De understödjer nu genom sin verksamhet i praktiken den barbariska

rasåtskillnadspolitiken och hjälper den med öppet våld härskande vita överklassen att ännu en tid behålla sitt välde. Insatser av detta slag är alldeles påtagligt något att skämmas för. Så länge företagsvärlden tvärtom ”med stolthet” pekar även på sin sydafrikanska verksamhet är det omöjligt att ta dess allmänna omdömen i ämnet på allvar.

Det är också svårt att förstå varför de svenska företagen och deras organisation Industriförbundet inte öppet kan erkänna, att det självfallet är egoistiska motiv som föranleder deras investeringar i u-länderna, liksom det är egoistiska motiv som präglar deras verksamhet i hemlandet. Nu försöker de i stället, såsom framgår av de anförda citaten, att kläda sina u-landsinvesteringar i något slags välgörenhetsdräkt. Berg söker i sin artikel också ge sken av att det för de svenska företagen egentligen är en rätt dålig affär att investera i u-länderna. ”De flesta företagen framhåller att lönsamheten i u-länderna inte är särskilt lysande. Avkastningen enbart skulle inte ha varit ett tillräckligt motiv för investeringen; det är endast tack vare vinsten från exporten som den 'totala lönsamheten', direkt och indirekt härrörande från investeringen, blir godtagbar.”

Något siffermaterial som skulle bestyrka dessa påståenden har inte anförts, utan endast företagens egna omdömen. Till dessa kan anmärkas att investering i ett nytt produktionsföretag inte heller i Sverige alltid ger hög vinst under grundaråren. Motiv för de svenska företagens investeringar i u-länderna är säkert i stor utsträckning strävan att bevara sin export till landet och samtidigt en satsning på framtida marknader. Sådana motiv står emellertid på intet sätt i motsättning till profitmotivet, utan kompletterar eller ingår direkt i detta. (Det bör påpekas att utländskt kapital i u-länderna i allmänhet redovisar mycket höga profitkvoter.)

Den fråga som sakligt bör diskuteras är givetvis hur av utländskt kapital anlagda industri-företag i de fattiga länderna inverkar på dessa länders utveckling. Att de skapar arbetstillfällen, kan bidra till skolning och utbildning samt till utvecklingen av en inre marknad är på kort sikt obestridligt. De kan också medverka till en ökning av landets utrikeshandel genom import av råvaror, produktionsmedel och konsumtionsvaror samt export av utvunna produkter.

Men den andra sidan av denna process kan samtidigt vara att de utländska företagen utsuger ett fattigt lands naturtillgångar, lägger beslag på dess skickligaste arbetskraft och drar stora tillgångar ur landet genom hemtagning av profiler. Landets ekonomiska utveckling kan bli snedvriden, vilket på längre sikt skapar svåra problem.

Anläggning av utländskt kapital kan icke alltid avvisas såsom skadlig för ett lands ekonomiska utveckling. Många länder med otillräcklig kapitalackumulation är helt enkelt tvungna att uppta utländska lån och uppmuntra anläggning av utlandsägda företag för att få igång en ekonomisk utveckling eller för vissa speciella syften.

Historien likaväl som nutiden ger dock alltför många exempel på hänsynslös imperialistisk utplundring av de fattiga länderna och på reaktionär inblandning i deras inre utveckling från utländska exploatörers sida för att inte utländska kapitalanläggningar i allmänhet måste betraktas som en negativ faktor. Avgörande för denna bedömning är att de stärker den kapitalistiska sektorn i landet och i praktiken – även om direkt inblandning i de politiska angelägenheterna inte bedrivs – blir ett stöd för ekonomiskt maktägande, reaktionära grupper. Om det är riktigt att en lösning av utvecklingsproblemen i de fattiga länderna förutsätter en ekonomisk, social och politisk revolution måste anläggningen av privat utländskt kapital bedömas som ett hinder för problemens lösning. Tyvärr innebär också en rad s. k. biståndspolitiska åtgärder, vidtagna av utländska stater, risker för en liknande inverkan.

De förutsättningar under vilka utländskt kapital och produktionsanläggningar kan bedömas ha möjlighet att utöva ett positivt inflytande på den ekonomiska och sociala utvecklingen i ett u-land är när en revolutionär regim i ett sådant land är tillräckligt stark för att motverka och neutralisera icke önskvärda inflytanden från utländska kapitalanläggningar och dessa kan infogas som en integrerande del i landets egna ekonomiska utvecklingsplaner. Dessa förutsättningar synes i de flesta fall icke vara för handen i de länder, där den svenska industrin gjort sina investeringar.

Hittills har ingalunda någon helhetsbedömning av de fattiga ländernas problem legat till grund för de beslut som fattats om svenska kapitalinvesteringar, inte heller synes försök ha gjorts att inordna dessa i u-ländernas planering. Avgörande har varit de svenska intressenas egen bedömning av var en god avkastning skulle kunna vinnas på det investerade kapitalet, problem med tidigare upparbetad export när de fria länderna velat ersätta sin import med inhemsk produktion, samt bedömning av expanderande marknader och eventuella risker för nationalisering av de anlagda företagen. Denna senare bedömning, som av den svenska industrin tillmättes mycket stor roll enligt vad Helge Berg relaterar i den ovan nämnda artikeln ("Praktiskt taget alla företag har också utan vidare svarat jakande på en fråga, om möjligheten att få garantier på kortare eller längre sikt skulle medföra ökade u-landsinvesteringar från företagens sida"), leder givetvis till att man föredrar investeringar i länder där nationaliseringsåtgärder bedöms som mindre troliga. Detta betyder u-länder med en borgerlig eller reaktionär regim, vilken alltså på kort sikt stärkes av de utländska investeringarna. De många svenska företagen i Sydafrika och koncentrationen under åren 1958-61 av de svenska nyinvesteringarna i produktionsföretag till vissa länder bekräftar detta.

Det är sannolikt hänsynstagande till dessa omständigheter som föranlett två yngre socialdemokrater, Anders Leijon och Ingemar Lindberg, att i en artikel ställa förslag om att de privata investeringarna i u-länderna borde kontrolleras av svenska staten. Sverige kan som nation inte undgå ansvaret för vad svenska företag gör i u-länderna och dessa betraktas också ute i världen som ett slags representanter för nationen. Leijon/Lindberg anser att inga svenska investeringar i u-länderna bör tillåtas såvida de inte samordnas med u-landets utvecklingsplaner och med de statliga svenska insatserna i landet ifråga. En sådan samordning kan ske med hjälp av valutaregleringen eller genom att man lägger en särskild skatt på företagsvinster från u-landsinvesteringar om dessa överstiger en viss procentsats. Även om inga statliga insatser görs i de länder där företagen investerar, bör investeringarna kontrolleras. (Stockholms-Tidningen 30 mars 1965.)

Den föreslagna kontrollen via valutaregleringen förefaller helt rimlig, både därför att de privata företagen inte kan anses själva ha rätt att bestämma om kapital skall flyttas från Sverige till utlandet (detta bör gälla vid kapitalexport överhuvudtaget) och därför att härigenom en garanti kan skapas för att svenska kapitalanläggningar infogas i u-ländernas ekonomiska planer och därigenom bli till positiv nytta för dessa länder. Alla fattiga länder befinner sig inte i det läget, att de kan ställa nödvändiga villkor för anläggningen av privat kapital och svensk statlig medverkan på det föreslagna sättet skulle därför kunna vara till fördel.

Det torde ha framgått av det föregående, att jag icke anser att de fattiga ländernas problem kan lösas genom anläggning av utländskt kapital. Tvärtom har jag uppfattningen att utlandsägda företag i u-länderna i allmänhet är skadliga och endast under mycket bestämda förutsättningar kan ha en positiv inverkan. Den helt avgörande förutsättningen för att en verklig utvecklingsprocess skall komma i gång i de fattiga länderna är vad dessa länder själva gör. I

de flesta fall är en social och politisk omvälvning nödvändig för att avlägsna de hinder som nu finns för utvecklingsprocessen.

Men det är ett faktum att kapitalexport förekommer till dessa länder, även från Sverige, och under sådana omständigheter är det vår skyldighet att hjälpa till så att denna anläggning av kapital så litet som möjligt skadar de fattiga folkens intressen och om möjligt, d. v. s. i stort sett under de förutsättningar som nämnts ovan, blir positiva bidrag. Vi ställs också inför kravet att ange hur vi anser att de ökade svenska biståndsinsatser till de fattiga länderna, som är nödvändiga, praktiskt skall utformas. Framför allt i detta sammanhang är det emellertid nödvändigt att hävda en bestämd skillnad mellan på kommersiella grunder anlagt svenskt kapital i de fattiga länderna och det svenska folkets gemensamma biståndsinsatser. Man måste bestämt vända sig mot ett upphävande av gränslinjen mellan dessa bägge former av förbindelser mellan det svenska samhället och u-länderna.

Sveriges relationer till de fattiga länderna kan inte ses isolerade utan måste undersökas i sitt allmänna sammanhang. På motsvarande sätt kan inte heller en svensk biståndspolitik utformas isolerat, utan måste ställas in i ett allmänt internationellt program för att ge bidrag till lösningen av u-ländernas problem.

Som tidigare framhållits är det inte endast så att de rika kapitalistiska ländernas utplundring av de fattiga länderna fortsätter med olika metoder. Det kan även diskuteras om inte denna utplundring under de senaste årtiondena skärpts, detta även om hänsyn tas till det bistånd som på olika sätt lämnats till u-ländernas utveckling. Klyftan mellan rika och fattiga länder har hur som helst fördjupats och fortsätter av allt att döma att fördjupas.

Vid FN:s konferens om handel och utveckling i Genève 1964 gavs i generalsekreterarens rapport vissa uppgifter om dessa förhållanden. De fattiga länderna sysselsätter en mycket stor del av sin aktiva befolkning – i genomsnitt 60 procent – i jordbruk och annan framställning av primärprodukter (d. v. s. i huvudsak råvaror). Deras export består huvudsakligen av råvaror, vilkas priser tenderar att sjunka i förhållande till priserna på färdigprodukter, som de fattiga länderna måste importera från industriländerna. Mellan 1950 och 1961 försämrades priset förhållanden för råvaror gentemot färdigvaror med 26 procent, huvudsakligen på grund av höjda priser på de senare. Om man tar hänsyn till att en del u-länder importerar vissa råvaror och har en viss färdigvaruexport uppgår försämringen i ”terms of trade” (utrikeshandelspriserna) för u-länderna gentemot industriländerna till 17 procent under den nämnda perioden.

Samtidigt hade industriländerna ökat sin andel av den totala råvaruexporten i världen från 47 procent 1950 till 55 procent 1961, medan u-länderna fått se sin andel minskad från 41 till 29 procent. (Siffrorna avser där icke annat sägs endast de icke-socialistiska länderna och inräknar icke petroleum.) Medan världsexporten av råvaror ökade med 4,6 procent under denna tid, växte u-ländernas export endast med 1,9 procent. Generalsekreterare Raul Prebisch sammanfattade i sin rapport verkningarna av försämringarna i handelsbalansen på följande sätt:

”För att klargöra betydelsen av detta faktum kan vi jämföra verkningarna av förändringarna i terms of trade med nettotillskottet genom internationell finansiering till utvecklingsländerna. Nettoinflödet av alla typer av kapital (lån, investeringar och bistånd) mellan 1950 och 1961 uppgick till 47,4 miljarder dollar (inberäknat privat reinvestering). Denna siffra sjunker till 26,5 miljarder dollar om utbetalningar av räntor och profiter under samma period avdrages. Minskningen i köpkraft hos den totala exporten från utvecklingsländerna beroende på försämringen i terms of trade har uppskattats till omkring 13,1 miljarder dollar (inberäknat socialistiska länder och petroleum), vilket innebär att sedan avdrag skett för räntekostnader i

runt tal halva effekten av detta inflöde utplånades genom den motsatta effekten av försämringen i terms of trade. Detta fenomen inträffade med olika grader av intensitet i olika utvecklingsregioner och var särskilt allvarligt i Latinamerika, där effekten av denna försämring under denna period beräknades till approximativt 10,1 miljarder dollar. Det bör som tillägg understrykas, att under samma period nettoinflödet av utländskt kapital av alla typer till denna region uppnådde siffran 9,6 miljarder dollar, medan betalningarna till utlandet från Latinamerika uppgick till 13,4 miljarder dollar.”

I december 1961 uppställde Förenta Nationernas generalförsamling som ett minimiprogram för de underutvecklade länderna en ökning av deras inkomst med 5 procent per år fram till 1970. Det är en blygsam siffra, endast obetydligt högre än den ökning med 4,4 procent i genomsnitt per år som ägde rum under 1950-talet. Med den uppställda målsättningen skulle det ta de fattiga länderna åttio år att uppnå nuvarande genomsnittliga inkomst per invånare i Västeuropa och ytterligare omkring fyrtio år att nå Förenta staternas nivå. För de minst utvecklade länderna, som räknar omkring hälften av befolkningen i de fattiga länderna, skulle tidsperioden för att uppnå nuvarande nivå i Västeuropa uppgå till omkring tvåhundra år.

Men även det femprocentiga utvecklingsprogrammet kan väntas möta många svårigheter. Om nuvarande utvecklingstendenser inom världshandeln fortsätter kommer de fattiga länderna att år 1970 ha ett underskott i sin utrikeshandel som uppskattas till inte mindre än 20 miljarder dollar. Underskottet är potentiellt – om gapet inte kan överbryggas blir utvecklingstakten med nödvändighet lägre än 5 procent.

Hur skall då den nuvarande farliga tendensen i utvecklingen för de koloniala och f. d. koloniala länderna kunna brytas, hur skall klyftan mellan fattiga och rika länder kunna börja överbryggas och den majoritet av världens befolkning som nu lever i svält eller halvsvält kunna få tillräckligt med näring och ett rikare liv? Avgörande är dels att alla former av kolonial utplundring avskaffas, dels att folken i de fattiga länderna genomför den politiska och sociala revolution som kan möjliggöra att en verklig ekonomisk utveckling kommer i gång.

De avgörande insatserna för att åstadkomma dessa förändringar måste göras av folken i dessa länder. Men de har, som tidigare betonats, rätt att kräva vår solidaritet och vårt bistånd i denna kamp. Även om de avgörande händelserna ligger på ett annat område kan också åtgärder inom den internationella handeln innebära ett viktigt understöd.

I generalsekreterare Raul Prebischs tidigare anförda rapport betonas att det härvid inte räcker att minska eller avlägsna hinder för de underutvecklade ländernas ansträngningar och att utforma riktigare regler för handelspolitiken än de som nu är i kraft. Vad som krävs är positiv handling. I rapporten utvecklas ett program i tolv punkter som led i ett internationellt samarbete för ekonomisk utveckling. De viktigaste punkterna är följande:

Kvantitativa importmål, avsedda att uppnås inom en viss tidsperiod, bör uppställas för industriländernas inköp av såväl råvaror som industrivaror framställda av de underutvecklade länderna.

Inom ramen för dessa importkvantiteter bör industriländerna inrätta en kvot för tullfri import av färdigvaror från de underutvecklade länderna (industripreferenser). Dessa preferenser bör gälla under en period av tio år från den tidpunkt när respektive industrier i ett givet land börjar att exportera. Preferenser som nu beviljas av underutvecklade länder till industriländer bör avskaffas.

Två kompletterande åtgärder föreslås för att garantera köpkraften hos exporten av råvaror:

varuavtal och priskompensation. Varuavtalen kan användas för att upprätta minimipriser eller för att förbättra priser genom att upprätthålla deras paritet med färdigvarupriserna, när prisförbättringen inte avsevärt påverkar konsumtionen genom att minska den eller ger syntetiska produkter och ersättningsvaror en fördel. Negativ inverkan på konsumtionen kan uppvägas genom sänkning av existerande tullar och skatter, vilka när det gäller tropiska produkter bör helt avskaffas för att uppmuntra konsumtionen. Priskompensation är nödvändig i den utsträckning som det inte är möjligt att genom varuavtal förhindra exportförluster genom försämringar i terms of trade. Två typer av förluster bör kompenseras: sådana som beror på redan inträdda försämringar i prisrelationerna och sådana som beror på nya försämringar.

De underutvecklade ländernas problem löses förvisso inte genom att de nämnda åtgärderna vidtas. Men de utgör ett minimiprogram för insatser av de rika länderna på det handelspolitiska området, som det borde vara angeläget även för Sverige att helhjärtat stödja. Tyvärr skedde inte detta på Genèvekonferensen och även därefter har regeringen visat sig kallsinnig mot vissa delar av detta program.

Den svenska politiken gentemot de underutvecklade länderna måste bestämmas av vår skyldighet att i ord och handling visa solidaritet med deras ansträngningar att befria sig från utländskt och inhemskt förtryck, att göra slut på den koloniala utplundringen och inleda en progressiv, d. v. s. socialistisk utveckling. Insikten att de fattiga folkens egen kamp är den avgörande faktorn i denna process får självfallet inte stå i vägen för insatser från Sveriges sida av stöd och bistånd. Dessa är självklara och nödvändiga både som återbetalning av rikedomar som vårt land tidigare tillägnat sig genom deltagande i den koloniala utplundringen och som kompensation för den utplundring som fortfarande pågår.

Ett absolut minimikrav måste vara att vårt land upphör att genom olika statliga och privata åtgärder lägga hinder i vägen för eller på annat sätt försvåra de fattiga ländernas utveckling. Detta förutsätter bl. a. från statens sida omedelbart avskaffande av de tullar och skatter som fortfarande drabbar vissa produkter från dessa länder och därigenom håller tillbaka konsumtionen och försvårar en förbättring av produkternas prisläge. Sverige bör vidare aktivt stödja arbetet för att skapa ett internationellt system av råvaruavtal och priskompensation, som på sätt ovan utvecklats kan garantera primär-varuexportens köpkraft och möjliggöra högre inkomster för de underutvecklade länderna. Stödet till vår egen produktion av primärvaror, framför allt livsmedel, måste vidare ges en sådan utformning att u-ländernas produktion och export icke såsom nu diskrimineras. (En sådan förändring av jordbrukspolitiken är önskvärd även av andra skäl.)

Kravet att de fattiga ländernas utveckling i varje fall icke får försvåras har sin tillämpning även på den privata svenska kapitalexporten, d. v. s. i huvudsak investeringarna i produktionsföretag i de koloniala och f. d. koloniala länderna. Då denna fråga behandlats i det föregående skall jag här endast upprepa kravet om statlig kontroll via valutaregleringen av svenska investeringar i utlandet, varvid tillåtelse bör lämnas för investeringar i u-länderna endast när dessa kan infogas som en integrerande del i dessa länders egna ekonomiska utvecklingsplaner.

En mera långsiktig målsättning är att fullständigt avskaffa Sveriges deltagande i den koloniala utplundringen i olika former av de fattiga länderna. Förverkligandet av denna målsättning sammanhänger med ansträngningarna att över huvud taget bryta storfinansens och monopolens herravälde över det ekonomiska livet i vårt land.

För den aktuella politiken under det nuvarande årtiondet kan det emellertid icke vara

tillräckligt att endast genomföra de ovan uppställda minimikraven. Den aktuella målsättningen måste vara att vårt land på olika sätt ger de fattiga länderna ett positivt stöd i deras ansträngningar att bygga upp bättre levnadsvillkor för sina medborgare.

Detta stöd måste ges utan alla illusioner om att det på något avgörande sätt hjälper de fattiga länderna i deras svåra arbete och i medvetande om att Sverige fortfarande deltar, direkt och indirekt, i den koloniala utplundringen. Det handlar om en enkel gärd av anständighet. Och stödet måste vidgas många gånger om innan det blir annat än en återbetalning för tidigare och pågående brandskattning.

En viktig del av detta aktiva biståndsprogram bör vara genomförande av de bägge förslagen på konferensen i Genève om uppställandet av bestämda målsättningar för importen av både råvaror och färdigvaror från de underutvecklade länderna och om tullfrihet för dessa länders industrivaror. Det är givetvis önskvärt att en internationell överenskommelse uppnås om importmål och tullbefrielse och vårt land bör aktivt arbeta härför. Men det är också möjligt för oss att själva uppställa vissa målsättningar för importen från u-länderna liksom att bevilja de föreslagna tulllättnaderna. Detta borde ske omedelbart.

Två andra problem måste diskuteras, dels omfattningen av de summor som nu anslås av statsmakterna för olika former av finansiellt och tekniskt bistånd till de fattiga länderna, dels biståndets användning.

År 1962 antog regering och riksdag högtidligt ett beslut om att öka biståndet till u-länderna till 1 procent av bruttonationalprodukten. Någon termin för att uppnå detta mål fastställdes dock inte.

Fortfarande uppgår biståndssumman inte till mer än 0,2-0,3 procent av bruttonationalprodukten. Med den hittillsvarande långsamma ökningstakten kommer det att ta ytterligare ett par årtionden innan målsättningen 1 procent är förverkligad.

Frågan är emellertid om inte denna målsättning måste kraftigt höjas. Att under de närmaste tio åren uppnå ett bistånd till de koloniala och f. d. koloniala länderna på förslagsvis 5 procent av bruttonationalprodukten är ur många synpunkter en både mera rimlig och mera realistisk målsättning. Mera rimlig därför att den bättre motsvarar de reella skyldigheter vi har gentemot de fattiga folken. Mera realistisk därför att ett bistånd av denna omfattning skulle kunna ha en viss betydelse, både direkt och som ett föredöme.

Jag inbillar mig inte att det skulle vara möjligt att i den svenska riksdagen med en gång få igenom beslut om en sådan höjning av anslagen. Även mycket blygsamma förslag om en något snabbare takt i ökningen av biståndet har voterats ned under de gångna åren. Det handlar här om en målsättning på längre sikt. Men det är nödvändigt att redan nu börja agitationen för en kraftig ökning av biståndet. En risk är förknippad med den nuvarande fastlåsningsen till 1 procent av bruttonationalprodukten. Denna siffra kan komma att uppfattas som yttersta gränsen för vad vi över huvud taget bör sträva till på detta område och därmed bli ett hinder för en verklig förbättring.

Från regeringshåll brukar det gentemot förslagen om en snabbare ökning av biståndssummorna invändas, att opinionen inte är mogen för en sådan politik. (Däremot har det aldrig ifrågasatts att opinionen inte skulle vara mogen för kraftiga öknings av de militära anslagen.) Under många år har det emellertid stått det socialdemokratiska partiet med dess stora inflytande fritt att bedriva en intensiv agitation för ett ökat bistånd till de fattiga länderna och därmed göra opinionen mera ”mogen”. Varför har man försummat detta, om saken ansetts

angelägen?

Det finns egentligen bara ett skäl som kan tillmätas stor vikt och som skulle tala mot den föreslagna kraftiga ökningen av u-landsbiståndet. Det är det faktum att stora grupper av svenska medborgare – stora barnfamiljer, pensionärer, handikappade, låginkomstgrupper i övrigt – fortfarande lever under svåra ekonomiska förhållanden. De har rätt att ställa krav på förbättringar innan mera avsevärda förändringar vidtas i disponeringen av den svenska nationalinkomsten.

Den föreslagna kraftiga uppräknningen av biståndet till u-länderna bör därför i ett program för de kommande årens utveckling ske samtidigt med en förbättring för de eftersatta grupperna inom det svenska samhället. Detta förutsätter förändringar i utjämnande riktning i inkomst- och förmögenhetsfördelningen.

Till frågan om användningen av de medel som via statsbudgeten anslås till olika finansiella och tekniska biståndssändamål finns en omfattande diskussion. Man diskuterar fördelningen på multilateralt och bilateralt bistånd, d. v. s. bistånd via internationella organ jämfört med direkta svenska biståndssinsatser. Man diskuterar fördelningen på olika länder av det svenska biståndet och slutligen dess former – teknisk hjälp, finansiell hjälp o. s. v.

Som skäl för att den övervägande delen av biståndsmedlen borde gå via internationella organ, d. v. s. i allmänhet olika FN-organ, brukar anföras att man härigenom undviker en bindning av biståndet som kan ställa vederbörande u-länder i beroende av den ”biståndsgivande” staten. Som skäl för att en stor del av biståndsgivningen borde ske i form av direkta svenska bidrag till respektive länder har å andra sidan anförts, att man härigenom från svensk sida får bättre kontroll över att de anslagna medlen används på ett förnuftigt sätt.

Bägge dessa synpunkter bör beaktas, men ingen av dem lär innehålla hela sanningen. En kanalisering av biståndet via internationella organ är i allmänhet mera önskvärd än bilaterala insatser, framför allt när det gäller de stora imperialistiska makterna. Men internationella insatser är å andra sidan ingen fullständig garanti för att reaktionära synpunkter inte skall spela in vid fördelningen och för att biståndet inte utnyttjas för imperialistiska syften.

Direkta svenska insatser möjliggör givetvis ett större mått av kontroll från våra statliga organ och även från den allmänna opinionen, men även här kan missbruk ske och biståndssinsatserna utnyttjas för reaktionära politiska syften.

Det förefaller med andra ord som om ingendera typen av bistånd helt kan ges företräde framför den andra; bägge innebär vissa fördelar och vissa risker. Det avgörande är en saklig granskning av varje internationell plan för biståndsgivning och av varje nationellt projekt.

Den bilaterala svenska biståndsgivningen har hittills i stor utsträckning gällt länder med borgerliga och reaktionära regimer. Det rimliga vore att man i stället genomförde en koncentration av biståndsgivningen till länder där en politisk och social revolution börjat genomföras. En sådan förändring skulle innebära att det svenska biståndet verkligen kommer till avsedd användning som en hjälp till utveckling och är alltså ur alla synpunkter sakligt motiverad. För att vinna en så bred anslutning som möjligt till kravet om ett kraftigt utökat biståndsprogram är det emellertid lämpligt att bibehålla målsättningen om ”politisk neutralitet” i den svenska biståndsgivningen. Men redan ett strikt genomförande av detta krav förutsätter betydande förändringar i det nuvarande programmet. Samtidigt måste kravet om en effektiv användning av biståndet ställas. Reaktionära och korrupta regimer, som utgör en broms för en verklig utveckling i respektive länder, bör icke erhålla svenskt bistånd.

Diskussion uppstår givetvis om tillämpningen av denna regel.

De direkta svenska biståndsinsatserna som administreras av NIB har från flera håll mött stark kritik. Den stora splittringen på många små projekt har kritiserats liksom utformningen av enskilda projekt. Det inger stora betänkligheter när svenskar som med entusiasm rest ut för att delta i projekten återvänder hem med uppfattningen att dessa är till föga nytta och i vissa fall t. o. m. till skada för utvecklingen i respektive länder. Det avgörande måste här vara kravet på en mycket långtgående samordning av det svenska biståndet med de olika ländernas egna utvecklingsprogram. Att Nämnden för internationellt bistånd numera döpts om till Styrelsen för internationell utveckling löser i och för sig inte några problem. Det krävs en fortgående bred svensk diskussion grundad på insiktsfulla analyser av utvecklingsprocessen i de fattiga länderna för att vårt bistånd skall kunna bli till verklig nytta.

Frågan måste också ställas om inte en väsentlig del av de medel som via statskassan anslås för internationellt bistånd borde användas på ett helt nytt sätt. I det föregående har erinrats om den växande klyftan mellan de priser som de koloniala och f. d. koloniala länderna erhåller för sin export huvudsakligen av råvaror och de priser som de måste betala för importen av färdigvaror från industriländerna. De av Prebisch på FN-konferensen i Genève ställda förslagen var avsedda att medverka till en utjämning av denna klyfta, bl. a. genom skapandet av särskilda fonder för priskompensation.

Redan innan dessa förslag börjat genomföras på det internationella planet borde det emellertid vara möjligt för Sverige – liksom givetvis för andra länder – att medverka till en prisutjämning. Det skulle kunna ske genom att medel över budgeten anslogs att användas som pristillägg att utbetalas till u-länderna vid import därifrån av råvaror samt som prissubventioner att betalas vid export av svenska industrivaror till dessa länder. Systemet skulle alltså innebära att u-länderna erhöll ett högre pris än annars för sina råvaror och att de slapp undan med att betala ett lägre pris än annars vid sina inköp av industrivaror. Hur stor utjämning som skulle kunna åstadkommas på detta sätt av ”prissaxen” beror givetvis på den anslagssumma som ställdes till disposition.

Det föreslagna systemet skulle innebära ett gynnande av de svenska kapitalistiska företagens export till u-länderna – en sak som nästan automatiskt följer med varje bilateral biståndsinsats under nuvarande samhällsförhållanden – och systemet kunde därför delvis finansieras med speciella avgifter från exportföretagen. Det skulle emellertid jämfört med andra bilaterala system innebära den fördelen att det automatiskt gällde alla u-länder och sålunda försvårade biståndets användning för reaktionära politiska syften.

Det ovan skisserade systemet har sin begränsning genom den nuvarande relativt ringa omfattningen av handeln mellan Sverige och de länder som skulle komma ifråga. Det skulle emellertid kunna leda till en utveckling av denna handel. De fattiga länderna skulle få bättre betalt för sina produkter och därmed möjlighet att öka inköpen av industrivaror för den nödvändiga mekaniseringen av jordbruket och industrialiseringen av näringslivet.

Vad i det föregående sagts om problemen i de koloniala och f. d. koloniala länderna liksom om deras utvecklingsmöjligheter har med nödvändighet varit knappt och ofullständigt. De ställda förslagen om formerna för de rika ländernas och särskilt Sveriges bistånd kan diskuteras och måste diskuteras. Vårt dilemma i denna, fråga är att samtidigt som det är angeläget att göra slut på utplundringen av de fattiga länderna och bryta det egoistiska motståndet mot ett ökat bistånd till dessa länder, så har vi mycket små garantier för att svenska biståndsinsatser verkligen blir till nytta för de fattiga i de fattiga folken. Vad som skrivits i detta

avsnitt har emellertid sin grund i uppfattningen att inget program för den sociala och politiska utvecklingen i vårt eget land eller i Västeuropa kan bli realistiskt om de fattiga ländernas problem inte är en av dess utgångspunkter. Enskilda reformer kan självfallet genomföras på olika områden och arbetarrörelsen kan och måste ännu väsentligt flytta fram sina positioner i nationell skala. Men när det gäller utvecklingen av vårt lands näringsliv i stort och framför allt i längre perspektiv än enbart dagens och årets är en lösning av de fattiga ländernas problem en förutsättning för lösningen av våra problem. Det finns ingen nationellt isolerad framtid för något land, inte heller för det svenska "välfärdssamhället". Vår och de ännu fattiga ländernas framtid är gemensam.

3. Är avrustning möjlig?

En lika tvingande nödvändighet som kamp mot världssvälten är militär avrustning.

Skälen är många. Ett av dem har att göra med det problem som behandlades i föregående avsnitt. Det förefaller som om det skulle vara svårt att ställa tillräckliga resurser till de fattiga ländernas förfogande om inte de nödvändiga medlen kan tas från de summor som nu förbrukas för olika militära ändamål. Ingen regering vågar föreslå att en direkt sänkning av befolkningens levnadsstandard skall genomföras i syfte att frigöra medel för ett ökat bistånd till de koloniala och f. d. koloniala länderna. En viss del av ökningen av nationalinkomsten kan givetvis avdelas, men frågan är om detta är tillräckligt.

Förslag om att använda en del av eller hela den nuvarande militärbudgeten till bistånd åt de fattiga länderna skulle däremot säkert mötas med stor sympati av allmänheten, särskilt om en sådan förändring kan ske som led i en internationell överenskommelse.

Överföring av en del av eller helst hela den summa, som nu förbrukas av världens länder på militära rustningar, till bistånd i olika former för utvecklingen i de fattiga länderna skulle ha stor betydelse för dem. I den tidigare anförda rapporten av Raul Prebisch inför FN:s handels- och utvecklingskonferens i Genève finns ett sifferexempel som visar vad som skulle kunna åstadkommas:

"Det har beräknats att de årliga utgifterna för rustningar uppgår till omkring 120 miljarder dollar. I industriländerna motsvarar detta 8-9 procent av nationalinkomsten. Om 1 procent av denna inkomst blev tillgänglig genom nedrustning, skulle tillskottet från internationella källor till utvecklingsländerna kunna öka från den nuvarande siffran 0,5 procent av den totala inkomsten i industriländerna till 1,5 procent. Detta skulle möjliggöra för utvecklingsländerna, förutsatt att en riktig politik genomfördes, att öka den årliga takten i sin allmänna ekonomiska utveckling till 7 procent i stället för de 5 procent som ställts som mål under FN:s utvecklingsårtionde. Om detta kunde ske skulle den genomsnittliga inkomsten per innevånare i Västeuropa kunna uppnås inte på åttio år utan på nästan halva denna tid."

Siffran 120 miljarder dollar (d. v. s. omkring 600 miljarder svenska kronor) som mått på de totala militärutgifterna i världen anföras också av den expertgrupp, som på sin tid tillsattes av FN:s dåvarande generalsekreterare Dag Hammarskjöld för att studera de ekonomiska och sociala följderna av en avrustning i länder med olika ekonomiska system och på olika stadier av ekonomisk utveckling. Den avser emellertid förhållandena åren 1957-1959 och är icke längre riktig. Militärutgifterna har ökat avsevärt under några av de följande åren och torde nu uppgå till över 700 miljarder kronor. Denna ytterligare ökning understryker den belastning som de militära utgifterna utgör och de stora potentiella möjligheter en annan användning av dessa resurser innebär.

Den av FN:s expertgrupp beräknade summan motsvarade omkring 8-9 procent av världens årliga produktion av alla varor och tjänster, den utgjorde åtminstone 2/3 av – enligt vissa uppskattningar lika mycket som – alla de underutvecklade ländernas totala nationalinkomst. (Rapporten är publicerad under titeln Avrustningens ekonomiska och sociala konsekvenser.)

Världens väpnade styrkor beräknades uppgå till omkring 20 miljoner personer. Summan av alla personer i de väpnade styrkorna och i all verksamhet som är beroende av militärareslag angavs till betydligt mer än 50 miljoner.

Huvuddelen av de militära utgifterna var koncentrerad till ett fåtal länder. Ungefär 85 procent av världens militära kostnader beräknades falla på sju länder – Kanada, Tyska förbundsrepubliken, Frankrike, Folkrepubliken Kina, Sovjetunionen, Storbritannien och Förenta staterna.

Genom att frigöra resurser genom avrustning skulle man inte endast kunna avsevärt öka biståndet till de fattiga länderna. Inom varje land skulle man också kunna använda ökade medel för olika viktiga ändamål, vilka FN:s expertgrupp sammanfattar på följande sätt:

Ökad privat konsumtion av varor och tjänster.

Utvidgning eller modernisering av produktionsapparaten genom investeringar i nya företag och ny utrustning.

Ökat bostadsbyggande, sanering av städer inklusive slumupprensning samt planering för landsbygden.

Ökade resurser för undervisning, hälsovård, socialvård, socialförsäkringar, kulturutveckling, forskning etc. En del av vinsten genom avrustning borde också kunna leda till ökad fritid t. ex. genom en arbetstidsförkortning utan motsvarande minskning av reallönen eller genom förlängd semester.

FN:s expertgrupp har utförligt analyserat de problem som skulle uppstå vid en omställning av det ekonomiska livet i olika grupper av länder i samband med en civil användning av de nuvarande militära resurserna. Den påpekar att omställningen efter det andra världskriget var mycket större och innebar ett mycket snabbare överförande av resurser än total avrustning skulle kräva för närvarande. Den omfördelning av produktionstillgångar som skulle åtfölja avrustningen är endast ett specialfall av den ekonomiska tillväxtens fenomen och skulle i allmänhet inte orsaka större problem. Om man håller i minnet att i de flesta länder en stor del av militärutgifterna sannolikt skulle ersättas av andra statliga utgifter kan man, säger kommittén, dra den slutsatsen att det inte heller i industrialiserade länder med privat företagsamhet skulle visa sig svårt att upprätthålla effektiv efterfrågan vid en avrustning.

FN-experterna avslutar sin rapport till generalsekreteraren med följande ord:

”Den konsultativa gruppen är enhälligt av den åsikten att alla problem och övergångssvårigheter i samband med avrustning kan mötas genom lämpliga nationella och internationella åtgärder. Det kan således icke betvivlas att om de resurser som nu har militär användning överfördes till fredligt bruk så skulle det vara en förmån för alla länder och leda till en förbättring av världens ekonomiska och sociala förhållanden. Allmän och total avrustning skulle vara en oblandad välsignelse för hela mänskligheten.”

Det är svårt att inte känna förtvivlan inför det nuvarande läget i världen. Samtidigt som väldiga resurser används för helt onyttiga ändamål svälter hundratals miljoner människor. Skulle det inte vara möjligt att komma fram till beslut om internationell avrustning och bl. a.

därigenom skapa ökade möjligheter för kampen mot fattigdom och nöd?

Nödvändigheten att frigöra resurser för att bekämpa den sociala nöden är emellertid endast ett av motiven för militär avrustning. Det avgörande skälet är att den nuvarande anhopningen av militära förstörelsemedel och särskilt kärnvapenlagren ökar hotet mot freden och kan leda till en världskatastrof.

Medan jag skriver denna bok infaller årsdagen av Hiroshimas förstörelse. Det är tjugo år sedan kärnvapen första gången i historien användes för att förinta människor. Ännu i dag dör innevånare i den japanska staden av skador från atombombsanfallet.

Stormakterna har utnyttjat de två årtiondena mycket effektivt. Redan 1960 fanns det i deras arsenaler kärnvapen med en sprängkraft motsvarande 30 000 miljoner ton trotyl. Det innebar en upplagrad sprängkraft av 10 ton trotyl på var och en av världens innevånare. På detta speciella område har överflödssamhället förverkligats i världsmåttstock.

Det är naturligtvis inte vapnen som utlöser krig. Kriget har samhälleliga orsaker och förs av människor. Det är möjligt att döda andra människor såväl med stenar som med kärnvapen.

Kriget under det senaste århundradet har framsprungit ur kapitalismens ekonomiska system, som för omkring femtio år sedan gick över i sin sista fas – imperialismen. Någon fullständig garanti mot denna typ av krig kan inte uppnås förrän imperialismens system försvunnit i hela världen. (Det betyder tyvärr inte att alla konfliktorsaker därmed också skulle vara försvunna. Konflikter kan, som erfarenheten visar, uppstå även mellan socialistiska stater och mellan oberoende länder i ”den tredje världen”. Vad man hoppas på är att de icke leder till krig och i varje fall icke till världsomfattande krig.)

Är det – med tanke på den stora styrka som de imperialistiska länderna fortfarande besitter – någon mening att tala om fredlig samexistens mellan stater med olika ekonomiska och sociala system? Det handlar här om ett krav, ett program, en målsättning och om mobilisering av de sociala krafter som kan förhindra ett nytt världskrig och säkra freden. Endast om tillräckligt många kämpar för denna möjlighet kan den förverkligas. Några garantier kan aldrig utställas i förväg. De ligger inneslutna i ansträngningarna.

Den väldiga anhopningen av militära styrkor och förstörelsemedel på olika sidor, framför allt hos de två dominerande stormakterna Förenta staterna och Sovjetunionen, brukar benämnas terrorbalans. Det finns en utbredd militär och politisk teori enligt vilken orsaken till att ett tredje världskrig ännu icke börjat är just denna terrorbalans. Exempelvis i ÖB 65 (Överbefälhavarens utredning om det militära försvarets fortsatta utveckling) framställs denna teori på följande sätt:

”Utvecklingen i USA och Sovjet med nukleära vapensystem med ökande precision, utomordentlig förstörelseverkan och allt mindre sårbarhet har lett till den s. k. terrorbalansen. De militära styrkeförhållandena har framtvingat en viss försiktighet i de två ledande stormakternas utrikespolitiska uppträdande. Den massiva vedergällningens strategi har fått ge vika för en strategi med valmöjligheter, anpassad efter situationens krav. I stort sett har stormakterna därför sökt undvika militära ingripanden i områden, där motparten har vitala intressen, och i stället strävat efter lösningar med icke militära medel.”

Både i Öst och Väst, sägs det, söker man skapa möjligheter att motstå ett första slag för att därefter kunna slå tillbaka med förödande styrka. Möjligheterna att genom ett första överraskande slag betvinga motparten anses ha blivit starkt begränsade.

Enligt denna teori skulle det överhuvud inte vara möjligt för någondera parten i ett eventuellt krig 'att slå ut den andre med hjälp av kärnvapen utan att själv utsätta sig för motsvarande förödelse. Ett krig med kärnvapen skulle egentligen inte kunna vinnas av någon. I ett sådant krig skulle det bara återstå förlorare.

Som en konsekvens av denna dominerande militärteori har stormakterna under de senaste åren ägnat ökad uppmärksamhet åt utvecklingen av sina s. k. konventionella styrkor. När de tunga pjäserna ömsesidigt låst varandra i ett schackparti är det naturligt att söka föra fram bönderna.

Teorin om terrorbalansen torde bygga på vissa riktiga iakttagelser, men innehåller också vissa fel och är därför mycket äventyrlig.

Insikten om de risker man själv löper vid ett kärnvapenkrig kan säkert ha spelat en viss återhållande roll när det gäller stormakternas val av medel och metoder i sin politik.

Terrorbalansens teori innebär emellertid ett likställande av de olika staterna och motiven för deras handlande, som icke kan vara riktigt. Den skiljer inte mellan aggressiv politik och defensiv politik, inte mellan stater som söker vinna sina syften även med militära medel och stater som söker uppnå en fredlig samexistens. Stormakterna betraktas i stället som tvenne spelare med samma motiv och följande samma spelregler.

Man behöver inte anse Sovjetunionens alla utrikespolitiska åtgärder under efterkrigstiden riktiga eller hävda att dess förslag i alla lägen bör stödjas för att inse den grundskillnad som existerar mellan den socialistiska Sovjetunionens och det imperialistiska Förenta staternas huvudlinjer i den internationella politiken. Även motståndare till socialism och kommunism bör kunna erkänna att Sovjetunionens politik framför allt gått ut på att bevara status quo, d. v. s. oförändrade gränser, under efterkrigstiden. Ett viktigt drag i Förenta staternas utrikespolitik har däremot varit att dels med olika medel stödja den nykolonialistiska exploatering som bedrivs av amerikanskt kapital, dels lämna understöd åt krafter som förklarar sig vilja ändra de efter det andra världskriget dragna gränserna (t. ex. den västtyska imperialismen, de reaktionära militärjuntorna i Sydvietnam). Till de koloniala och beroende folkens nationella och sociala befrielsekamp har de bägge stormakterna intagit helt olika ståndpunkter. Sovjetunionen understödjer denna kamp, medan Förenta staterna däremot i många sammanhang direkt eller indirekt ingripit med militära och andra medel för att söka hindra en nationell och social revolution.

Vad här värderats är uttryckligen huvudlinjer i de bägge ledande stormakternas politik under efterkrigstiden. Deras innehav av omfattande kärnvapenarsenaler måste naturligtvis ställas in i detta allmänna sammanhang. Kärnvapnen agerar inte i och för sig, utan kan brukas såväl som led i en aggressiv politik som för att försvara freden.

Men denna olika värdering av staternas utrikespolitik får inte leda till att ett försvar för den ena eller andra statens kärnvapeninnehav smugglas in så att säga bakvägen. Oavsett den grundläggande skillnaden mellan imperialistiska och socialistiska staters utrikespolitik innebär nämligen den väldiga anhopningen av militär makt och förstörelsemedel en fara.

De omfattande och komplicerade vapensystemen kan utlösas genom misstag eller i ett anfall av vansinne och desperation. En förlupen eller i vanvett avlossad gevärskula kan i en viss situation vara gnistan som utlöser ett krig, vätebomber över en storstad kommer helt säkert att göra det. Militariseringsen kan i alla samhällen leda till uppkomsten av en militärkast, som får ett starkt inflytande på landets utrikespolitik och vanligen har en reaktionär inställning. Under i övrigt lika omständigheter finns det mindre risk för att konflikter mellan två svagt rustade länder leder till krig än att motsättningar mellan två till tänderna rustade stater gör det.

Härtill kommer att hela det logiskt vackra spelsystem, som utvecklats av militärteoretikerna, i verkligheten inte fungerar på grund av de utbrytningar som skett ur de bägge spelarnas led. De franska och kinesiska atombomberna liksom över huvud taget de utrikespolitiska riktlinjer Frankrike och Kinesiska folkrepubliken var för sig följer låter sig icke inordnas i ”terrorbalansens system”.

Terrorbalansen är långt ifrån någon garanti för fred. I sin betydelse av väldiga anhopningar av förstörelsemedel och militär makt hos stormakterna hotar den tvärtom på olika sätt freden. En balans utan terror måste vara målet och det kan uppnås endast genom avrustning.

I sin Dagbok från Hiroshima skriver Erwin Leiser (Stockholms-Tidningen 15 augusti 1965) :

”Vad har vi att lära av människorna i Hiroshima?

Att slumpen avgör vem som blir förskonad. Hiroshima och Nagasaki förstördes av de båda första atombomber som användes mot människor. Slumpen räddade Kyoto som också diskuterades som möjligt mål. Den japanska kulturens främsta minnesmärken förblev oskadda.

Men på mindre än en sekund kan värden förintas som överlevt årtusenden. Då försvinner vår kultur utan att efterlämna några spår. Vi vet inte om människorna i en värld efter ett kärnvapenkrig ännu är i stånd att förstå skönheten och att minnas friheten.

Det finns inga eviga värden, om de människor försvinner som bär dem inom sig. Frihetens begrepp förutsätter att det finns fria människor.

Varje ort på denna planet är utsatt för hotet, och detta hot är ofattbart eftersom det är osynligt. Men det finns överallt, alltid. Inte ens de mest primitiva levnadsvillkor är längre garanterade i vår tid.”

Medvetandet om två företeelser har under efterkrigstiden väsentligt förändrat människors sätt att tänka och reagera. Det är insikten om svälten i världen och vår del i ansvaret för denna. Det är vidare insikten om kärnvapenhotet och vårt ansvar inför gångna, levande och eventuellt kommande generationer för att upphäva detta hot. Den politiker och det parti som inte inser detta har djupt försummat sina skyldigheter gentemot medborgarna.

Det s. k. Moskvaavtalet om förbud mot kärnvapenprov i atmosfären, på marken och i havet var utan tvivel ett stort framsteg. Det innebar ett nästan fullständigt stopp för den radioaktiva nedsmutsning som förorsakats av kapplöpningen mellan stormakterna och deras ömsesidiga styrkedemonstrationer på detta område. Avtalets sakliga betydelse förringades inte av att en viktig betingelse för dess tillkomst var att bägge kärnvapenstormakterna hade lagt upp så stora lager av förstörelsemedel, att provens betydelse reducerats.

Den med avtalet också avsedda effekten att förhindra en ytterligare spridning av kärnvapnen har icke helt kunnat uppnås. Både Frankrike och Kina vägrade att underteckna avtalet och har utfört prov med egna kärnvapen. Förberedelser för att framställa sådana pågår i ytterligare ett antal länder. Det är risk för att det status quo på detta område som de stora kärnvapenmakterna sökt upprätthålla genombryts på bred front.

Både med hänsyn till detta speciella läge och till kärnvapenhotets förödande karaktär inriktar sig ansträngningarna för rustningsbegränsning nu i första hand på att söka hindra en fortsatt spridning av kärnvapnen och uppnå totalt förbud mot kärnvapenprov.

Någon motsättning mellan dessa bägge krav existerar inte. Om alla stater förpliktar sig att avstå från alla typer av provsprängningar skulle en relativt effektiv spärr upprättas mot att

ännu flera stater upptar tillverkning av kärnvapen. Det gäller här inte endast svårigheten att utan provsprängningar kunna bedöma eventuella kärnvapenkonstruktioners tillförlitlighet, utan också den moraliskt-politiska effekten av avtalet.

Frågan är emellertid om Frankrike, Kinesiska folkrepubliken och övriga stater som är sysselsatta med kärnvapenkonstruktioner avstår från att vidareutveckla dessa om inte mycket betydelsefulla medgivanden görs av de stora kärnvapenmakerna – Förenta staterna, Storbritannien, Sovjetunionen. Om en fortsatt spridning av kärnvapnen skall kunna förhindras krävs det säkert såväl att stormakterna går med på förbud mot alla typer av prov som att de påbörjar en reduktion av sina väldiga kärnvapenlager.

Medan krav om att kärnvapnen omedelbart skulle helt förbjudas tidigare stod i förgrunden har ansträngningarna under de senaste åren framför allt inriktats på en nedfrysning av det faktiska läget och på någon form av rustningsbegränsning. Detta kan betraktas som ett utslag av mera realism i nedrustningsarbetet, men också som ett uttryck för svårigheten att nå framsteg i detta.

Det ligger emellertid också en fara i att ställa alltför begränsade målsättningar. Människorna invaggas i säkerhet och vänjs så småningom vid ett liv på avgrundens rand. Vanan av trubbar motståndet mot ytterligare militära rustningar – och så inträffar en dag det som alla fruktat, men inte förmått avvärja.

Liksom fred och krig är kampen för avrustning en social och politisk fråga. De militära apparaterna har utvecklats till viktiga delar av det bestående sociala systemet. Kampen mot militarismen och för avrustning blir därför med nödvändighet inte endast en utrikespolitisk utan även en inrikespolitisk fråga.

Det finns en uppfattning som går ut på att eftersom militärväsendet utgör en del av den kapitalistiska statsapparaten så är det en orealistisk och därför skadlig paroll att ställa krav om avrustning innan kapitalismen störtats i alla länder och socialistiska samhällssystem byggts upp. Pacifismen karakteriseras som illusionstänkande och även som "ett bedrägeri mot massorna".

Denna syn på pacifismen torde bygga på en under- skattning av de faror som hotar genom risken för att krig under nuvarande förhållanden blir en kärnvapenkatastrof. Pacifismen av i dag kan för övrigt inte likställas med vad som tidigare betecknades med detta ord. De rörelser som är levande och aktuella är i hög grad stridbara och medvetna om krigens och militarismens sociala sammanhang. Deras kamp för att för alltid göra slut på kriget och deras ansträngningar för att bryta ned militarismen riktar sig objektivt mot varje system som bygger på exploatering av klasser och folk.

Och hur skulle för övrigt ansträngningar som går ut på att skära ned och om möjligt helt avskaffa den militära apparat, som utgör en del av klassamhällets våldssystem, kunna strida mot den socialistiska arbetarrörelsens intressen? Det skulle vara en stor olycka om arbetarrörelsen låste fast sig i föråldrade och dogmatiska uppfattningar och därigenom inte förmådde inse de avgörande förändringar, som kärnvapnen åstadkommit.

Kampen för förbud mot och förintelse av alla kärnvapen, för minskning av rustningsutgifterna och slutligen för allmän och total avrustning är i dag en av de avgörande uppgifterna för varje progressiv rörelse. Det är ingen konst att vara pessimist och tvivlare och peka på de svårigheter som möter denna kamp. Men vem har någonsin garanterat att inte mänsklighetens strävanden att skapa "en ny himmel och en ny jord" skulle möta svårigheter och kräva stora

ansträngningar? Och vilken annan väg kan leda framåt? Vi har att välja mellan att göra slut på militarism och krig eller att förintas. Tron på möjligheten att en längre tid leva på terrorbalansens svärdsegg är en ödesdiger illusion.

Hur bör svensk politik påverkas av de allmänna synpunkter som utvecklats i det föregående? Vilka initiativ bör tagas? Följande frågor måste ställas: I vilken grad kan en svensk militärmakt betraktas som en positiv och gagnelig insats för att bevara nationellt oberoende och fred under de militärpolitiska förhållanden som råder i kärnvapnens tidevarv? I vilken grad skulle det innebära en reellt större insats för freden att i stället satsa en del av eller alla de resurser, som nu går till militära ändamål, på internationellt bistånd i olika former?

Bägge dessa sätt att använda förslagsvis 5 procent av Sveriges bruttonationalprodukt kan motiveras med att vårt folk måste göra en insats för att bevara freden i världen och därmed också för vårt eget land.

För det traditionella militära tänkandet är det en självklarhet att ett starkt svenskt försvar är ett bidrag till freden. (På liknande sätt har militärer i alla länder och i alla tider resonerat.) I ÖB 65 uttrycks denna åsikt i följande ord: "Ett starkt och lämpligt uppbyggt svenskt försvar ökar stabiliteten i Norden och minskar krigsriskerna i detta område." Omvänt hävdas det från militärt håll, att en svensk nedrustning och även ett stopp för ökade militärutgifter, ja t. o. m. en mindre ökningsprocent än vad ÖB föreslår skulle skapa ett militärt vakuum i Norden, som andra makter skulle sträva att uppfylla med ökade krigsrisker som följd.

Att på detta sätt överföra fysikaliska lagar till den sociala världen är knappast riktigt. Bakom detta betraktelsesätt anar man ett militärpolitiskt tänkande, som söker frigöra frågorna om fred och krig, om militärmaktens storlek och uppgifter från det sociala sammanhanget. Det finns emellertid inga lagbundenheter som gäller enbart staternas militära apparater och styrkeförhållandena mellan dem, även om det för en militär kan te sig frestande att föreställa sig sammanhangen på detta sätt. Vad man kan kalla "vakuumteorin" är inte sakligt hållbar. Om vårt land kommer att utsättas för ett militärt tryck och eventuellt en aggression avhänger av förhållanden, som tillhör ekonomins och politikens värld.

Enligt ett modernare betraktelsesätt ses det militära försvaret som en del av vårt lands säkerhetspolitik. Ett annat väsentligt inslag i denna är den alliansfria utrikespolitiken och de initiativ som tas på det internationella området av Sveriges representanter, exempelvis i Förenta Nationerna.

Detta betraktelsesätt är mera realistiskt, men innehåller i själva verket en motsättning. Om det är riktigt att den s. k. terrorbalansen byggd på militär upprustning inte är ett värn för freden utan i själva verket hotar freden, så kan knappast Sveriges deltagande i kapprustningen betraktas som ett effektivt bidrag till landets säkerhet. Det bidrar i stället till att öka osäkerheten.

Man kan invända att vad ett litet land som Sverige gör på detta område inte har någon betydelse för den världspolitiska utvecklingen. Bortsett från att den svenska militärmakten på vissa områden, t. ex. flygvapnet, är av en även internationellt sett rätt betydande omfattning, kan ett dylikt isolationistiskt betraktelsesätt inte vara riktigt. Vi är en del av världen och lösningen av våra problem sammanhänger med lösningen av allmänna problem. Bindningen av mellan 4 och 5 miljarder svenska kronor i militära rustningar innebär att vi deltar i det rustningsvanvett, som det är nödvändigt att göra slut på innan det gör slut på oss.

Det är en falsk analogi att vid debatten om dessa problem hänvisa till den ensamme hederlige

mannen i Vilda västern, som måste beväpna sig och gå omkring med revolvern i bältet i ett laglöst samhälle, där alla andra är beväpnade. Sveriges deltagande i den militära kapprustningen försvårar i själva verket, liksom givetvis kapprustningen i sin helhet, lösningen av de akuta problemen.

Det slags internationella moral som går ut på att bara man gör som andra stater så handlar man rätt kan inte godkännas. Vårt land tar i själva verket hänsyn till de internationella återverkningarna av olika åtgärder, när det bestämmer sin politik. Detta gäller även vissa avsnitt av försvarspolitik. Ur begränsad militär synpunkt kan det förmodligen anföras en rad skäl för den svenska krigsmaktens utrustning med kärnvapen. (Överbefälhavaren har ju också begärt detta.) Men de ansvariga politiska instanserna har hittills avvisat detta krav, bl. a. med hänvisning till de internationella återverkningar svensk anskaffning av kärnvapen skulle få.

Det handlar emellertid inte endast om vad vi gör utan också om vad vi avstår från att göra. Vårt land avstår nu från att inleda en militär nedrustning och därmed från att ge ett exempel, som skulle kunna bidra till ansträngningarna att sätta stopp för kapprustningen. Vårt land avstår från att ge ett betydande bistånd till de fattiga ländernas utveckling och därmed från att medverka till en lösning av ett av vår tids avgörande problem.

Är det på längre sikt en förnuftig användning av våra resurser att avstå från dessa insatser för att i stället ägna 4-5 miljarder kr om året till uppbyggnad av en stark militärmakt? Frågan ställs allt oftare och allt flera, särskilt bland de yngre generationerna, svarar nej.

Det finns ett argument som förstärker kraven på en annan användning – för bistånd till de fattiga länderna eller för lösningen av sociala frågor inom vårt land – av de resurser som nu går till militära ändamål. Det är uppfattningen att det i kärnvapens tidevarv är utsiktslös för ett litet folk att kunna bjuda militärt motstånd mot ett stormaktsanfall. (Andra anfallsrisker anses knappast föreligga.) Även små insatser av kärnvapen innebär en sådan långtgående förödelse att en ansvarig statsledning måste böja sig inför hotet om sådana. De medel som avsätts för uppbyggnaden av ett militärt försvar skulle därför vara bortslösade.

En bedömning av olika s. k. krigsfall blir i stort sett inte annat än spekulationer. Den svenska militärledningen hävdar i ÖB 65 ”att risken ökar för lokala, överraskande inledda och snabbt genomförda krig med begränsat politiskt syfte, medan däremot risken minskar för medvetet igångsatta världskrig eller andra krig av stor omfattning”. Lokala krig bedöms i första hand komma att föras på låg krigsnivå, men begränsade insatser av kärnladdningar anses dock kunna komma att tillgripas. Samtidigt bygger militärledningens hela strategi på att Sverige vid ett angrepp skall erhålla militärt understöd utifrån. ”Det torde ligga i andra stormakters intresse att lämna sådan hjälp mot bakgrund av den strategiska betydelse som Skandinavien – och därmed Sverige – har för båda stormaktsblocken.”

Det är svårt att tro att ett krig i vilket de bägge stormaktsblocken är deltagare i nuvarande läge skulle kunna föras utan att kärnvapen kom till användning. Det innebär att den svenska militärledningen i sina strategiska planer kallt räknar med att vårt land vid en aggression kommer att utsättas för hot om kärnvapenanfall. Den nuvarande uppbyggnaden av försvarsmakten synes i detta fall meningslös.

Utgångspunkten för ett ställningstagande till dessa problem bör vara svensk fredspolitik, vilket är ett vidare begrepp än svensk säkerhetspolitik. Vårt land måste på olika sätt göra insatser för att bevara freden i världen och för att stödja rörelser och folk som kämpar för frihet och social rättvisa. Genom sådana insatser bidrar vi också på det mest effektiva sättet till

bevarandet av Sveriges fred och oberoende, om man så vill till vår säkerhet.

Sådana insatser kan och måste göras över ett mycket brett fält. Det gäller en betydande ökning av vårt bistånd till de fattiga ländernas utveckling. Det gäller en sådan elementär åtgärd som avbrytandet av de diplomatiska och ekonomiska förbindelserna med Sydafrika, så länge detta land uppehåller den barbariska apartheidpolitiken. Det gäller stöd åt det vietnamesiska folkets kamp för nationellt oberoende och social rättvisa. Det gäller solidaritet med och stöd åt andra folk som under svåra förhållanden söker vinna eller försvara nationell och social frihet.

Insatserna för freden måste ske också genom ett aktivt deltagande i strävandena att uppnå förbud mot kärnvapen och överenskommelse om allmän och total avrustning. Vårt land måste verka för att Förenta Nationernas blir universellt, bl. a. genom att Kinesiska folkrepubliker får inta sin plats i generalförsamlingen och säkerhetsrådet, och utvecklas till en organisation helt i fredens och frihetens tjänst.

Svensk medverkan i och svenska initiativ för dessa och liknande strävanden bör utgöra tyngdpunkten i vår fredspolitik. En del av denna bör tills vidare också vara ett militärt försvar avsett att stödja och bevara vårt lands alliansfrihet och neutralitet. Denna försvarsmakt bör ha de begränsade syften som är realistiska i kärnvapen tidevarv. Den skall utgöra ett skydd mot gränskränkningar och samtidigt möjliggöra en uthållig, omfattande och framgångsrik kamp mot en ockupationsmakt.

Mot en koncentration på vad som brukar kallas partisanförsvar eller det fria kriget, men som hellre borde benämnas folkförsvar i ordets egentliga betydelse, invänder en del att det skulle vara oriktigt att avstå från att med alla möjliga medel hindra en angripare från att få fast fot i vårt land. Den svenska militärmakten är f. n. framför allt uppbyggd som ett invasionsförsvar.

Erfarenheterna från det andra världskriget såväl som från senare lokala krig tycks emellertid visa, att även stormakter med betydande militära styrkor icke förmått åstadkomma ett effektivt försvar mot invasioner. Ett sådant försvar torde ha försvårats ännu mera genom tillkomsten av kärnvapen. Det val man har att göra vid disponeringen av vissa resurser för militära ändamål gäller hur dessa skall brukas på ett sätt som möjliggör det mest effektiva motståndet under en längre tidsperiod än några ”invasionsdagar”. Om tyngdpunkten lägges på ett konventionellt försvar förefaller det finnas risk för att detta relativt snabbt slås sönder av en överlägsen motståndare. Om folkförsvaret inte förberetts ordentligt tar det, som erfarenheten visat, mycket lång tid innan det kan nå nämnvärd effektivitet.

I detta folkförsvar för vårt nationella oberoende bör även försvarsåtgärder av icke-våldstyp förberedas. Strejker, demonstrationer, vägran att följa order och dekret, överhuvud taget alla former av civilt motstånd kan i vissa lägen få mycket stor effekt.

En civil och militär försvarsmakt uppbyggd på sådant sätt kan åstadkommas för lägre kostnader än vad den nuvarande militärmakten drar. Därigenom möjliggöres en överflyttning av resurser inom vår fredspolitikens ram från den militära till den internationella sidan. Tyngdpunkten i den svenska fredspolitikens bör successivt flyttas från det militära försvaret till u-landshjälpen.

Är avrustning möjlig? Våra insatser ger svaret. Det gäller att alltid för ögonen ha målsättningen – en värld utan vapen och militär. Det kan inom överskådlig tid uppstå ett sådant läge, att militär avrustning blir ett viktigt led i svensk fredspolitik. Avrustningen kan genomföras självständigt av vårt land eller av en grupp av länder, även om inte alla stater samtidigt följer detta exempel, för att söka förmå dem att snarast möjligt gå samma väg.

4. Vad är det för fel på "välfärdssamhället"?

Finns det någon motsvarighet i den inre utvecklingen i vårt land till de avgörande förändringar som inträtt i världen och som vi nu långsamt håller på att bli medvetna om? Har något inträffat i det ekonomiska och sociala livet i Sverige under de senaste årtiondena, som förändrat människornas medvetande och förutsättningarna för de politiska partiernas verksamhet?

Den svenska kapitalismen och den svenska arbetarrörelsen har bägge varit framgångsrika, sett ur vissa begränsade synpunkter. Näringslivet i vårt land är starkt i förhållande till befolkningens antal. Det har under de senaste åren haft en hög utvecklingstakt och det finns egentligen ingen grund att förutsätta att denna skulle nedgå väsentligt under de närmaste åren, även om vissa nya problem kan uppstå. Under de senaste åren har arbetslösheten varit obetydlig sedd som ett genomsnitt för hela landet och för alla yrken (den är däremot ett allvarligt problem i vissa delar av landet, särskilt Norrbotten, och i viss mån även för en del säsongbetonade sysselsättningar). Den snabba utvecklingen av produktivkrafterna har möjliggjort en betydande höjning av den genomsnittliga levnadsstandarden.

Den socialdemokratiska regeringen har varit effektiv när det gäller att utveckla den allmänna ramen för en modern kapitalism. Den har tagit som sin uppgift att bygga upp en vad som på ekonomiskt språk brukar kallas infrastruktur (d. v. s. en allmän samhällsmiljö med bostäder, sociala och kulturella inrättningar, kommunikationer m. m.), som väl motsvarar en expanderande kapitalistisk produktionsordnings intressen, men som samtidigt också tar hänsyn till löntagarnas och övriga arbetande folkgruppers behov.

Framstegen under de senaste åren på det materiella området är utan tvivel imponerande. Från regeringspartiets egen sida hävdar man att "åren 1960-1964 är en period i vårt lands ekonomiska historia utan motstycke i fråga om materiella framsteg och resultat" (Nils Kellgren i Fackföreningsrörelsen nr 11 1965). Några exempel ges i samma artikel:

"Bostadsbyggandet ökade med nära 20 000 lägenheter, och befann sig på en rekordnivå med färdigställda 87 000 lägenheter och med betydligt över 100 000 under produktion, helt enkelt ett världsrekord i förhållande till folkmängden.

Antalet personbilar ökade med en halv miljon och nådde siffran 1,7 miljoner inregistrerade, en biltäthet som ger oss femte, kanske fjärde platsen i världen.

Antalet TV-licenser ökade på dessa fyra år med en miljon och nådde tvåmiljonstrecket.

Antalet telefonapparater ökade med 600 000 och ger oss andra platsen i världen. Vi har nu snart en telefon per varannan person.

Industriarbetarnas reallöner steg med 15-20 procent och kanske ännu något mer för kvinnliga arbetare.

Reformarbetet var intensivt på alla områden men framför allt på utbildningens. Grunden lades för en demokratisering av den högre utbildningen."

Men hur kunde det då komma sig att socialdemokratin, som var "det parti som under perioden administrerat och burit ansvaret för framstegen" (Kellgren), vid andrakammarvalet 1964 måste inregistrera en tillbakagång? Regeringspartiet hade tvärtom väntat sig betydande vinster och valutgången blev därför en stor besvikelse.

Uppskattar medborgarna inte den utveckling som brukar sammanfattas i begreppet

”välfärdssamhället”? Finns det påtagliga brister i samhället som döljs i genomsnittstalen och som medborgarna inte längre vill acceptera, men inte anser socialdemokratin vara bäst skickad att bota? Har de materiella framstegen väckt sådana förväntningar, att regeringsinnehav under en period av ekonomisk utveckling och högkonjunktur tvärtemot det tidigare gällande politiska mönstret blir en belastning? Har den förda politiken, trots de påtagliga materiella framstegen, försummat avgörande områden som medborgarna kanske betraktar som ännu viktigare än fler bilar, TV-apparater och telefoner?

Det var frågor som den under mer än trettio år regerande socialdemokratin måste ställa sig efter valnattens besvikelser. Den analys och den omställning som framstod såsom nödvändig för socialdemokratin är lika ofrånkomlig för andra politiska partier om de rätt skall kunna fylla sin uppgift.

Nu får man inte överskatta de förändringar som valresultatet gav uttryck för. Det handlar ännu om små förskjutningar. Men det förefaller å andra sidan klart att valutslaget inte var en tillfällighet, utan gav uttryck för vissa tendenser som under de närmaste åren kan väntas framträda med ökad styrka.

Det bör också sägas att utgången av varje politiskt val självfallet påverkas av en rad krafter, av vilka en del sammanfaller och förstärker varandra, andra verkar i motsatt riktning. Framställningen begränsas här till det som framstår såsom avgörande.

I den ovan anförda artikeln i Fackföreningsrörelsen (Realism i reformarbetet) sammanfattar Nils Kellgren några skäl till socialdemokratins bakslag i valet under följande två huvudrubriker: I. Konflikt mellan av framstegen lösgjorda förväntanskrafter och arbetarrörelsens ursprungliga och centrala reformuppgifter. II. Kvarstående och ökade reella brister i vårt samhälle eller de ”nya orättvisorna”.

Under den första rubriken anförs bl. a.: Någon mera väsentlig inkomstutjämnning till förmån för de lägst avlönade kan knappast ha skett under de senaste fyra åren. Barnfamiljernas läge kan knappast ha förbättrats. Förmögenhets- och maktutjämnningen har det varit skralt med under den gångna fyraårsperioden. Lokaliseringspolitiken fick inte tillräckligt tidigt regeringens positiva stöd. Tryggheten i fråga om hälsa och vård kan inte sägas ha ökat, utan har snarare minskat under perioden trots en omfattande utbyggnad av vårdresurserna och insatsen av betydligt ökade ekonomiska resurser, om man nämligen utgår från det växande antalet vårdbehövande och människornas stigande anspråk även på detta område. I de större tätorterna har bostadssituationen inte förbättrats utan i vissa avseenden försämrats.

Ännu allvarligare anser Kellgren det vara att kvarstående brister i samhället utvecklats till verkliga orättvisor, som känns särskilt allvarliga därför att medborgarna inte själva kan råda bot på dem utan endast samhället. Vårdproblemen sägs här inta en särställning. Även många barn far illa – särskilt de ensamståendes och de fattiga familjernas, därför att lekskolor och daghem inte utbyggs i tillräckligt snabb takt. Vård- och serviceproblemen i glesbygden förvärras.

Bristssituationen är akut även inom skolans värld. Kellgren nämner vidare läget på bostadsmarknaden. ”I de större tätorterna men framför allt i storstäderna fungerar inte längre några lagar på detta område, varken privatkapitalistiska eller sådana som sanktionerats av samhället vid fördelningen av bostäder. Här råder kaotiska förhållanden som ingen kan överblicka ...”

Det är en mycket hård dom över den socialdemokratiska regeringens politik som fälls av den

socialdemokratiska riksdagsmannen Nils Kellgren. Jag har anförut hans artikel därför att den på ett utmärkt sätt sammanfattar den kritik, som även inom den organiserade arbetarrörelsen riktas mot bristerna i regeringens verksamhet. Den s. k. välfärdspolitiken företer verkligen många luckor. Samtidigt som den varit framgångsrik på vissa områden har den på ett upprörande sätt försummat andra.

Men det handlar inte endast om vad som kan kallas bristfenomen och som i stor utsträckning beror på att samhällets resurser inte utvecklats i den takt som de ökade behoven kräver. Det speciella innehåll som den regerande socialdemokratin lagt i begreppet välfärdspolitik eller, uttryckt på annat sätt, de speciella förhållanden och de begränsningar under vilka välfärdspolitiken fått utvecklas har mer eller mindre automatiskt lett till vissa följder som man nu måste kritisera även inom socialdemokratins egna led.

Vilka har då varit de underförstådda förutsättningarna för den bedrivna regeringspolitiken? Bland annat följande: Att i huvudsak icke förändrade bestående maktrelationerna mellan klasserna i samhället. Att icke utveckla den statliga företagsamheten. Att i stället lita till det s. k. fria näringslivets (d. v. s. kapitalismens) expansionskraft. Att alltså låta produktionen för profit vara den ledande kraften i den ekonomiska utvecklingen.

Ur denna synpunkt blir den allmänna karakteristiken av den socialdemokratiska regeringen att den varit en effektiv direktör för AB Sverige, för den svenska kapitalismen. Det bör emellertid genast tilläggas, att det skulle vara fel att begränsa sig till detta omdöme. Den svenska arbetarrörelsens allmänna politik – och här avser jag inte enbart parlamentarisk politik, utan framför allt de fackliga organisationernas insatser samt utvecklingen av Kooperationen och andra folkrörelser – är ett uttryck för arbetarklassens ökade roll i samhället.

Godtagandet av de kapitalistiska lagarna för samhällets utveckling får emellertid många konsekvenser, som står i skärande motsättning till arbetarrörelsens målsättningar. Och här kan man i själva verket spåra den avgörande orsaken till att den svenska socialdemokratin mitt i sin skördetid drabbades av en allvarlig motgång. Medan den svenska välfärdspolitiken internationellt rönt stor uppmärksamhet och betraktades som ett mönsterexempel på vad en reformistisk socialdemokrati kunde åstadkomma, började den att på allvar hotas av sina inre motsättningar.

Det är självfallet att betydande sociala reformer och förbättringar på olika områden kan och måste genomföras även om arbetarrörelsens politik ännu några år bedrivs inom nuvarande begränsade ram. Folkpensionerna kan höjas så att alla pensionärer erhåller ATP-standard. Barnfamiljernas läge kan förbättras genom höjning av barnbidragen och utveckling av den kollektiva servicen i form av daghem, lekskolor o. s. v. På vårdområdet kan en betydande utbyggnad ske såväl när det gäller vården av de gamla som sjuk- och hälsovården i övriga delar. Bostadsbyggandet kan ytterligare ökas. Kommunerna kan få visst statligt stöd för förvärv av tomtmark. Låglönegrupperna kan i denna avtalsrörelse och i nästa erhålla en något större ökning av penninglönerna än andra löntagargrupper.

Genomförandet av dessa nödvändiga reformer innebär – bortsett från en penninglöneförbättring för låglönegrupperna – en ytterligare ökning av den andel av nationalinkomsten, som passerar genom den statliga och kommunala budgeten. Denna andel har växt kraftigt under de senaste årtiondena – från omkring en sjättedel av bruttonationalprodukten 1950 till omkring en fjärdedel 1965.

Att de offentliga utgifternas andel av de totala utgifterna i landet ökar är inget speciellt för Sverige. Samma tendens är märkbar i alla utvecklade länder, vilken färg deras regeringar än

må ha. När den svenska högern kritiserar denna utveckling och talar om ”socialisering av spindelvävstyp” är den samtidigt medveten om att konservativa partier i regeringsställning i andra länder är tvungna att delta i utbyggnaden av den offentliga sektorn.

Det handlar här om att tillgodose krav som ställs av allmänheten och som sammanhänger med utvecklingen i de moderna industriländerna. Även de kapitalistiska företagen är intresserade av att samhället gör de ur begränsad profitsynpunkt icke lönsamma investeringar som krävs för att få en välutbildad stam av tekniker, kontorister och arbetare, för att återställa deras hälsa och arbetsduglighet vid trötthet och sjukdom, för att skapa en tillfredsställande miljö för fritiden i form av bostäder, kulturella inrättningar o. s. v. så att lönarbetarna friska och utvilade kan inställa sig varje morgon för kapitalistisk utsugning.

Men om kapitalet har direkt intresse av att samhället på ett tillfredsställande sätt möjliggör vad Karl Marx benämnde reproduktionen av arbetskraften, hur kan det då komma sig att borgerliga partier ofta framträder som motståndare till utbyggnaden av den offentliga sektorn? Inser de inte kapitalets behov eller handlar det bara om politisk taktik för att utnyttja missnöjet över de höga skatterna?

Svaret är att det finns en motsättning såväl i de borgerliga partiernas inställning som i de kapitalistiska storföretagens intresse i denna sak. De offentliga initiativen betraktas som vällovliga och värda understöd så länge de icke konkurrerar med monopolkapitalets egna investeringar och begränsas till områden, vilkas utveckling är nödvändig för att garantera tillräcklig tillgång på god arbetskraft. Ökning av de offentliga utgifterna godtas så länge de inte finansieras på ett sätt som inkräktar på kapitalets vinster eller skapar fondbildningar under det offentligas kontroll som kan brukas för kamp mot finansens positioner.

Men även om utbyggnaden av den offentliga sektorn begränsas till sådana områden som utbildning, sjuk- och åldersvård o. s. v., vilka i vårt land traditionellt anses höra till samhällets uppgifter och där det privata kapitalet har obetydliga investeringar, och även om denna utbyggnad finansieras på ett sätt som inte drabbar vinsterna, kan den komma i motsättning till kapitalets intressen.

Den kollektiva sektorn bör i princip vara undandragen inflytande från vinstintressen. Att även sjukhus, skolor o. s. v. är tvungna att göra inköp av varor på den kapitalistiska marknaden är en annan sak. Vad jag här ser är själva de grunder efter vilka verksamheten inom den kollektiva sektorn planeras och genomföres. Vi har inte infört grundskolan och beslutat att reformera gymnasiet därför att den ekonomiska avkastningen av skolväsendet därför beräknas öka. Skolan drivs inte därför att den ger vinst. Den läggs inte ned därför att samhället varje år måste satsa stora summor för att hålla den i gång. På motsvarande sätt förhåller det sig med sjukhusen i vårt land. Vid en diskussion om upprättandet av en ny klinik för exempelvis cancersjukdomar avgörs inte beslutet av beräkningar om den vinst som företaget kan komma att ge.

Detsamma gäller inom hela den sektor som är avsedd att tillfredsställa gemensamma behov. Det är behovens karaktär och omfattning som i princip skall bestämma utbyggnaden, inte vinstmöjligheterna.

Men var går gränsen mellan ”gemensamma behov”, som bör tillgodoses genom offentlig verksamhet, och ”individuella behov”, som enligt borgerlig och i viss mån även nutida socialdemokratisk uppfattning bör tillgodoses genom det s. k. fria näringslivets försorg? Gränsen är tydligen mycket flytande. I olika länder liksom hos olika grupper och partier har man olika uppfattning om var den bör dras.

En stor del av den politiska debatten gäller just denna fråga. I Förenta staterna är sjukhusen i stor utsträckning privatägda och drivs efter affärsmässiga principer med mycket höga taxor som följd. I vårt land hör privatsjukhus numera till undantagen. Det finns emellertid fortfarande många privatpraktiserande läkare och en av stridslinjerna gäller omfattningen av den privata läkarverksamheten. Ett annat exempel: Vissa politiska partier för fram kravet att radio- och TV-sändningar icke som nu skall vara förbehållna den kollektiva sektorn, utan kunna säljas av privata företag.

Många andra exempel kan ges på politiska tvistefrågor som gäller just gränsen mellan kollektiv och privat verksamhet. Det är nödvändigt att minnas den grundläggande skillnaden mellan de principer som gäller på dessa bägge områden. Inom den kollektiva sektorn är det behoven som avgör verksamhetens omfattning och utbyggnad. Inom den privata sektorn är det möjligheten att driva en vinstgivande verksamhet som är avgörande.

Dessa bägge principer kan inte förenas. Den liberalekonomiska uppfattningen att det skulle vara konsumenternas behov och önskemål som ändå till sist genom den effektiva efterfrågan avgör vad som skall produceras stämmer i monopolens och reklamens tidevarv mindre än någonsin. Efterfrågans karaktär bestäms numera i stor utsträckning av producenterna genom olika typer av påverkan.

Den kollektiva sektorn är i vårt samhälle ännu inte helt undandragen den kapitalistiska marknadshushållningen. Tusentals trådar förbinder dem liksom statsapparaten överhuvud taget är förbunden med monopolens värld. Men det är ingen tvekan om att monopolens makt väsentligt inskränkts inom denna offentliga del av produktion och reproduktion. Det är möjligt för folket och dess representanter att utöva bestämmanderätt över utvecklingen inom skolväsendet och sjukhusvården på helt annat sätt än exempelvis inom verkstadsindustrin. Även om den kapitalistiska företagsamheten under vissa betingelser och inom vissa gränser har intresse av en välordnad offentlig verksamhet utgör en utvidgning av sfären för det kollektiva tillgodoseendet av behoven därför ändå ett hot mot det kapitalistiska systemet. Denna utvidgning drar en allt större del av nationalprodukten undan storfinansens direkta inflytande. Den pekar på en rimligare målsättning för människornas verksamhet än högsta möjliga vinst och antyder därmed möjligheten av ett förnuftigare ekonomiskt system.

Den hittills dragna gränsen mellan kollektivt bedriven verksamhet och privatkapitalistiskt bedriven verksamhet ifrågasätts alltmera. För allt flera områden ställs frågan varför inte principen om produktion för behov tillämpas och det allmänna delvis eller helt driver den nödvändiga verksamheten. Varför byggs det så många bankpalats, varuhus och bensinstationer samtidigt som hundratusentals människor måste stå åratals i bostadskö därför att det fattas bostäder? Varför finns det så många bensinmackar klungade intill varandra i städer och samhällen när behovet uppenbarligen kunde tillgodoses med ett mindre antal? Varför sker inte en samordning av större delar av försäkringsverksamheten genom samhällets försorg när de flesta människor har behov av ett likartat försäkringsskydd? Varför tillgodoser inte samhället sjukhusens behov av läkemedel i stället för att de nu måste köpas från en privat läkemedelsindustri? Varför tillgodoser inte samhället sina egna och medborgarnas behov av mark för bostäder och fritidshus i stället för att låta en ohämmad markspekulation breda ut sig?

Många fler liknande frågor har redan rests och kommer att resas under de närmaste åren. I alla dessa fall handlar det om en konflikt mellan medborgarnas behov och den privata kapitalistiska företagsamheten. Allt fler människor anser det förnuftigt och rimligt att produktion och annan verksamhet anpassas till behoven i stället för att som nu bestämmas av

profitmotiven.

Samtidigt kommer med tillväxten av de offentliga insatserna att allt starkare ställas frågan, varför dessa i stor utsträckning skall anpassas till de kapitalistiska företagens beslut. Man beräknar att de totala insatser som det allmänna redan måste göra vid startandet av ett nytt privat företag på en plats kan vara dubbelt så stora som själva investeringen i företaget. Det gäller alltså de samhällsliga investeringar i nya bostäder, skolor, sjukvård och allt annat som är nödvändigt för att ett modernt samhälle skall kunna fungera. (Dessa proportioner är givetvis olika i olika samhällen och under skilda omständigheter, men detta förändrar inte den principiella frågeställningen.)

Men om samhället sålunda svarar för betydligt större kostnader än det privata näringslivet när det gäller nyanläggning av ett företag är det rimligt, att det allmänna också har avgörandet i sin hand när det gäller var företaget skall ligga, vilken bransch det skall vara verksamt i och hur stort det bör vara. Om man ser företaget och den samhällsbildning det nödvändiggör som ett sammanhängande helt är det ju samhället som är den störste "aktieägaren" och som alltså bör ha majoriteten på "bolagsstämman".

Även redan befintliga industrier och andra företag är för sin existens beroende av stora samhällsliga insatser. Utan dessa kan de helt enkelt inte existera. Men då är det också rimligt att samhället har ett avgörande inflytande över hela investeringspolitiken och att företagets verksamhet samordnas enligt en ekonomisk plan, som utgår från medborgarnas behov och har som målsättning att söka tillfredsställa dem på bästa sätt.

Lösningen av aktuella problem och tillgodoseendet av de krav som på olika områden ställs av medborgarna leder emellertid även på ett mera direkt sätt till konflikt med de kapitalistiska intressena. För att uppnå godtagbara lösningar och föra en politik som svarar mot löntagarnas förväntningar är det nödvändigt att ingripa i den "fria" kapitalistiska utvecklingen och målmedvetet förändra maktförhållandena i samhället till de breda befolkningslagrens förmån. Detta innebär brytning med den föreställning om status quo i klassrelationerna, som varit en arbetshypotes i den socialdemokratiska regeringspolitiken.

Låglöneproblemen är aktuella. En något större ökning av penninglönerna för låglönegrupperna än för genomsnittet av löntagarna kan givetvis uppnås vid avtalsrörelserna, men erfarenheten visar att denna minskning av klyftan tenderar att utplånas under avtalsperioden och kanske t. o. m. vänds i sin motsats som en följd av att löneglidningen är starkare i andra fack. Därtill drabbar prisstegringarna hårdast de lägre inkomsttagarna. För att förbättra låglönegruppernas ställning är det nödvändigt att företags- och näringsstrukturen förändras, så att de kapitalistiska företag och näringsgrenar vilka nu erhåller sin vinst genom en långt driven utsugning, som pressar ned lönerna under genomsnittet, förhindras att parasitera på löntagarna. Vare sig detta kan ske genom en aktiv lönepolitik som kräver en bestämd minimilönstandard eller genom statliga åtgärder för strukturrationalisering eller genom en kombination av dessa bägge metoder handlar det tydligen om långtgående ingripanden i "det fria näringslivet". Lokaliseringspolitik och olika former av allmän näringspolitik från det allmännas sida är säkert också nödvändig för att höja låglönegruppernas standard.

Åtgärder för att få till stånd en annan förmögenhetsfördelning, så att ett större mått av jämlikhet skapas, måste givetvis riktas mot de stora förmögenhetsägarna. Förmögenhetsfördelningen förefaller att ha blivit mera ojämn under det senaste årtiondet, även om den offentliga statistiken inte berättar hela sanningen om denna sak. Det finns inget som helst skäl varför ett demokratiskt samhälle, som ger alla sina medlemmar en tillfredsställande

utbildning, skall tolerera förekomsten av stora ärvda förmögenheter. Tidigare motiverades denna tolerans med omsorg om sparande och kapitalbildning, men vi vet nu att sådana motiv inte är avgörande för uppkomsten av de stora förmögenheterna. Sparandet behöver heller inte påverkas i negativ riktning därför att samhället ingriper utjämnande.

Åtgärder mot prisstegring och inflation krävs av alla politiska partier. De borgerliga partierna tror att man genom en rundabordskonferens mellan näringslivsorganisationerna och partierna skulle kunna få till stånd en sådan återhållsamhet i pris- och lönebildningen, att inflationen kan hejdas. Uppfattningen vittnar knappast om större insikt om det ekonomiska kraftspelet. Från regeringens sida avvisar man detta förslag, men uttrycker samtidigt uppfattningen att "en måttlig inflation" på 2-3 procent per år är ofrånkomlig och knappast skadlig. Stundom utvecklas en teori om prisstegringar som den nödvändiga oljan i en permanent högkonjunktur. Denna uppfattning är knappast mera riktig än den borgerliga. Prisstegringarna leder till svåra orättvisor i samhället och drabbar särskilt hårt barnfamiljerna och de mindre inkomsttagarna. Det måste vara en angelägen samhällsuppgift att söka motverka dem. Detta kräver ingripanden i den kapitalistiska marknadshushållningen.

Även en positiv lokaliseringspolitik, som siktar till att öka industrialiseringsgraden i vissa eftersläpande områden och därigenom skapa ett blomstrande näringsliv, förutsätter samhälleliga ingripanden. Detta erkänns numera av alla politiska partier. Men dessa ingripanden innebär ju att den automatiskt verkande kapitalistiska processen underkänns och att medvetna kollektiva åtgärder, som utgår från människornas och samhällets behov, i stället sättes in.

På alla dessa punkter är det tydligt att den socialdemokratiska politikens misslyckande berott just på ängslan för att angripa de kapitalistiska intressena. Man har sökt fred med storföretagens direktionsvåningar, men just därigenom ådragit sig missnöje från verkstadslokalerna och byggarbetsplatserna.

Om man godtar de kapitalistiska utvecklingslagarna måste man också i stor utsträckning godta deras verkningar. De betydande sociala reformer som genomförts i vårt land har inte förändrat samhällets kapitalistiska karaktär. Det ekonomiska systemet i Sverige bygger fortfarande i huvudsak på privat äganderätt till produktionsmedlen. Befolkningens majoritet måste för att kunna existera sälja sin arbetskraft till ett företag, i de flesta fall ägt av privat kapital.

Samtidigt som arbetarrörelsen sökt skapa förutsättningar för en snabb tillväxt av produktivkrafterna och produktionen samt därigenom erhållit utrymme för en social reformpolitik, så har de utvecklingslagar som gäller för ett kapitalistiskt samhälle fortsatt att verka. Samtidigt med ATP-reformen har koncentrationen av produktion och kapital tilltagit inom näringslivet. Samtidigt med grundskolereformen har olika former av monopolistiskt inflytande över prisbildningen utvecklats vidare.

Samtidigt som de allmänna barnbidragen införts har bi stämnda storfinansiella grupper ytterligare utbyggt maktställning.

De parvis nämnda företeelserna står inte i direkt orsakssammanhang med varandra. Men de utgör alla delar av den utveckling som det svenska samhället genomgått de senaste årtiondena. De hör alla till bilden av vad som brukar kallas det svenska välfärdssamhället. Frågan är: står de i motsättning till varandra?

I två arbeten med titlarna Koncentration och storföretag samt Monopol och storfinans har jag tidigare sökt ge en bild av en speciell sida av det svenska samhällets utveckling. Några drag i

denna skall här anföras för att ge bakgrunden till den följande diskussionen.

De 50 största industriföretagen i Sverige hade år 1960 sammanlagt 408 000 anställda, vilket motsvarade 47 procent av hela antalet anställda inom den svenska industrin (med avdrag för utlandsanställda i vissa storföretag 357 000 personer motsvarande 41 procent av sysselsättningen) samt en sammanlagd omsättning av 23 790 miljoner kr motsvarande 50 procent av industrins hela tillverkning för avsalu (med avdrag för viss till utlandsföretag hänförlig produktion 46 procent). Av dessa 50 företag är 9 statliga, kooperativa, kommunala eller står under der viss statlig kontroll. Av återstående 41 företag står 38, d. v. s. alla utom tre, i direkt samband med medlemmarna i en liten grupp av 15 finansfamiljer och enskilda finanskapitalister (de tre återstående företagen är genom personalunioner etc. indirekt förbundna med en eller flera av de 15 familjerna). Praktiskt taget alla dessa familjer och enskilda finanskapitalister är dessutom knutna till någon av de stora privata affärsbankerna och har viktiga positioner i de stora privata försäkringskoncernerna.

Kärnan i svensk storfinans utgöres av denna ekonomiska maktgruppering: de stora privata affärsbankerna, de stora privata försäkringskoncernerna, de största industri- och handelsföretagen och de 15 finansfamiljerna vilka inbördes är förenade och sammanknutna. Denna kärna är inte enhetlig och sammansvetsad, utan innehåller intressegrupper med inbördes motsättningar och i kamp mot varandra. Inom gruppen finns även viktiga skillnader så till vida, att några av medlemmarna innehar sina nuvarande uppdrag delvis som honnörs- och hedersbevisningar och av allt att döma inte kommer att bli länkar i finansiella dynastier. Även inom gruppen av egentliga finansfamiljer kan emellertid en mindre grupp av vad man kan kalla finansiella furstesläkter avskiljas, vilka intar en särställning ifråga om makt och inflytande. Det är finansfamiljerna Wallenberg, Wehtje, Johnson, Bonnier och Broström.

Man kan beskriva den svenska storfinansens också med utgångspunkt från de stora privata affärsbankerna och deras utveckling. De strategiska positionerna i det svenska näringslivet syns i hög grad samlade i finansgrupperna kring de stora bankerna. De femton finansfamiljerna utgör en viktig del av dessa grupper.

Uppmärksamheten vid beskrivningen av affärsbankernas inflytande har tidigare i huvudsak koncentrerats på personalunionen banker-industri. Detta är också en viktig aspekt, men inte den enda av betydelse. Omkring de stora affärsbankerna har byggts upp omfattande system av holdingbolag för direkt ägarinnehav av omfattande aktieposter framför allt i stora industribolag. Affärsbankernas engagemang i olika företag kommer inte alltid till synes i personalunioner. Med dessa begränsningar ger emellertid en granskning av de styrelseuppdrag som styrelseledamöter och direktörer i storbankerna innehar i andra aktiebolag en bild av den sammanflätning av olika kapitalintressen, framför allt bank- och industrikapital, som kännetecknar utvecklingen även i vårt land.

År 1933 innehade 58 styrelseledamöter och direktörer i de fyra största affärsbankerna (Skandinaviska banken, Svenska handelsbanken, Stockholms enskilda bank och Göteborgs bank) sammanlagt 590 styrelsemandat i 394 olika bolag, bankerna själva inberäknade.

År 1941 innehade 64 styrelseledamöter och direktörer i dessa banker sammanlagt 651 styrelsemandat i 417 olika bolag.

År 1955 var motsvarande siffror: 65 styrelseledamöter och direktörer innehade sammanlagt 914 styrelsemandat i 548 olika bolag.

De samlade kapitaltillgångarna i de aktiebolag i vilkas styrelser de fyra största affärsbankerna

är representerade har kraftigt tillväxt mellan 1933 och 1955. En del av ökningen – från 8 till 31 miljarder kr – sammanhänger givetvis med det försämrade penningvärdet. Även efter korrigering härför kvarstår emellertid en ökning med ca 70 procent. Om kapitalet i de med de fyra största bankerna förbundna aktiebolagen jämförs med den samlade privata förmögenheten, så visar det sig utgöra en större del i förhållande till denna vid det senare beräkningstillfället än vid det förra.

Slutsatsen att de privata finansgruppernas ekonomiska inflytande förstärkts under de senaste årtiondena kan möjligen möta invändningar. Men från intet håll borde det kunna förnekas, att vad som ovan benämnts storfinsans (och av andra kallat ”näringslivet”, ”affärsvärlden” eller något annat mera neutralt) spelar en viktig roll i dagens sociala verklighet. Det förefaller också som om koncentrationsprocessens takt skulle öka. En rad av de åtgärder som nu diskuteras för att effektivisera näringslivet innebär utslagning av mindre företag och koncentration av verksamheten inom olika näringsgrenar till ett antal större och medelstora företag. Men just koncentrationsprocessen är det som lett till uppkomsten av monopolistiska förhållanden inom näringslivet och till bildandet av de finanskapitalistiska grupperna. Kan denna verkan avstyras eller neutraliseras i fortsättningen? Om inte, hur skall den i längden kunna förenas med arbetarrörelsens demokratiska målsättningar?

Denna frågeställning rymmer också ett specialproblem. Såsom anförts i ett tidigare avsnitt har svenska kapitalgruppers investeringar i utlandet ökat kraftigt under efterkrigstiden. Det finns ett snabbt växande antal svenska dotterföretag i utlandet. Flera nya exempel på denna tendens rapporteras av dagspressen just som dessa rader skrivs ner. Adela Investment Company SA tillkännager att bolaget vid ett sammanträde i Stockholm med styrelsens exekutivkommitté beslutat investera sammanlagt 5 750 000 dollar i åtta latinamerikanska projekt. Bolaget har därmed åtagit sig att delta i sammanlagt femton investeringsprojekt i åtta latinamerikanska länder med sammanlagt 10 miljoner dollar. Det totala värdet av projekten anges till ca 96 miljoner dollar. Adela är ett privat aktiebolag med över 130 industri- och bankföretag i femton länder som delägare. Från Sverige deltar de stora affärsbankerna och flera av de största industriföretagen. (Dagens Nyheter 13 aug. 1965.) Bahco har tillsammans med en indisk firma bildat ett nytt bolag som i Indien skall starta tillverkning av verktyg m. m.

Anläggningen väntas bli den största verktygsfabriken i Indien. Svenska Cellulosa AB (SCA) skall tillsammans med ett kanadensiskt bolag uppföra en cellulosaafabrik i British Columbia i Kanada med en investeringskostnad av nära 400 miljoner kr. (Dagens Nyheter 19 aug.

I pressmeddelandet från SCA sägs att satsningen på Kanada och det övriga utlandet från bolagets sida inte på något sätt skall hålla tillbaka dess utveckling och investering i Sverige. Eftersom svenskt kapital investeras i den nya fabriken i Kanada kan påståendet knappast vara riktigt. Varje företag och varje nation måste hushålla med givna resurser. En stor investering utomlands måste minska möjligheterna för samtida investeringar i det egna landet. Ingen kan heller hävda att inhemska investeringsobjekt skulle saknas.

Kapitalexporten drivs av privata storföretag - affärsbanker utan att statliga organ lägger hinder i vägen. Till vilket land den går, i vilka näringsgrenar den anläggs och vilken omfattning den har bestäms i varje enskilt fall av dessa privata företags intressen.

Om det allmänna sålunda inte har något inflytande gäller detta i ännu högre grad de anställda i de aktuella företagen, Cellulosakoncernen Bahco o. s. v. De storföretag det här gäller är formellt ägare av de kapitalbelopp, av de resurser som investeras utanför vårt lands gränser. Men man behöver inte utgå från en marxistisk uppfattning om den kapitalistiska utsugningen för att kunna hävda, att de anställda i företaget i varje fall haft viss del i bildandet av dessa

tillgångar. Massarbetarna i Kramfors och metallarbetarna i Aseas, Kullagers, Volvos och Atlas Copcos (alla intressenter i Adela) verkstäder har varit med om att skapa de värden som nu investeras i andra länder. Men de har ingenting att säga till om när beslut fattas om kapital-exporten och tillfrågas överhuvud taget inte om sin mening. Kan denna ordning i längden förenas med en modern demokratisk uppfattning om hur avgörande beslut bör tillkomma?

Såväl när det gäller kapitalexporten som storfinansens inflytande i allmänhet handlar det om ett och samma problem. I det demokratiska samhället finns storfinansiella grupper som träffar beslut av avgörande betydelse för hela samhället utan att den vanliga demokratiska beslutsordningen följs och utan att de formellt kan ställas till ansvar för besluten. Viktiga områden av samhällslivet är på detta sätt undandragna folkstyret. De utförliga regler som i den svenska grundlagen fastslås när det gäller sättet att besluta om 5 000 kr i anslag till ett specialsyfte inom t. ex. sjukvården gäller inte när hundratals miljoner satsas för exploatering av utländsk arbetskraft eller när ett stort industriföretag läggs ned.

Allt flera medborgare blir efterhand medvetna om denna klyfta mellan de demokratiska reglerna och beslutsmekanismen inom de avgörande delarna av produktionslivet. De känner motsättningen mellan idealen och de faktiska förhållandena, mellan de stora ord som talas i valrörelserna och verkligheten på arbetsplatserna. ”Välfärdspolitiken” har inte gett de resultat som de väntat sig.

Det problem det här gäller kan formuleras på många olika sätt. En väsentlig del av frågan sammanfattas bäst i de termer som Karl Marx använde, när han analyserade den process i det kapitalistiska samhället som benämns Entfremdung eller med ett nu mera använt ord alienation (bästa översättningen är kanske växande främlingskap). Denna process börjar redan vid uppkomsten av arbetsdelning och privategendom. De av arbetaren framställda produkterna tillhör inte honom själv, utan framstår som främmande ting, som en av producenten oavhängig makt. Produkterna blir delar av den väldiga varucirkulationen i det kapitalistiska samhället. Detta växande främlingskap gentemot tingen gör sig också gällande i människans förhållande till sin egen verksamhet. Arbetet liksom dess produkt tillhör en annan. Det har under kapitalismen förvandlats till en vara som arbetaren måste sälja för att kunna existera. (Mera exakt uttryckt är det arbetskraften som säljs.) Även själva arbetet blir något främmande. Det tillfredsställer inte arbetarens egna behov och önskningar, utan endast företagets och kapitalets behov. Arbetet blir för många omänskligt i den meningen att de känner sig som människor först när de icke utför sitt vanliga arbete för levebrödet. Denna process leder också till att människan blir främmande för sig själv och för andra människor. Splittring, neuroser, avsaknad av kontakter och verklig solidaritet är problem i det moderna samhället.

Marx' teori om alienationen berör som synes problem vilka i hög grad sysselsätter den moderna sociologin och psykologin. Det är ingen tillfällighet att en livlig debatt uppstått på grundval av dessa tankar, som framför allt utvecklats i Marx' ungdomsskrifter men som återkommer också i Kapitalet, i dess analys av varufetischismen. Debatten har stimulerats av likheten med vissa drag i moderna teorier, exempelvis existentialismen hos de franska författarna Sartre och Camus. Det handlar här om olika, mer eller mindre medvetna, mer eller mindre följdriktigt utformade teoretiska uttryck för objektiva processer, som kunde spåras redan för hundra år sedan men i nutiden blivit alltmera påtagliga och påträngande. De av människan skapade produktivkrafterna och produktionsförhållandena, ja hela samhället står emot henne som ett slags främmande kraft. Förhållanden mellan människor ligger förborgade i förhållanden mellan ting. Denna känsla av främlingskap, av oförmåga att bemästra de

tekniska och sociala krafter som människan själv skapat gäller inte endast på det ekonomiska området, utan återfinns som allmänna stämningar i vår civilisation. Jag behöver endast nämna den fruktan vi alla hyser för en kärnvapenkatastrof.

Denna känsla av främlingskap, av att stå utanför besluten, av att icke kunna påverka utvecklingen är i det samhälle som kännetecknas av monopolens och storfinansens herravälde mera allmän än någonsin. Den finns på arbetsplatserna i de stora företagen, där varken arbetare, kontorister eller tjänstemän kan känna igen sina arbetsinsatser i den färdiga produkten, där de endast säljer sin arbetskraft och utför sitt arbete på kapitalets kommando, men inte har något avgörande inflytande inom företaget. Den finns hos konsumenterna som står inför hela mängden av varor, men som är tvungna att välja bland vad som erbjuds dem och inte ser någon möjlighet att påverka varornas karaktär och utseende. Den finns bland de många små företagen på olika områden, som endast har att följa de stora monopolföretagens beslut och aldrig själva kan växa sig stora. Den finns hos alla de vanliga medborgarna i samhället, som känner utvecklingen som en främmande och fientlig makt över vilken de inte har möjlighet att bestämma.

Det vore emellertid fel om man inte också såg de krafter och tendenser som motverkar känslan av främlingskap. Dessa är delvis traditionella, delvis nya. Främlingskapet inför arbetet och känslan av dess meningslöshet motverkas av den glädje över ett väl utfört arbete som finns hos många människor, kanske som en produkt av puritansk arbetsmoral eller som ett återsken av hantverkarens stolthet över sina händers verk. Känslan av att vara utlämnad åt en obönhörlig utveckling motverkas av organisation och solidaritetskänsla mellan människor i de fackliga och kooperativa rörelserna, i fredsrörelsen, i de politiska partierna.

Känslan av främlingskap, av att stå utanför besluten, av att icke kunna påverka utvecklingen har emellertid en mycket stark objektiv grund på det ekonomiska området. Löntagarna har inget inflytande över de beslut inom företagen som gäller deras egen existens och framtid. Medborgarna som kollektiv har inget inflytande över viktiga avgöranden som gäller produktion och investeringar inom den dominerande privata sektorn av näringslivet.

Denna känsla av att stå utanför, av att icke få vara med och bestämma, är desto starkare som vårt land har en levande demokratisk tradition. Jag tänker då inte endast på den fulla politiska rösträtten, som är en relativt sen erövring, utan framför allt på traditionen inom de svenska folkrörelserna och inom den kommunala självstyrelsen. För ett folk som fostrats i uppfattningen att det är dess rätt och plikt att i solidaritet och genom egna överväganden avgöra sina angelägenheter är det särskilt stötande, att folkstyret ännu icke trängt innanför företagets portar och icke gäller själva grunden för vår existens, det ekonomiska livet.

Vad är det för fel på "välfärdssamhället"? Felet är självfallet icke att det medfört en högre grad av materiell välfärd för medborgarna. Denna utveckling måste fortsätta och de ännu eftersatta folkgrupperna få tryggare och rikare levnadsvillkor. Felet är icke att sociala reformer genomförts, utan att den sociala revolutionen uteblivit. Medborgarna har kunnat tillkämpa sig ett rikare materiellt liv, men de har ännu icke förmått erövra det fulla inflytandet över sina egna angelägenheter.

Ett arbetarparti som nöjer sig med förbättringarna i materiella villkor och icke vill föra kampen vidare för att bryta storfinansens välde, utan tvärtom låter denna storfinans växa sig mäktigare, ett parti som har den grundläggande arbetshypotesen att lita till kapitalismens expansionskraft och låta produktionen för profit vara den ledande kraften i den ekonomiska utvecklingen, ett sådant parti kommer att lida valnederlag efter valnederlag. Den lärdomen

borde socialdemokratin främst dra ur analysen av vad som uppenbarades i september 1964.

5. Företagsägande demokrati

Det stora problemet att befria människan från hennes främlingskap, hennes känsla av att inte bestämma över sitt eget liv och öde, kan inte helt lösas inom vårt lands gränser. Endast i samverkan med andra folk förmår vi skapa sådana förhållanden att kärnvapenhotet kan avlägsnas, krigsfaran undanröjas och ett förtroendefullt samarbete mellan nationerna inledas för att utrota fattigdomen i världen.

En väsentlig del av problemets lösning ligger emellertid i våra egna händer. Vi kan själva bestämma om samhällsskick och statsform i Sverige.

Alla politiska partier har på något sätt uppmärksammat de krav som framställes av medborgarna om ett ökat inflytande över de ekonomiska och sociala förhållanden som formar deras liv. Alienationsproblemet är alltså inte av intresse endast för boksynta eller förlästa teoretiker. Det är i allra högsta grad levande för nutidsmänniskan och sammanfattar väsentliga drag i hennes situation.

Flera av de förslag som lagts fram av de politiska partierna är emellertid skenlösningar. Högerpartiets paroll om egendomsägande demokrati antyder, om den tolkas bokstavligt, visserligen den riktning i vilken lösningen måste sökas (demokrati, folkstyre i fråga om all egendom). Men högern tolkar denna paroll på ett förvänt sätt. så att den endast skall gälla konsumtionen, inte produktionen. Att äga en egen villa och pengar på banken är åtråvärt för många medborgare, men det löser inte frågan om löntagarnas inflytande inom de företag där de arbetar eller över det ekonomiska livet i stort.

Den variant av högerförslaget som brukar kallas aktieägande demokrati, d. v. s. tanken att en ökad känsla av meddelaktighet i företaget skulle skapas genom att de anställda köper eller erhåller aktier, löser lika litet problemet. All erfarenhet visar att de finansgrupper som redan nu dominerar storföretagen får än lättare att utöva sin makt om aktierna sprids på ett större antal händer. Aktiespridning är ett medel att skaffa kapital till ett företag och aktieägande kan intressera sparare i inflationstider. Men på denna väg kan man inte ändra maktförhållandena inom näringslivet till storfinansens nackdel.

Problemet gäller folkstyrets utveckling och fördjupande under de förhållanden som råder i dagens svenska samhälle. Enda möjligheten att avlägsna den känsla av att stå utanför besluten, att icke kunna påverka utvecklingen som så många människor har, är givetvis att ändra förhållandena så att de kommer att delta i besluten och får möjlighet att påverka utvecklingen.

Debatten har under de senaste åren framför allt kommit att gälla företagsdemokratis utveckling, men denna fråga är endast en del av ett större problem.

Känslan av främlingskap och av att stå utanför den beslutande kretsen finns inte endast bland löntagarna på arbetsplatserna. Den har utvecklats också i de folkliga organisationerna, däribland de politiska partierna. Den finns även i det statliga och kommunala livet.

Det finns många faktorer i utvecklingen bort från en "primärdemokrati" där medlemmarna/medborgarna direkt deltar i beslutens fattande, till en "sekundärdemokrati" där organisationernas ledningar svarar för de avgörande besluten och majoriteten av medlemmarna praktiskt taget inte alls deltar i den praktiska verksamheten. Utvecklingen mot stordrift gör sig gällande också i organisationslivet och i det kommunala livet. Verksamheten

kan förbilligas och göras rationellare inom större enheter. Det behövs en viss storlek på en fackförening för att den skall ha råd att hålla sig med ombudsman och tillräcklig expeditiönspersonal. Kommunerna måste ha ett visst skatteunderlag för att kunna bygga moderna skolor, ordna vården av de gamla och anställa nödvändig administrativ personal som sköter de alltmera komplicerade kommunala angelägenheterna.

Denna process som innebär större kommunala enheter och större fackföreningar och andra organisationsenheter går knappast att hejda. I och för sig är ju heller inte frågan om demokratin, om medlemmarnas och medborgarnas inflytande, en fråga om organisationens eller den samhälleliga enhetens storlek. Men för den större enheten krävs det andra lösningar på det demokratiska problemet än som var vanliga inom den lilla enheten. Inom kommunerna måste man söka skapa kommundelsråd (stadsdelsråd) och även på andra vägar dra in så många medborgare som möjligt i ledningen av den kommunala verksamheten. Inom fackföreningarna och andra massorganisationer måste man lägga sig vinn om att bevara och utveckla medlemmarnas reella inflytande i stället för att på olika sätt inskränka det.

Upprättandet av större enheter är emellertid inte den enda faktorn i utvecklingen mot sekundär demokrati eller ”servicedemokrati”. I vårt land finns också den tendens till uppkomst av ett mer eller mindre avgränsat bestämmande skikt, som beskrivits i andra länder och som i den engelskspråkiga litteraturen fått beteckningen ”the establishment”. Denna sociologiska grupp är inte identisk med någon viss klass, utan inrymmer personer vilka formellt företräder olika klasser. Den saknar därför inte klassmässigt underlag. I Sverige består den av bl. a. storfinans, regering, de ledande personerna inom statsapparaten, de dominerande kretsarna inom opinionsindustrin, de främsta fackliga ledarna och ledarna för andra betydelsefulla organisationer. Det är de etablerade, de som innehar viktiga funktioner och som följer bestämda regler i sina inbördes förhållanden även när de förespråkar olika klassers och gruppers intressen.

I varje land har ”the establishment” en bestämd social och politisk grundval. I Sverige är det de speciella maktförhållanden som utbildats under de senaste årtiondena. Dessa maktförhållanden kan uttryckas på olika sätt. Det socialekonomiska systemet i vårt land kan karaktäriseras som statsmonopolistisk kapitalism av en särskild typ, där arbetarklassen vunnit ett visst inflytande och har stora, hittills dåligt utnyttjade möjligheter att utveckla detta. Man kan också tala om borgerlig hegemoni i en stat där arbetarrörelsen har en majoritet i de allmänna valen. Man kan tala om de särskilda förhållanden som bestäms av att socialdemokratin har regeringsmakten och är den starkaste parlamentariska kraften i ett land, där storfinanserna har kvar sin ekonomiska makt och där borgerligheten behärskar avgörande positioner inom den statliga och den opinionsbildande apparaten. Och där socialdemokratin underlåter att bedriva en målmedveten politik för att åt löntagarna och därmed åt folkets majoritet erövra dessa ekonomiska och politiska positioner!

Överenskommelser och kompromisser träffas under dessa förhållanden mycket ofta inom ”the establishment” och först därefter får folkvalda organ och folkliga organisationer tillfälle att godkänna vad som i realiteten beslutats. Det betyder inte att klasskampen satts ur spel, men det betyder att den verkar under förändrade former och på ett sätt som gör att arbetarklassens styrka inte tillnärmelsevis utnyttjas.

Det betyder också att den inre demokratin inskränks på bägge sidor – såväl när det gäller företagarorganisationer och enskilda företagare som när det gäller löntagarorganisationer och enskilda löntagare. De senare har i allmänhet ingen annan möjlighet än att acceptera vad som beslutats för dem. Möjligheterna att riva upp en träffad preliminär uppgörelse, vare sig det

gäller det politiska eller fackliga området; är praktiskt taget obefintliga. En opposition kan göra sig gällande endast på mycket lång sikt och har mycket små möjligheter att reellt påverka valet av ledningar inom organisationerna. ”The establishment” förnyar sig själv inom en mycket trång krets.

Finns det över huvud taget möjlighet att ändra på de beskrivna förhållandena? Är det önskvärt? Eller handlar det här om en oundviklig utveckling som på bästa sätt motsvarar det moderna samhällets krav och som därför bör försvaras mot attacker, framsprungna ur förlegade, känslomässiga uppfattningar?

Uppkomsten av detta toppskikt och dess växande makt är en objektiv process, men detta innebär inte att förhållandena är omöjliga att ändra. Men en sådan förändring kan inträda endast genom att den politiska grundval sönderbrytes på vilken ”the establishment” i vårt land för närvarande är uppbyggd. Det innebär att den dominerande delen av arbetarrörelsen måste inleda en må medveten politik för att inskränka och bryta storfinansens makt. Om en sådan politik skall lyckas är det nödvändigt att på ett helt annat sätt än för närvarande lita till folkliga initiativ, d. v. s. låta demokratin få ett friare spelrum inom organisationerna och inom hela det politiska livet. Omvänt, så länge det nuvarande samförståndet mellan socialdemokrati och storfinans fortsätter att vara politikens grundval, så länge kommer också vissa gränser att inskränka medborgarnas och organisationsmedlemmarnas direkta inflytande.

Demokratin utveckling inom samhället och inom organisationerna är med andra ord ingen teknisk fråga, utan en politisk kampfråga. Det svåra är inte att ange målsättningen, utan att anvisa vägar som de flesta samhällsmedlemmar anser praktiskt framkomliga. De som sitter i ledningarna för organisationer, för kommuner och stat och som anser sig utföra ett effektivt och rationellt arbete – vilket de i allmänhet också gör utifrån de begränsade målsättningar som uppställts – har en benägenhet att se alltför kortsiktigt på problemet om medlemmarnas och medborgarnas direkta inflytande. Det gäller att få fram snabba beslut för att göra organisationen effektiv, man har inte tid att gå den långa vägen över den direkta demokratin.

Men ingen organisation och inget samhälle kan i längden vara effektivt om dess medlemmar inte aktivt deltar i den praktiska utövningen av verksamheten. Vad som förefaller vara effektivitet på kort sikt kan i något längre perspektiv visa sig vara inte bara ineffektivt utan direkt skadligt, därför att medlemmarna inte dragits in i avgörande och verkställande av besluten.

Det är inte bara så att det i vårt samhälle utvecklats byråkratiska former, som står i motsättning till uppfattningar bland medborgarna om hur demokratin i organisationerna och samhället borde utövas. Den känsla av främlingskap, av att stå utanför besluten, som utvecklingen av byråkratin och centraliseringen av besluten framkallat, leder i sin tur till en passivitet som inte blott försvårar demokratin vidareutveckling utan kan bli ett hot mot dess bestånd.

Den akuta faran härför får givetvis inte överdrivas. Det handlar om tendenser som gör sig gällande med ökad styrka, men som ännu kan motverkas och övervinnas. Inom det svenska organisationsväsendet och inom det svenska samhällslivet överhuvud finns ett stort mått av demokrati och av initiativ från medborgarnas sida. Men där finns också en växande passivitet och en tilltagande känsla av att stå utanför hos alltför många.

Vårt land har en utomordentligt hög facklig organisationsprocent – en av de högsta i världen. Deltagandet i de allmänna valen är relativt högt. Hundratusentals medborgare deltar som styrelsemedlemmar och valda representanter av olika slag i den praktiska administrationen av

organisationer och samhälle. Men ändå finns problemet om den bristande delaktigheten och detta problem växer.

Antalet av dem som besöker sina organisationers möten är lågt och förefaller att sjunka mer och mer. Intresset för riksdagens, de kommunala församlingarnas och de politiska partiernas dagliga verksamhet är relativt ringa.

Det skulle vara både felaktigt och meningslöst att skjuta skulden för denna likgiltighet för de egna organisationernas och det egna samhällets angelägenheter på de enskilda. Det handlar inte om människor som i allmänhet är passiva, håglösa, ointresserade. Tvärtom gäller det aktiva medborgare med förmåga och vilja att engagera sig. Många av dem har för en tid sökt att direkt medverka i organisations- och samhällsangelägenheterna, men dragit sig tillbaka på grund av bristande gensvar eller kanske sedan de fåfängt försökt att rubba den "establishment" som finns i varje, aldrig så liten, organisation.

Främlingskapet, alienationen, de direkta kontakternas ersättande med indirekta kontakter är en process som inte endast gör sig gällande när det gäller medborgarnas förhållande till organisationerna och de samhällsorganen. Den präglar hela det mönster för de sociala och kulturella förhållandena som påtvingas människorna i det moderna kapitalistiska samhället. Massmedia av olika slag spelar en allt större roll för kommunikation och kulturspridning, vilket tenderar att uppmuntra det passiva deltagandet på bekostnad av det aktiva. I städerna och de större tätorterna lever människorna alltmera isolerade och med färre direkta kontakter. Uppdriven arbetstakt och strängare disciplin på arbetsplatserna försvårar också där kontakterna mellan arbetskamrater. I storföretagen är arbetare och tjänstemän kuggar i en oändligt stor maskin.

Strävan att inom organisationerna och i det politiska livet utveckla medlemmarnas deltagande i beslut och verksamhet leder inte till framgång om den endast inriktas på förändring av stadgar och författningar. Visserligen finns det inom vissa organisationer direkta stadgemässiga hinder för ett mera direkt medlemsinflytande och dessa bör givetvis avlägsnas, men det avgörande är dock det direkta aktiva deltagandet som bryter alla fördämningar. På motsvarande sätt är det inom det politiska livet, även om betydelsen av författningarnas paragrafer inte får undervärderas. Grundlagarna och kommunalförfattningar lämnar dock i allmänhet utrymme för en bred demokratisk verksamhet. Det sagda innebär ingen underskattning av den aktuella författningsfrågan. På detta område är det viktigt att avlägsna redan överlevda bestämmelser, som i ett visst läge kan bli ett hinder för att folkviljan får komma till uttryck i politiska beslut. Det är också angeläget att förhindra införandet av nya spärrar, som en minoritet kan utnyttja för att förlänga sitt välde.

Med all respekt för författningsfrågans vikt är det dock inte frågorna om riksdagen skall bestå av en eller två kammare, om det kommunala sambandet skall inskrivas i grundlagen och liknande problem som är avgörande för utvecklingen av demokratin i vårt land. Frågan om valsystemet har då större betydelse, eftersom en begränsning av olika partiers och åsiktsriktningars proportionella representation i riksdagen utgör ett direkt hinder för att folkviljan skall få komma till fullödigt uttryck. Ett försök från vissa politiska partier att tillförsäkra sig en större representation i parlamentet än vad som motsvarar deras inflytande bland väljarna innebär en sådan undervärdering av demokratin om vilken talats i det föregående.

Avgörande för demokratins friskhet och utveckling är nu liksom tidigare de svenska medborgarnas aktiva deltagande i sina organisationers och i samhällsorganens verksamhet. De

tendenser som inneburit att många medborgare känt sig stå utanför avgörandena kan endast motverkas genom att de många medlemmarna, de många medborgarna verkligen bereds tillfälle att delta i besluten.

Frågan om demokratins utveckling och fördjupande kan inte ställas abstrakt. Problemet finns i alla samhällen i dag, men det antar olika former och kräver olika aktuella lösningar i Förenta staterna och i Sovjetunionen, i Kongo och i Italien. Vilka vägar bör den fortsatta kampen för demokratin ta under våra nuvarande svenska förhållanden?

Ingen organiserad grupp av betydelse, inget politiskt parti i vårt land (jag bortser här från de små nazistiska organisationerna) ifrågasätter de nu tillämpade principerna för ordningen vid politiska beslut, d. v. s. allmän och lika rösträtt, flerpartisystem, parlamentarism. Alla förklarar sin vilja att slå vakt om de medborgerliga fri- och rättigheterna. Den politiska demokratin är i huvudsak genomförd så långt som detta är möjligt under nuvarande ekonomiska maktförhållanden. Något återstår emellertid att göra även på detta område. Monarkin framstår alltmera som en historisk relik. Religionsfriheten är ännu ej fullständig. Valsystemet ger ej rättvisande utslag för folkets i val uttryckta vilja.

Kampen för den politiska demokratin kan emellertid inte därmed betraktas som slutförd. Det gäller att fortsätta ansträngningarna att skapa samhällsförhållanden, som gör det möjligt för alla medborgare att utnyttja de demokratiska fri- och rättigheterna. Detta är ju förutsättningen för att den metod för att fatta politiska beslut, som demokratin anvisar, verkligen på ett fullödigt sätt låter medborgarnas uppfattningar komma till uttryck. En långt driven koncentration av pressen kan vara ett hinder härför. Detta är ju också den grundläggande motiveringen för förslaget om statligt presstöd. Även inom andra grenar av opinionsbildningen kan kapitalstarka truster otillbörligt påverka medborgarnas möjligheter till information och fri åsiktsbildning.

Det bör inom parentes anmärkas att lösningen av detta problem förefaller att vara ett av de allra svåraste i ett socialistiskt samhälle. Hur skall möjligheten till en fri opinionsbildning kunna säkras om staten och de stora organisationerna äger alla tidningar, bokförlag o. s. v.? Kritiken av förhållandena på opinionsbildningens område i de kapitalistiska staterna är lätt att formulera, men det är svårare att klargöra hur opinions- och kulturfriheten praktiskt skall kunna tillförsäkras ett ökat spelrum under uppbyggnaden av det socialistiska samhället. Problemet löses inte med fraser eller allmänna påståenden. Troligen ligger dess lösning i en relativt vittgående decentralisering och i bevarandet av ett system med reellt konkurrerande politiska partier (vilket är nödvändigt också av andra skäl). Denna fråga har ägnats alltför liten uppmärksamhet i den socialistiska diskussionen, där man ibland t. o. m. förnekat dess existens.

Under de fortsatta ansträngningarna för att skapa en ökad grad av frihet och jämlikhet för medborgarna, vilket förutsätter avgörande förändringar i nuvarande ekonomiska makt- och ägareförhållanden, kan det hända att demokratin hotas av grupper som fruktar att bli berövade sina nuvarande positioner. Den politiska demokratin har vunnits genom kamp mot privilegierade skikt, som länge och hårdnackat förvägrade majoriteten av medborgarna lika rösträtt. Även om den svenska borgerligheten i dag accepterar demokratins system kan några garantier givetvis inte utfärdas för att en fortsatt demokratisk och socialistisk utveckling inte i framtiden möts av våldsåtgärder, eventuellt understödda av utländska stater. Erfarenheterna från andra länder talar ett varnande språk. Den svenska arbetarrörelsens beslutsamhet att nå socialismen på fredlig väg förutsätter att demokratin har medel att försvara sig med.

Demokratins aktuella problem gäller framför allt följande två frågor som är förbundna med varandra – hur folkstyret skall kunna utvidgas till hela samhällslivet och hur man på ett mera aktivt sätt skall kunna dra in medborgarna i den direkta utövningen av folkstyret.

Riksdag och regering har formellt makten på alla områden av samhällslivet, vilka inte uttryckligen undantagits för andra offentliga organ (landsting, stads- och kommunalfullmäktige), men denna makt utnyttjas långt ifrån i hela sin utsträckning. Viktiga områden, främst det ekonomiska livet, överlämnas i huvudsak åt privata aktiebolag och enskilda näringsidkare. Den del av näringslivet som direkt sköts av stat, kommuner och kooperativa företag är i Sverige relativt liten (omkring 10 procent, varav 5 procent tillhör staten).

Det betyder inte att de privata företagen kan verka fullständigt fritt. En rad lagar och förordningar begränsar deras rörelsefrihet. Riksbanken ingriper på ränte- och kreditpolitikens område. När det gäller banker och försäkringsbolag finns speciella regler och offentliga organ för övervakning. Statsbudgeten och den allmänna ekonomiska politik som statsmakterna bedriver påverkar på olika sätt det privata näringslivets möjligheter. De fackliga organisationerna kräver för sina medlemmars räkning rätt att förhandlingsvägen påverka lönesatser och andra arbetsvillkor.

I denna mening är alltså näringslivet inte fritt, vilket det f. ö. aldrig varit i något samhälle. Det är heller inte fritt i den klassiska meningen att företagarna handlar oberoende av varandra. Det svenska näringslivet är tvärtom genomorganiserat i branschorganisationer, arbetsgivarföreningar, karteller, truster och överenskommelser av olika slag.

Det svenska privata näringslivet är däremot fritt i den meningen, att samhällsorganen i huvudsak inte lägger sig i vilka investeringar som görs, vad som produceras och till vilka priser varorna säljs. Över de för medborgarnas existens helt grundläggande frågorna om produktion och sysselsättning bestämmer inte de folkvalda organen, utan aktiebolag och enskilda företagare. Folkstyret omfattar inte de avgörande delarna av produktionslivet.

Den klassiska socialistiska analysen pekar på ägandeförhållandena i samhället som avgörande. I det kapitalistiska samhället ägs produktionsmedlen (råvaror, maskiner, verktyg o. s. v.) i huvudsak av en mindre grupp privata ägare eller sammanslutningar av sådana. Den stora majoriteten av befolkningen äger inga produktionsmedel och måste sälja sin arbetskraft mot lön till en kapitalist (företagare) för att kunna existera. Kapitalägarna förbehåller sig rätten att bestämma över användningen av sin egendom.

Den naturliga slutsatsen om man anser att folkstyret bör omfatta även det ekonomiska livet i samhället är att produktionsmedlen måste bli samhällsägda, folkägda i olika former. Om produktionsmedlen är allmän egendom bör ju folket ha rätt att bestämma över deras användning.

Det bör tilläggas, att den marxistiska teorin hävdar att en sådan utveckling inte endast motsvarar demokratins ideal utan framtvings av utvecklingslagarna för det kapitalistiska samhället. Produktionsprocessen får en allt mera samhällelig karaktär i den meningen att olika företag och näringsgrenar blir allt mera beroende av varandra. Förändringar inom en näringsgren påverkar i det moderna samhället hela det ekonomiska livet. Samtidigt som produktionsprocessen blivit allt mera ”församhälleligad” träffas de avgörande besluten om investeringar och produktion alltjämt av enskilda företag. Det är också dessa som tillägnar sig det mervärde, den vinst som uppstår. Motsättningen mellan produktionens alltmera samhälleliga karaktär och det privatkapitalistiska ägandet och tillägnandet av mervärde

betraktas av marxismen som det kapitalistiska samhällets grundläggande motsättning. Den leder till ekonomiska kriser och andra problem. Och denna motsättning kan upphävas endast genom att produktionsförhållandena, framför allt ägandeförhållandena, anpassas till utvecklingen av produktiv-krafterna i samhället.

Enligt denna teori står alltså de socialistiska idealen i samklang med faktiska utvecklingsprocesser i samhället. De har uppstått på grundval av dessa och hämtar sin styrka ur denna samklang.

Den marxistiska analysen underbygger på detta sätt den socialistiska uppfattningen, men är givetvis ingen nödvändig förutsättning för denna. Man kan hylla socialistiska ideal även om man aldrig studerat marxismen eller brukat denna som metod.

Däremot förefaller det meningslöst att personer, grupper och partier kallar sig socialistiska om de inte hyser uppfattningen att folket i olika former bör äga och kontrollera de avgörande produktionsmedlen. Denna uppfattning måste ju rimligen vara kriteriet på en socialist i ordets egentliga betydelse.

Finns det några nya skäl, beroende på förändringar i samhällets struktur eller i de politiska förhållandena, som skulle ha gjort de ursprungliga socialistiska målsättningarna föråldrade eller på annat sätt felaktiga? Enligt min mening är förhållandet det motsatta. Den tekniska, ekonomiska och sociala utvecklingen under de senaste årtiondena har aktualiserat nya skäl för att i grunden förändra nuvarande egendoms- och maktförhållanden i socialistisk riktning.

Argumentationen mot socialismen, mot uppfattningen att samhället bör äga de avgörande produktionsmedlen, har under hundra år genomlöpt en bred skala från förlöjligande och hån till en mera saklig diskussion. Vissa nationalekonomer har hävdad att det socialistiska systemet överhuvud taget aldrig skulle kunna fungera, eftersom det inte tillät någon fri prisbildning. Andra påstår fortfarande att socialismens ekonomiska system inte skulle kunna uppnå samma framstegstakt som kapitalismen.

Det är överflödigt att här genomföra en granskning av dessa olika argument. De flesta människor har numera, oavsett politisk uppfattning, tvingats erkänna både att ekonomiska system som grundar sig på samhällelig äganderätt till produktionsmedlen fungerar och att de möjliggör en hög framstegstakt.

Debatten inom den svenska arbetarrörelsen för och emot samhällelig äganderätt till produktionsmedlen, till företagen, rör sig numera med andra argument. Ledande socialdemokrater hävdar att så länge de privata företagen är effektiva finns det ingen anledning att förändra samhällets ställning gentemot dem. Denna fråga om effektiviteten tas upp till behandling i följande avsnitt. Enligt den nuvarande socialdemokratiska ideologin kan man också uppnå just de verkningar man vill ha med andra medel än socialisering av företagen. Ekonomiska kriser kan undvikas och i stort sett full sysselsättning garanteras utan att samhället blivit ägare till produktionsmedlen. Statsmakterna kan skaffa sig inflytande på det ekonomiska livet genom penning- och finanspolitik, genom kontroll över byggnadsverksamhetens omfattning, genom statsbudgetens växande omfattning, genom inflytande över kreditmarknaden o. s. v. Denna linje i argumentationen förefaller vara den avgörande när den nutida svenska socialdemokratin förkastar samhällsägande av produktionsmedlen som medel eller som målsättning.

Ingen socialist lär resa invändningar mot att stat och kommun ökar sin andel av de totala utgifterna i samhället eller att statsmakterna på olika sätt söker påverka kreditmarknadens

struktur och sätt att fungera. Inte heller mot att byggnadsverksamheten ges en viss inriktning, att en effektiv lokaliserings- och arbetsmarknadspolitik utvecklas o. s. v. Tvärtom är det utifrån en socialistisk uppfattning nödvändigt att ytterligare utveckla nuvarande former för statliga ingripanden i det ekonomiska livet.

Det är heller ingen tvekan om att utvecklingen av den statliga ekonomiska politiken i Sverige liksom i andra jämförliga länder haft betydelse när det gäller att söka påverka den ekonomiska utvecklingen och motverka uppkomsten av ekonomiska kriser med massarbetslöshet. ökningen av de offentliga utgifternas och de offentliga investeringarnas andel är emellertid inte främst resultatet av en medveten strävan att utveckla det demokratiska inflytandet över ekonomin, även om detta motiv spelat en viss roll i vårt land. En liknande process har som redan påpekats i det föregående pågått även i länder med regeringar, vilka har en rent borgerlig inställning och i princip motsätter sig ett ökat samhällsinflytande med motiveringen att detta minskar ”det fria näringslivets” effektivitet.

Avgörande för denna utveckling, under vilken det allmänna i alla kapitalistiska stater ökat sitt inflytande inom det ekonomiska livet, har dels varit tvånget att driva upp produktionen och säkra en någorlunda jämn utveckling för att med största möjliga kraft kunna konkurrera med de socialistiska staterna, dels inre samhällsekonomiska och politiska skäl i samband med militariseringen och den växande rustningsproduktionen, skärpta motsättningar inom det ekonomiska livet samt olika befolkningsgruppers krav på höjd levnadsstandard och en tillfredsställande social och kulturell reformutveckling.

Det ökade statliga inflytandet har i växlande grad, beroende på dess omfattning och omständigheterna i respektive land, inverkat på den ekonomiska utvecklingens förlopp i de kapitalistiska länderna. Djupast har denna inverkan varit där man haft en stor statlig industriell sektor eller där statsmakterna infört ett visst mått av ekonomisk planering. Men ingenstans har man därmed skapat garantier för en harmonisk och krisfri utveckling. Ingenstans har man förmått lösa problemet om löntagarnas växande främlingskap i det moderna samhället.

Hur skall dessa problem kunna lösas? Hur skall de över huvud taget angripas så att resultat uppnås? I den västeuropeiska debatten om socialismens problem finns en tankegång som måste tas upp till allvarlig prövning. Enligt denna leder vägen över statliga ingripanden i ekonomin och även över nationalisering av storföretag och industrier inte fram till det socialistiska samhället. Statsingripanden och även nationaliseringar tenderar att införlivas med det kapitalistiska systemet och underkastas dess lagar. Man hänvisar till att den stora förstatligade sektorn exempelvis i Österrike inte inneburit några framsteg ur löntagarnas synpunkt lika litet som den rätt vittgående ekonomiska planeringen exempelvis i Frankrike. De har endast inneburit att statskapitalismen stärkts och fått ökade möjligheter att bekämpa löntagarnas intressen. Den enda revolutionära strategi som under nutida förhållanden i Västeuropa leder till framgång är i stället att utveckla kampen inom företagen för arbetarnas inflytande över arbets- och produktionsförhållandena. Därigenom skulle så småningom uppstå möjligheter till inflytande för löntagarna på allt högre plan, först regionalt och branschvis, sedan i nationell skala. Kampen för företagsdemokratin blir alltså den helt avgörande uppgiften.

Denna kritiska analys innehåller riktiga påpekanden. Statskontroll och nationalisering blir inte automatiskt steg på vägen till ett socialistiskt samhälle, de kan också utnyttjas av monopolkapitalet för dess syften. Ett demokratiskt parti eller arbetarparti kan erövra den parlamentariska majoriteten på ett radikalt reformprogram, men i sin praktiska politik underordna statens affärer de kapitalistiska intressena.

Nationalisering av företag och hela produktionsgrenar måste emellertid liksom statskontroll över det ekonomiska livet värderas efter de sociala och politiska omständigheter under vilka de genomförs och existerar. Förstatligande av företag eller skapande av nya statsföretag kan vara enda medlet att säkra arbete och försörjning åt befolkningen i en bygd. Bakom kravet på sådana åtgärder kan en omfattande rörelse inte endast bland arbetarna utan bland alla innevånare i ett lokalt område komma till stånd. Denna riktar sig mot kapitalismen som icke förmått att lösa sysselsättningsproblemen i detta område. På motsvarande sätt förhåller det sig när de anställda i ett företag eller i en hel industri kräver statsövertagande för att säkra industrins framtid.

Ingripanden på kreditpolitikens område liksom byggnadsreglering och liknande åtgärder måste bedömas efter sin inriktning och sina verkningar. De kan utnyttjas för att minska storfinansens inflytande och för att öka de demokratiskt valda organens och därmed folkets inflytande.

Även i de fall nationaliseringar och statsingripanden i ekonomin inte omedelbart sker i löntagarnas, utan tvärtom i storfinansens intresse, ökar sådana åtgärder de materiella förutsättningarna för socialismen samtidigt som de skärper motsättningen mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden.

Det behöver självfallet inte finnas någon motsättning mellan å ena sidan en utvidgning av folkstyret genom nationalisering och fortsatt utbyggnad av kontrollen på olika områden av det ekonomiska livet samt å andra sidan en utvidgning av folkstyret genom utveckling av löntagarnas inflytande inom företagen. De bägge strategiska linjerna bör tvärtom under gynnsamma politiska förhållanden kunna komplettera och stödja varandra. Sådana politiska förhållanden förefaller att finnas i vårt land, där arbetarrörelsen har en mycket stark parlamentarisk och facklig ställning.

En sådan dubbel utveckling av folkstyret genom ökat inflytande för de offentliga organen och genom ökat inflytande för löntagarna inom företagen är betydelsefull också därför att den innebär en förening av demokratisering ”uppifrån” och ”nedifrån”.

Den socialistiska arbetarrörelsen har kunnat dra en rad lärdomar av utvecklingen i de länder, som först och tyvärr under mycket svåra förhållanden började bygga upp socialistiska samhällsordningar. En viktig lärdom är att demokratin inte automatiskt är säkrad därför att produktionsmedlen överföres i allmän ägo. Även under socialistiska produktionsförhållanden måste kampen fortsätta för utveckling av folkstyret och för medborgarnas demokratiska fri- och rättigheter. En viktig del av dessa rättigheter är arbetarnas och tjänstemännens inflytande i det företag där de arbetar, som heller inte automatiskt följer av att folket enligt grundlagen äger de avgörande produktionsmedlen.

En annan lärdom är att en mycket långt driven centralisering av alla ekonomiska avgöranden, som kan vara föranledd och motiverad av ett svårt läge under en period av forcerad industrialisering, under krig etc., inte får vara ett mönster för hur ett socialistiskt ekonomiskt system skall fungera under andra förhållanden. Ett större mått av decentralisering och ökad uppmärksamhet åt konsumenternas genom marknaden uttryckta krav förefaller väsentliga.

Inom den socialistiska rörelsen läggs också numera stor vikt vid att betona de olika former av allmän ägo, som kan förekomma när det gäller de avgörande produktionsmedlen. Det är inte endast överförande i statens ägo som diskuteras. Man pekar på möjligheten av att utveckla kommunala och kooperativa former för egendom och produktiv verksamhet. Sådana kooperativer kan vara av olika slag, byggda på producenternas eller konsumenternas ägande

och initiativ, vara landsomfattande eller enbart lokala o. s. v. Olika former för kombination av statlig, kommunal och kooperativ egendom kan även tänkas inom en näringsgren.

Efterkrigstidens utveckling och debatt har också visat möjligheten att i ett system med i huvudsak allmänägda produktionsmedel privatägda mindre och medelstora företag består inom jordbruk, handel och industri, över huvud taget har utvecklingen kännetecknats av att en allt större variation av former uppstått inom de socialistiska ekonomierna. Detta sammanhänger givetvis med uppkomsten av allt flera socialistiska stater med skilda historiska traditioner och med olikartade ekonomiska utgångslägen.

För svensk socialistisk debatt bör det vara självklart att utan fördomar hämta impulser från olika håll. Vi kan lära av såväl de kinesiska folkkommunerna som de jugoslaviska arbetarråden, den sovjetiska planhushållningen, nationaliseringarna i Storbritannien, planeringen i Frankrike och kampen för arbetarkontroll i de italienska fabrikerna. Detta innebär inte att något enskilt lands system eller ens delar av detta system mekaniskt kan överföras till den svenska verkligheten. Den ekonomiska och sociala utvecklingen i Sverige liksom i andra länder kan endast formas på grundval av egna traditioner, förhållanden, erfarenheter och ideal. Men det är en viktig förutsättning för vår egen analys och debatt att fönstren står mera öppna för intryck och lärdomar från andra länder.

Hur kommer ett socialistiskt Sverige att se ut? Kommer det att påminna mera om det ena eller det andra nu kända socialistiska systemet? Eller kommer det att utveckla egna drag, som betingas av att socialismen här byggs i ett mycket utvecklat industriellt samhälle med hög levnadsstandard och med starka traditioner av kommunal självstyrelse och mäktiga folkliga organisationer? Det senare är givetvis det sannolika och rimliga. Men ingen kan svara i detalj på sådana frågor. Ett politiskt parti kan utforma sitt program så att det anger vissa riktlinjer för utvecklingen framåt, vissa målsättningar som man vill uppnå och vissa medel som man anser lämpliga att använda. Det vet emellertid samtidigt att den faktiska utvecklingen är ett resultat av motsättningar och kamp mellan olika krafter, som kan vara komplicerade att helt klarlägga till och med i dagsläget och ännu mera för många år framåt.

Politiken blir i verkligheten alltid en fråga om kompromisser, om vad som är möjligt att uppnå. Men för att ett politiskt parti skall kunna målmedvetet påverka utvecklingen krävs det att det så långt som möjligt känner det samhälle i vilket det verkar och de utvecklingstendenser som där gör sig gällande samt har en klar uppfattning om vilken typ av samhälle det vill uppnå och om de närmaste stegen för att avancera i denna riktning. Det gäller att förena experiment med ideal, praktik med teori. De stora avgörande samhällsfrågorna kan inte besvaras så svävande som nu är vanligt inom den svenska socialdemokratin. Endera är man socialist och strävar efter ett samhälle där de avgörande produktionsmedlen befinner sig i allmän ägo. Eller också är man i huvudsak nöjd med det nuvarande ekonomiska systemet och söker vinna sina mål genom reformer av detta system med bibehållen privat äganderätt till produktionsmedlen. I det förra fallet ställer man som den avgörande politiska uppgiften under nuvarande utvecklingsfas att bryta storfinansens maktställning, som är det stora hindret för folkstyrets utveckling. I det senare fallet grundar man politiken på samförstånd med storfinansens.

Den förra uppfattningen brukar ibland beskrivas som doktrinär, den senare som öppen. Det är emellertid inte mera doktrinärt att önska en socialistisk samhällsutveckling än att vilja stanna i kapitalismen, inte mindre ”öppet” att vilja bekämpa storfinansens än att vilja samarbeta med den. Det handlar om olika doktriner, olika uppfattningar.

Att ha en socialistisk uppfattning betyder inte att man betraktar alla problem som redan lösta ungefär som i vissa tävlingsuppgifter, i vilka man endast behöver dra linjer mellan nummerade punkter för att den färdiga bilden skall framträda. Det betyder däremot att man söker befordra sådana lösningar av de ekonomiska, sociala och politiska problemen att utvecklingen framåt mot socialistiska samhällsformer underlättas och de socialistiska idealen – fred, frihet, rättvisa och broderskap – kan förverkligas.

Genomfört folkstyre i hela samhällslivet är ett viktigt socialistiskt ideal. Utvecklingen och fördjupandet av demokratin på det ekonomiska området bör, som redan framhållits, kunna följa två linjer. Den ena innebär ökat samhälleligt inflytande över det ekonomiska livet, den andra utveckling av löntagarnas inflytande inom företagen.

Den fortsatta utvecklingen av samhällets inflytande inom det ekonomiska livet kan delvis följa vägar som redan beträffats. De offentliga utgifternas andel av den totala utgiftssumman i samhället kommer utan tvivel att fortsätta att öka. Undervisning, sjuk- och hälsovård, åldringsvård, bidrag till barnfamiljerna, forskning o. s. v. kommer med nödvändighet att kräva allt större statliga och kommunala insatser. Det handlar här dels om en nödvändig service åt medborgarna, dels om uttryck för den solidaritet som olika grupper och generationer inom det demokratiska samhället bör känna gentemot varandra.

Ökningen av den offentliga verksamheten på de nämnda områdena medför sannolikt redan den en tillväxt av de offentliga investeringarnas andel av den totala investeringssumman i samhället. Det förefaller emellertid nödvändigt att också med andra metoder öka de offentliga organens inflytande över investeringarna, vilkas omfattning och inriktning har en så avgörande betydelse för hela den ekonomiska utvecklingen att varje försök att styra samhällsekonomin förutsätter att de kontrolleras.

Den fortsatta uppbyggnaden av ATP-fonderna ökar i betydande grad samhällets möjligheter att styra investeringsverksamheten. Men det handlar fortfarande endast om val mellan olika anmälda investeringsobjekt. Det är nödvändigt att komplettera denna prövning med aktiva ingripanden för att få till stånd investeringar vilka enligt en social värdeskala bedöms såsom väsentliga.

Ett ökat offentligt inflytande inom olika områden av det ekonomiska livet kan på kort sikt gälla vad som för ögonblicket ter sig som mest angeläget. I längden är det emellertid nödvändigt att utbyggnaden av samhällets ingripanden sker för att uppfylla målsättningar i en ekonomisk plan, som uttrycker en total samhällsekonomisk värdering. Viktigast är inte att söka kontrollera varje del av den ekonomiska verksamheten – en sådan kontroll skulle komma att visa sig både ogenomförbar och skadlig genom de byråkratiska risker den medför. Viktigast är i stället att det allmänna får inflytande över de strategiskt avgörande besluten – investeringarna, produktionens fördelning i stort på olika näringsgrenar, avvägningen mellan konsumtion och nyinvestering.

För att kunna genomföra målsättningarna i en ekonomisk plan räcker det emellertid sannolikt inte med kontrollåtgärder och inflytande via ATP-fonderna. Man får inte ett ögonblick glömma att det här inte väsentligen handlar om tekniskt-ekonomiska utan om politiskt-strategiska problem, vilkas lösning avhänger av den styrka olika klasser och intresseinriktningar kan mobilisera. En viktig del av målsättningen för det ökade samhällsinflytandet över ekonomin är att bryta storfinansens maktställning och dessa stridsåtgärder kommer att mötas av motattacker av olika slag. För att de offentliga intressena skall kunna vinna striden över de privata intressena, vilka stöder sig på makten över affärsbanker, försäkringskoncerner och

andra storföretag, är det nödvändigt att de skaffar sig en vidgad bas i själva produktionslivet. Detta kan ske genom nationalisering av vissa storföretag eller hela näringsgrenar och genom anläggning av nya statliga eller kommunala företag.

Den statliga sektorn i det svenska produktionslivet är liten i jämförelse med många andra kapitalistiska länder och tendensen under de senaste åren har varit att den minskat i relativ betydelse. Det är av många skäl nödvändigt att vända denna utveckling. Ett skäl har redan anförts, nämligen att de offentliga intressena behöver en bas i själva produktionslivet för att framgångsrikt kunna ta upp kampen för fullföljandet av en ekonomisk plan. Andra skäl sammanhänger direkt med lokaliseringpolitiken och strävandena att säkra arbete och försörjning åt människorna i de trakter, som det privata kapitalet inte finner attraktiva därför att profitkvoten anses för låg. Ytterligare ett skäl för en vidgad statlig produktionssektor redan under nuvarande samhällsförhållanden är att därigenom skapas möjligheter för ett större mått av konkurrens mellan olika företagsformer i ett samhälle, som i hög grad präglas av kartellavtal och andra former, av monopolism.

Det avgörande skälet för nationalisering och för skapande av nya statliga, kommunala eller kooperativa företag är emellertid maktfrågan. På denna väg kan medborgarna öka sitt inflytande över det ekonomiska livet, d. v. s. utbygga demokratin.

För att detta verkligen skall ske är det emellertid nödvändigt att vissa andra processer samtidigt äger rum, så att inte nationaliseringarna bara blir ett medel för att stärka makten hos en koalition av storfinans, byråkrati och vissa politiska partier i en statsmonopolistisk kapitalism. Denna fara kan avvärjas genom en demokratisering av statsapparaten och genom att demokratin inom företagen utvecklas.

Den som för fram frågan om demokratisering av statsapparaten möts oundvikligen av motfrågorna om hur den skall gå till och om statsorganen i vårt land inte redan har en fullt demokratisk karaktär, ja t. o. m. kan sägas fungera som led i ett arbetarpartis utövning av den politiska makten.

Statsapparaten i ett samhälle med antagonistiska klasser utgör alltid en tvångsapparat, som med våld eller hot om våld värnar den bestående samhällsordningen. I dagens svenska samhälle är emellertid saken något mera komplicerad. Sedan många år sitter ett arbetarparti i regeringen och arbetarpartierna har majoritet i riksdagen. Det betyder tyvärr inte att det drivs en medveten socialistisk politik. Men det innebär i varje fall att de borgerliga partierna inte har regeringsmakten och att arbetarklassen, löntagarna, därför har större möjligheter att få sina intressen och krav beaktade. Framför allt öppnar arbetarpartiernas majoritetsställning möjlighet för en radikal omläggning av politiken i socialistisk riktning i den mån de dominerande krafterna inom arbetarrörelsen själva målmedvetet går in för det.

Att säga att arbetarklassen har den politiska makten i Sverige skulle vara oriktigt, eftersom begreppet den politiska makten är mycket vidare än enbart majoritet i parlamentet och regeringsinnehav. Frågan gäller också vilken klass som dominerar statsapparaten i dess helhet – militärmakt, polis, domstolar, administration o. s. v.

Jag skall här inte anföra de uppgifter som finns om de högre statstjänstemännens sociala härkomst, om den sociala rekryteringen till universiteten etc. Det räcker att säga, att även om vissa framsteg skett när det gäller det relativa antalet studenter och universitetsstudierande från arbetarklassen så har vi ännu långt kvar innan en någorlunda proportionell representation har uppnåtts. När det gäller de högre statstjänstemännens rekrytering är läget ännu sämre. Trots försök från regeringens sida att påverka den högsta statliga kaderns sammansättning

föreligger fortfarande en mycket stark överrepresentation från de s. k. socialgrupperna 1 och 2 och av personer med en borgerlig uppfattning. En hel del högre statstjänstemän är också direkt förbundna med storfinansen genom poster i bolagsstyrelser och på annat sätt.

Så länge privata ekonomiska intressen får utöva det dominerande inflytandet inom produktionslivet måste man räkna med att strävandena att demokratisera statsapparaten och utnyttja denna för en målmedveten kamp mot storfinansen möter svåra hinder. Statsapparaten och hela det politiska livet i ett samhälle påverkas oundvikligen genom tusentals kanaler av den ekonomiska grundval på vilken samhället är byggt. De är inte självständiga, utan står i ett ömsesidigt beroende av den ekonomiska grundvalen och maktförhållandena inom denna.

Hur relativt litet den svenska arbetarrörelsen ännu åstadkommit i sina strävanden att demokratisera hela samhället och genomsyra detta med sina målsättningar och ideal kan illustreras med följande tankeexperiment. Antag att de borgerliga partierna t. ex. i 1968 års riksdagsval lyckas erövra en så stark majoritet i andra kammaren, att de får majoritet också vid de gemensamma voteringarna och kan bilda en borgerlig regering. Det råder ingen som helst tvekan om att de ögonblickligen skulle kunna använda hela statsapparaten för sina syften utan att andra förändringar blev nödvändiga än att några socialdemokratiska statssekreterare avgick av lojalitetsskäl.

Man kan givetvis säga att detta är helt naturligt. Statstjänstemännen skall inte driva privatpolitik, utan lojalt verka under regeringar och riksdagsmajoriteter av olika partifärg. Jag har heller inte med detta resonemang avsett att uppmana till något slags tjänstemännens ohör-samhet gentemot en borgerlig regering (om nu en sådan mot förmodan skulle drabba vårt land). Men en regering och en majoritet som representerar demokratiska och socialistiska ideal har både rätt och skyldighet att omforma statsapparaten, så att den på bästa sätt kan tjäna förverkligandet av dessa ideal. Detta har knappast skett under den långa socialdemokratiska regeringsperioden.

I ett samhälle som befinner sig i brytningstiden mellan monopolkapitalism och socialism, där löntagarna utgör ett flertal av befolkningen och där arbetarrörelsen har majoritet i riksdagen och innehar regeringsmakten måste statsapparaten användas i kampen för att bryta storfin-sansens ekonomiska maktställning och omforma samhället i socialistisk riktning. För att på bästa sätt tjäna detta syfte bör statsapparaten demokratiseras längs följande linjer: Rekryteringen breddas så att den bättre motsvarar den sociala sammansättningen av befolkningen. Rimligare än de förhållanden som nu råder vore att tjänstemännen på ledande poster till sin majoritet härrörde från löntagarna. Byråkratiska tendenser motverkas och hela statsapparaten görs mera öppen för kontakt med och inflytande från allmänheten. Statsapparaten måste ha en sådan sammansättning att den i alla sina funktioner förhåller sig lojal till en socialistisk omdaning av det svenska samhället. Detta problem blir akut under själva omdaningsprocessen, men denna bör i sin tur underlätta problemets lösning.

Ett viktigt led i demokratiseringen av statsapparaten är att de anställda på alla nivåer, i såväl verk som statliga bolag, erhåller ett ökat inflytande över sina arbetsförhållanden och verksamheten i övrigt. De statliga och kommunala företagen bör vara mönsterföretag och måste därför vara föregångare när det gäller genomförandet av företagsdemokrati. Detta är betydelsefullt inte endast ur allmänt demokratisk synpunkt, utan även därför att man därigenom kan undanröja invändningar mot nationalisering och statsdrift, som nu förekommer även bland arbetare och tjänstemän.

Kravet på ökad demokrati inom de statliga företagen är emellertid endast en del av den

allmänna strävan att öka de anställdas inflytande inom produktionslivet, att utveckla företagsdemokratin.

Den grundläggande motiveringen för demokrati inom företagen är densamma som för demokrati inom samhället i övrigt. Medborgarna har rätt att bestämma över sina egna angelägenheter. Detta ger också i längden det bästa resultatet.

Företagsdemokrati är alltså icke enbart en tekniskfråga. Ansträngningarna att vidga de anställdas inflytande inom de företag där de arbetar är led i den allmänna kampen för demokratins utveckling och fördjupande. Det handlar i grund och botten om kampen för människovärde och social rättvisa.

Man kan icke acceptera den argumentering från framförallt arbetsgivarsidan, som avvisar kravet på företagsdemokrati med hänvisning till att man inte kan betrakta företaget som ett slags miniatyrsamhälle utan måste se det som ett socialt system med i stor utsträckning helt andra funktioner och egenskaper än samhället. Även om samhället har andra och vidare funktioner än t. ex. ett industriföretag och även om formen för beslutsordningen inte kan bli helt densamma i företaget som i samhället, kan detta inte motivera den nuvarande bristen på demokrati inom företagen.

När det gäller demokratin i den politiska sfären finns en relativt enhetlig uppfattning i vårt land om hur denna bör vara utformad. Den har växt fram undan för undan i den historiska processen. Det är möjligt att uppfattningen om vad som bör förstås med företagsdemokrati är lika enhetlig om låt oss säga femtio år. För närvarande är den det emellertid inte. Olika begrepp och målsättningar förekommer i debatten: medinflytande, medbestämmanderätt, samarbete, industriell demokrati.

Den målsättning som här ställs är att genomföra företagsdemokrati i den meningen, att alla som arbetar i ett företag skall ha rätt att delta i val av företagsledning och i utformningen av företagets allmänna politik. En sådan ordning bör genomföras såväl i allmänägda som privatägda företag. Den faktiska utvecklingen får visa hur långt företagsdemokratin under en övergångstid kan utvecklas i företag där aktierna fortfarande är i privat ägo.

Företagsdemokratin bör emellertid ses som ett led i den allmänna strävan att utveckla hela folkets bestämmanderätt över produktionslivet, vilket förutsätter en betydande utveckling av allmänägandet till företagen på bekostnad av privatägandet.

Löntagarna utövar redan nu inflytande på lösningen av vissa frågor inom företagen. Den av ägarna tillsatta företagsledningen kan inte diktera alla beslut som gäller företaget, utan måste i en rad fall söka nå överenskommelse med löntagarna eller deras representanter. Företagsdemokratin kan ses som en fortsättning på den process under vilken löntagarna tillkämpat sig inflytande på vissa företagsfrågor. Delförslag som gäller ökat medinflytande är steg på vägen till fullständig företagsdemokrati.

Genomförd företagsdemokrati enligt den här uppställda målsättningen innebär att ett avgörande steg tagits mot nya maktförhållanden inom företaget och i samhället genom att ägaren icke längre har den avgörande bestämmanderätten. En ny kvalitet i den sociala utvecklingen har tillkommit. Men denna övergång sker givetvis icke utan motsättningar och kamp.

Varje tanke på att frågan om företagsdemokratin skulle vara begränsad till ett samarbete mellan företagsledningen och de anställda, där gemensamma intressen av ökad produktion och förbättrad trivsel förutsätts föreligga, är därför en illusion. De anställda kräver mera makt över de företag som de ägnar sitt arbete. Detta krav kan genomföras endast genom att makten

minskas för de nuvarande ägarna.

Jag skall här inte gå in på olika teorier om egendomsbegreppet. Ur den här anlagda synpunkten är det tillräckligt att påpeka, att vad som betecknas såsom äganderätt inte är oföränderligt och aldrig varit helt oinskränkt.

Samhällsmajoriteten måste avgöra vilka inskränkningar som i gemensamt intresse bör föreligga i utövandet av äganderätten. Att de anställda erhåller ett större inflytande än aktieägarna vid tillsättandet av styrelsen i ett företag strider i och för sig inte mot några slags allmänna principer för den privata äganderätten. Det handlar här om en bestämd uppfattning om den privata äganderätten till produktionsmedel och det innehåll denna bör ha.

Anhängarna av det nuvarande systemet inom företagen, där de anställda saknar bestämmanderätt över ledningens sammansättning och över de avgörande besluten om investeringar, produktion o. s. v., söker motivera detta system med en kombination av moraliska värderingar och effektivitetsresonemang. Det är naturligt för anhängarna av företagsdemokrati att delvis diskutera efter samma linjer, men från andra utgångspunkter.

När det gäller frågan om vilket inflytande representanter för aktieägarna respektive för de anställda bör ha inom ett företag finns det självfallet inga allmänt erkända moraliska grundsatser att utgå från. Denna fråga värderas olika utifrån olika klass- och rättsuppfattningar. Man behöver inte vara anhängare av Marx' arbetsvärdelära för att kunna hävda, att insatser av dem som arbetar i företaget är avgörande för dess existens och utveckling. När ett företag växer blir det alltmera oberoende av den ursprungliga kapitalinsats som gjorts av aktieägarna. En allt större del av företagets tillgångar kommer att utgöras av värden som skapats av de anställda under produktionsprocessen. Det är då också ett rimligt krav att de anställda får ett avgörande inflytande över användningen av dessa tillgångar.

Detta krav underbygges av den förändring som skett genom att företagsledaren i varje fall i de större företagen inte längre är identisk med ägaren. Aktierna i storföretagen är vanligen spridda på ett relativt stort antal händer, men avgörande kontrollposter innehas av en mindre grupp aktieägare – en enskild finansfamilj, ett holdingbolag eller annan representant för finansintressena kring de stora affärsbankerna o. s. v. Denna grupp behärskar styrelsen och tillsätter företagsledaren, som arbetar mot lön och kanske inte äger ens en mindre aktiepost i företaget. Större delen av ägarna är anonyma, är varken kända för de anställda eller känner själva till mera om företaget än de kan läsa i tidningarnas börsöversikter. Den kontrollerande finansgruppen är bättre insatt i företagets angelägenheter, men överlåter i allmänhet dess dagliga skötsel åt den tillsatta direktionen.

Under dessa förhållanden är det naturligt om de anställda anser, att de har större rätt att bestämma över företagets angelägenheter än aktieägare som över huvud taget icke tar någon del i företagets dagliga verksamhet utan enbart är passiva räntetagare. En inskränkning av driften eller en nedläggning av företaget drabbar vanligen de anställda betydligt hårdare än aktieägarna.

En ökning av ansvaret för den enskilde arbetaren och tjänstemannen i produktionsprocessen tycks vara en tendens i många näringsgrenar. Det sammanhänger med den alltmer komplicerade karaktären hos verktyg, maskiner och produktion. Automationen kommer inte att minska, utan ytterligare öka detta ansvar hos de anställda för att företaget skall fungera utan störningar. Den moderna produktionsprocessen kräver allt större kunskaper och allt större initiativrikedom hos såväl arbetare som tjänstemän. Både det ökade ansvaret och den höjda kunskapsnivån blir drivkrafter och motiv för de anställda i företagen att kräva ett ökat

inflytande.

Frågan om vad som ur olika synpunkter kan förstås med effektivitet i ett företag och i samhället som helhet skall diskuteras i följande kapitel. Oavsett hur detta begrepp bestäms finns det emellertid skäl att förmoda, att ett ökat inflytande för de anställda i företagen inte blott väl kan förenas med ökad effektivitet, utan också kan befrämja denna. Vad som talar härför är bl. a. de gamla argument, som säger att arbetsglädjen ökar och resultatet förbättras när man arbetar för mål som direkt känns som ens egna. Företagsdemokratien och i ännu högre grad det gemensamma ägandet av företaget bör kunna öka känslan av samhörighet.

Företagsdemokratien måste ses som ett led i den allmänna strävan att motverka och övervinna de processer, som lett till människans tilltagande främlingskap i det moderna samhället. Den kan inte isoleras från ansträngningarna att ersätta ett system som bygger på kapitalistisk utsugning med ett system av solidarisk samverkan mellan människorna, utan kan fullt ut förverkligas endast i detta sammanhang.

Detta betyder inte att uppgiften att åstadkomma demokrati inom företagen kan eller måste uppskjutas till en framtid, när förändringar i de ekonomiska och politiska maktförhållandena gör dess lösning lättare. Ansträngningarna att utveckla företagsdemokrati måste tvärtom ses som ett led i strävandena att åstadkomma just dessa förändringar. Demokratiseringen inom det ekonomiska livet måste fortsättas nu.

Det tycks också bland de anställda finnas en växande medvetenhet om hur väsentlig denna fråga är för lösningen av de problem med vilka de dagligen brottas. Kravet på demokrati innanför fabriksportarna har, under de senaste åren undan för undan blivit starkare.

Härom är också såväl de politiska partierna som arbetsmarknadsorganisationerna väl medvetna. Arbetsgivareföreningen har genom sin ”referensgrupp för arbetslivets demokratisering” lagt fram sina synpunkter på frågan och Landsorganisationen har utformat ett förhandlingsprogram i 20 punkter i samband med sin hänvändelse till arbetsgivarna om överläggningar angående en revision av det nu gällande företagsnämndsavtalet.

I det av ”referensgruppen” framlagda betänkandet görs en medveten avgränsning av analysen till att gälla endast sådant samarbete inom företagen som kan genomföras utan att de anställdas inflytande egentligen ökar. Man utgår från att företagsledningen även i fortsättningen skall utses av ägaren och avvisar alla väsentliga inskränkningar i dennes handlingsfrihet genom ökad makt åt de anställda. Genom en teori om s. k. intressebalans, varvid de anställda betraktas endast som en av många likställda intressegrupper, söker man avfärda kraven på bestämmanderätt för de anställda i företagen.

Den inställning till företagsdemokratiseringsproblemet som demonstreras från arbetsgivarnas sida i den nämnda utredningen tillmötesgår på intet sätt de stämningar som finns bland löntagarna. Den är heller inget positivt gensvar ens till de blygsamma krav som förts fram från Landsorganisationens sida i 20-punktsprogrammet. Bland punkterna märks krav om åtgärder för att förstärka företagsnämndernas ställning bl. a. genom att styrelsen åläggs att inhämta nämndens yttrande och synpunkter innan beslut fattas i frågor av stor betydelse för de anställda, om ökad informationsrätt för nämnderna, om visst medinflytande för nämnderna på företagets personalpolitik samt om delegerande till företagsnämnderna av beslutsrätten i vissa sociala frågor och beträffande ersättningen för inlämnade förslag.

Det intressanta med 20-punktsprogrammet är att Landsorganisationen här kräver att företagsnämnderna skall bli beslutande organ i vissa frågor. Detta kan sägas innebära ett steg

framåt från den tidigare mycket starkt understrukna synpunkten, att företagsnämnderna endast borde vara organ för information och samråd, alltså endast ha rådgivande karaktär. Denna tidigare ståndpunkt har motiverats med den dualism som skulle inträda om fackliga representanter samtidigt ingick i beslutande organ och återfanns såsom löneförhandlare.

Representanter för den organiserade arbetarrörelsen innehar även på andra områden denna dubbla ställning, t. ex. då de också är representanter för stat och kommun. Under en övergångstid till socialistiska produktionsförhållanden liksom under socialismen måste arbetarrörelsen i allt större utsträckning ta detta dubbla ansvar, dels för de anställdas intressen, dels för hela samhällets intressen. Detta är ett uttryck för arbetarrörelsens ökade inflytande i samhället.

Att göra företagsnämnderna till beslutande organ i vissa frågor står helt i samklang med de strävanden som varit den politiska och fackliga arbetarrörelsens sedan dess uppkomst. Det torde vara nödvändigt att snarast komplettera det av Landsorganisationen framlagda förhandlingsprogrammet med krav vilkas genomförande innebär en reell utvidgning av de anställdas rättigheter i företagen. Vad som närmast kan komma ifråga i detta sammanhang är: upphävande av arbetsgivarnas ensidiga rätt att antaga och avskeda arbetskraft; vetorätt i personalfrågor t. ex. vid besättandet av personalchefsbefattningar och vissa arbetsledande funktioner; överförande till företagsnämnderna av beslutanderätt ifråga om arbetarskydd, förebyggande hälsovård, trivselfrågor o. s. v.; medbestämmande ifråga om disponering av vinstmedel liksom beträffande investeringsplaner.

Lika viktigt som det är att rörelsen för demokrati i företagen anknyter till de aktuella problemen på arbetsplatserna och därigenom får en förankring i de anställdas dagliga kamp för sina intressen, lika viktigt är det att den vägleds av utformade förslag och klart redovisade idéer för hur dess målsättningar fullt ut skall kunna förverkligas.

Om företagsdemokrati fattas i den här åsyftade betydelsen, nämligen som rätt för alla som arbetar i ett företag att delta i val av företagsledning och i utformningen av företagets allmänna politik, förutsätter detta en avgörande förändring av företagsnämndernas roll. Det är möjligt att dessa vid en viss punkt i utvecklingen av de anställdas inflytande måste avlösas av organ mera påminnande om den "bedriftsforsamling" (företagsstämma), som skisserats i den norska debatten om hithörande frågor. Denna demokratiska företagsrepresentation skulle överta en rad av den nuvarande bolagsstämmans befogenheter – val av styrelse, kontrollen av styrelsens dispositioner – och överhuvud fungera som den instans inför vilken styrelsen är ansvarig. Företagsstämman skulle sammansättas av representanter för de anställda, för kapitalägarna och för samhällsinstanser som är direkt intresserade av företagets verksamhet (bl. a. kommunerna). Skilda förslag som ställts i diskussionen förutsätter att de anställdas representation skall utgöra från en tredjedel till tre femtedelar (d. v. s. majoritet) av företagsstämman. Även i andra länder, t. ex. Jugoslavien med dess arbetarråd, finns numera ett rikt studiematerial som kan vara till viss hjälp vid utformningen av företagsdemokratin i vårt land. Det avgörande är emellertid här, liksom i alla andra sammanhang, den rörelse framåt mot nya mera människovärdiga produktions- och samlevnadsformer som kan utvecklas.

6. Effektivitet och människovärde

De kapitalistiska företagen säger att de kan gå med på ett ökat inflytande för de anställda i företagen, så länge detta inte minskar effektiviteten och lönsamheten.

Socialdemokratiska statsråd och borgerliga partiledare säger att så länge de kapitalistiska företagen sköts effektivt – och det anser man att de i allmänhet gör – finns det ingen anledning för samhället att lägga sig i deras verksamhet.

Vad menas i dessa och liknande uttalanden med effektivitet? Hur kommer det sig att bestämmanderätt för de människor som utför det produktiva arbetet kan betraktas som ett hot mot den effektiva skötseln av ett företag?

Effektivitet likställs i dessa resonemang i huvudsak med lönsamhet inom ett företag, d. v. s. att detta ger ett sådant ekonomiskt resultat att det kan bygga ut sin verksamhet och dessutom ge en tillfredsställande avkastning till kapitalägarna. Kriteriet på lönsamhet är alltså, för att uttrycka saken i den marxistiska ekonomilärens termer, en tillräckligt hög profitkvot under tillräckligt lång tid på det insatta kapitalet.

Finns det något som säger att en hög effektivitet inom de kapitalistiska företagen, mätt med lönsamheten, också innebär att hela samhällsekonomin fungerar på ett effektivt sätt? Den borgerliga uppfattningen, grundad på den traditionella liberala nationalekonomin, förutsätter detta. Dess företrädare hävdar t. o. m. att endast i ett sådant system kan konsumenterna erhålla just de produkter som de föredrar att köpa för tillgängliga medel. Tillfredsställandet av konsumenternas önsningar framställs som produktionens målsättning och de kapitalistiska företagen som ett slags servicemän.

Verkligheten i de kapitalistiska ekonomierna är mera komplicerad. Det är endast den köpkraftiga efterfrågan som räknas och så uppstår det kända fenomenet, som upprepas även i "välståndssamhällets" tidsålder, att det på en och samma gång finns ett överflöd av produkter som ej kan säljas och stora otillfredsställda behov hos människor som ej kan köpa. Denna motsättning finns i enskilda länder och i världsmåttstock. Kan detta ur någon vettig synpunkt kallas effektiv hushållning?

Det är heller inte så att de konsumenterna, som har pengar till sitt förfogande och därmed köpkraft, har ett fritt konsumtionsval i den meningen, att de kan erhålla just de produkter och tjänster de helst skulle vilja ha. Deras val är begränsat till vad marknaden tillhandahåller. Och denna är ingalunda en återspeglning av konsumenternas fria värderingar, utan i stor utsträckning ett uttryck för vad de kapitalistiska företagen anser möjligt att sälja med hög lönsamhet. Konsumenten är som regel varken helt fri att träffa sådana grundläggande avgöranden som val av yrke, bosättningsort och arbetstid eller att välja mera likgiltiga saker som en bils livslängd eller utseendet på kavajen. Han och hon föds till färdiga mönster av kapitalinvesteringar, lokalisering, arbetsvillkor, varusortering och kapitalistiska krav på god avkastning. I det utvecklade kapitalistiska samhället med dess skenbara överflöd på valmöjligheter mellan olika varor har storföretagens och monopolens intressen i allt högre grad kommit att forma konsumenternas värderingar och faktiska val. Det finns inget bevis för att hög lönsamhet inom de enskilda kapitalistiska företagen skulle vara ett godtagbart tecken på effektivitet inom samhället som helhet. Också det förhållandet, att de offentliga organen alltmera tvingats bygga ut sin verksamhet på olika områden tyder på att så inte är fallet. Om skolor, sjukhus och ålderdomsvård bedömts som mycket lönsamma projekt av de kapitalistiska företagen skulle de inte utan strid accepterat samhällsinsatser på dessa områden. Redan den starka utvecklingen av den offentliga verksamheten (som framträder i en ökad andel för stat och kommun av de totala utgifterna och av de totala investeringarna) visar att kapitalistisk lönsamhet, d. v. s. profit, inte kan vara någon godtagbar mätare på effektivitet ur samhällsekonomisk synpunkt.

Vad kan då förstås med effektivitet i samhällelig mening? En definition som förefaller brukbar är att ett samhälle fungerar effektivt när det med minsta möjliga insatser tillgodoser sina medlemmars behov så mycket som möjligt. Man kan självfallet inte bortse från kostnaderna, d. v. s. sammanfattningen av de insatser som görs av olika faktorer i produktionen. Men dessa är beroende av de priser som åsätts olika produkter och tjänster. Priserna sammanhänger i sin tur med de samhälleliga värderingarna av arbete jämfört med fritid, av investeringar jämfört med konsumtion, av olika produkters och tjänsters betydelse för att fylla behoven, av den vikt som tillmätas olika behov.

Effektivitet måste alltså bestämmas utifrån de grundläggande och dominerande värderingarna i ett samhälle. Man kan tänka sig en rad olika förhållanden mellan priserna på produkter och tjänster. Det finns ingenting som säger att just de prisrelationer, därmed de kostnader, därmed den lönsamhet, därmed det slags "effektivitet" som i betydande grad bestäms av de kapitalistiska utsagningsförhållandena, av monopolen och av anspråken på avkastning från börsspekulanter, markägare och räntetagare i vårt nuvarande samhälle skulle vara de enda möjliga eller de bästa. Tvärtom finns det goda skäl att ifrågasätta den saken.

Inom den offentliga sektorn dominerar redan andra värderingar än de som grundar sig på kapitalistiska lönsamhetsanspråk. Vi vårdar inte sjuka och gamla därför att det lönar sig, ger profit. Vi gör det därför att dessa grupper av människor, till vilka vi alla kommer att höra, har rätt till en god omvårdnad enligt våra grundläggande värderingar. Profiten får här inte vara avgörande, utan vår uppfattning om människovärdet.

Det pågår redan en strid mellan krafter som bygger på dessa bägge komplex av värderingar – de offentliga värderingarna som uttrycker samhällsmedborgarnas gemensamma intressen och de privata kapitalistiska värderingarna som uttrycker lönsamhets (profit) -intressen. Den kommer till uttryck t. ex. i högerpartiets strävan att vilja begränsa den offentliga sektorn och därmed lämna större spelrum för profitintressena. Men den avgörande striden gäller den fortsatta utvidgningen av det område av samhällsekonomin där de allmänna värderingarna kan komma till uttryck.

Saken är, såsom tidigare framhållits, inte så enkel att storföretagen och finansintressena skulle vara motståndare till att det allmänna driver viss verksamhet. De kräver tvärtom att en god samhällsmiljö skall ställas till förfogande för företagen, så att dessa slipper vissa utgifter och så att de kan få en högt kvalificerad och om möjligt harmonisk arbetskraft. Men den utveckling som redan skett och som obönhörligt kommer att fortsätta med er. växande offentlig andel av utgifterna och investeringarna leder ofrånkomligt till allt hårdare strider mellan de krafter, som ger uttryck för de bägge systemen av värderingar. Oupphörligt kommer frågan att ställas vilka värderingar som skall vara avgörande för ställningstagandet till investeringarnas omfattning och inriktning, till produktionens lokalisering och karaktär o. s. v.

Ett avgörande missgrepp i den socialdemokratiska regeringens politik är att den låtit kapitalistiska lönsamhetsvärderingar vara alltför bestämmande såväl när det gäller begränsningen av den offentliga sektorn som när det gäller förhållandena inom denna sektor. Den sociala reformpolitiken har i många stycken endast haft karaktären av anpassning till förändringar drivna av de kapitalistiska intressena och har därigenom hela tiden kommit på efterkälken. Man har försummat att utarbeta och fullfölja långsiktiga planer för att tillfredsställa de behov som värderingar byggda på principerna om människovärde, jämlikhet och genomfört folkstyre leder fram till. Man har inte haft en utarbetad social prioritetsskala att följa, utan i huvudsak endast sökt att göra samhället funktionsdugligt i förhållande till de kapitalistiska lönsamhetskraven.

Så kommer det sig att samtidigt som vårt utbildningsväsen är otillfredsställande utbyggt såväl i förhållande till de stora ungdomskullarna som ungdomens ökade intresse av fortsatt utbildning och den sociala utvecklingens krav, så förmår den svenska marknaden att i snabb takt öka sin konsumtion av diverse onyttiga lyxartiklar. Samtidigt som tusentals sjuka åldringar inte kan få tillfredsställande vård därför att det fattas sjukhusplatser och personal, så godtar samhället en fantastisk utbyggnad av bilbeståndet och alla de medföljande serviceinrättningarna. Samtidigt som det allmänt erkänns att de stora barnfamiljerna ofta lever på en orimligt låg levnadsstandard och att samhället borde svara för en större del av barnkostnaderna, så har vi råd att låta en alldeles speciell, dyrbar marknadsföring utvecklas med sikte på att uppamma tonåringarnas köplusta. Samtidigt som det blir allt trängre i de stora städerna och de arbetande får allt längre väg till arbetsplatserna, så kan vårt samhälle fortfarande tillåta en ohämmad spekulation med tomtmark som driver upp hyrorna. Samtidigt som vi utan tillräckliga motåtgärder låter mark, vatten och luft smutsas ned och förgiftas, så har vi råd att satsa stora summor på en reklamindustri som i större delen av sin verksamhet inte ger varuinformation. Samtidigt som vi inte kan lösa låglönegruppernas problem, så tillåter samhället att anspråk på miljardvärden skapas genom aktiespekulation på fondbörsen.

Dessa konstateranden riktar sig inte mot medborgarnas rätt att köpa bilar, TV-apparater, diskmaskiner, frysack och sommarstugor om de så önskar. Tvärtom är det ett rättmätigt krav att alla samhällsgrupper skall ha sådana inkomster, att de har råd att göra det i den mån det sammanfaller med deras önsknings. Men framför 'allt måste människorna få frihet att välja inte bara mellan olika bil- och TV-modeller, utan mellan vad de anser rimligt att satsa på sjukvård och vård av de gamla, frisk luft, goda bostäder och mera jämlikhet i jämförelse med reklam, bilar, lyxvaror, stigande tomtpriser och aktievärden. Deras värderingar måste sedan komma till uttryck i den prioritetsskala som det allmänna handlar efter.

Löntagarna kan inte inskränka sin aktivitet till att slåss endast för en viss andel av produktionsresultatet och en viss förbättring av lönerna genom lönepolitiska åtgärder. Det leder inte till avsedda resultat, därför att arbetsgivarna under de monopolistiska förhållanden som råder på många varumarknader har möjlighet att försvara sina profiter genom prishöjningar och därför att den näringsstruktur som kapitalismen skapat är ett hinder för den lönepolitik som fackföreningsrörelsen vill genomföra. Insikten härom är allmän inom den svenska arbetarrörelsen och har lett till att fackförbunden och LO på sina kongresser och i sin dagliga verksamhet behandlar politiska frågor av stor spännvidd.

Redan ansträngningarna att förverkliga vissa lönepolitiska målsättningar framtvingar med nödvändighet en breddning av de fackliga organisationernas verksamhet utöver den rena lönekampen. Men detta blir ännu mera nödvändigt för att fullfölja andra mål som den fackliga rörelsen uppställer: humanare arbetsförhållanden, trygghet i anställningen, företagsdemokrati o. s. v. Hela denna kamp innebär från första början ett avståndstagande från de kapitalistiska värderingarna och ett krav på genomförande av de socialistiska värderingar som arbetarrörelsen hyllar.

Det är alltså ingenting nytt eller revolutionerande när man säger att arbetarrörelsen inte kan underkasta sig den värdeskala, som råder i det borgerliga samhället. Men det nya, som framtvings av den faktiska utvecklingen, är att arbetarrörelsen för att kunna gå vidare på sin väg för att förändra samhället måste börja att konsekvent tillämpa sina värderingar på hela samhällsekonomin och hela samhällslivet i övrigt.

Det innebär att arbetarrörelsen över hela fältet måste ställa sina värderingar och målsättningar mot kapitalismens och ihärdigt kämpa för att genomföra dem. Mot det ensidiga och psykiskt

invalidiserande arbetet i de kapitalistiska företagen måste ställas arbetarrörelsens uppfattning om det allsidiga mänskliga arbetet, mot det kapitalistiska slöseriet med produktiva tillgångar måste ställas den förnuftiga användning av dem som arbetarrörelsen och vetenskapsmännen kan anvisa, mot den på kapitalistiska ägandeförhållanden grundade rättigheten för privata personer och aktiebolag att tillägna sig frukterna av det samhälleliga framåtskridandet i form av vinster på markvärdestegring och kursstegring på fondbörsen måste ställas arbetarrörelsens gamla jämlikhetskrav, mot monopolkapitalets planering måste ställas arbetarrörelsens planering för hela samhällets bästa.

Detta sker nu inte alls på något konsekvent sätt i den svenska politiken. Det som kallas långtidsplanering är i verkligheten ingen planering, utan endast en sammanfattning av prognoser för utvecklingen på olika områden. Den planering i ordets egentliga mening som förekommer, d. v. s. att de samhälleliga organen uppställer vissa målsättningar, anger medlen för att nå dem och därefter förverkligar den uppställda planen, gäller endast vissa områden inom den offentliga sektorn.

Är det då möjligt att över huvud taget börja tillämpa arbetarrörelsens socialistiska värderingar innan de avgörande produktionsmedlen överförs i samhällelig ägo och den ekonomiska grundvalen sålunda skapats för ett socialistiskt samhälle? Svaret är att det är endast genom kampen för de socialistiska värderingarna som vi över huvud taget kan komma fram till nya produktionsförhållanden. Varje framsteg när det gäller att forma utvecklingen efter dessa nya värdeskalor är en seger. Men vad som krävs är att kampen för arbetarrörelsens värderingar inte begränsas till en del av den offentliga verksamheten, utan utvidgas till att gälla hela denna verksamhet och hela samhällsekonomin.

Är detta – för att ta upp en invändning som reses utifrån en annan uppfattning om arbetarrörelsens möjligheter – verkligen en praktiskt genomförbar politik? Är inte den enda möjliga väg som den svenska arbetarrörelsen kan gå den hittills strikt följda, där man i huvudsak begränsar sig till att skapa förutsättningarna för ett expanderande kapitalistiskt näringsliv och söker åstadkomma hyggliga förhållanden för människorna genom en bättre fördelning av framstegets frukter? Måste man inte låta den kapitalistiska värdeskalan gälla för att över huvud taget få ett effektivt arbetande näringsliv?

Det finns en kärna av sanning i denna invändning, men den leder till olika slutsatser beroende på de värderingar och målsättningar man har. Det är sannolikt mycket svårt att under en längre period låta utvecklingen inom olika delar av samhällslivet följa olika värdeskalor. Den ena gruppen av värderingar segrar och tvingar den andra gruppen till underkastelse (vilket i samhället sker genom att den ena eller andra samhällsklassen dominerar utvecklingen). Sålunda har vi sett hur t. ex. förstatligade företag inordnas i den privata kapitalistiska ekonomin därför att arbetarrörelsen och de offentliga myndigheterna inte drivit en konsekvent politik för att utbygga det folkliga inflytandet över näringslivet på storfinansens bekostnad.

Under en övergångstid kan emellertid och måste förekomma en kamp mellan de olika klasserna och deras intressen, som tar sig uttryck i att olika värdeskalor ställs mot varandra och får motivera utvecklingen inom olika sektorer av samhällslivet. Förutsättningen för att arbetarrörelsen i denna kamp skall kunna genomföra sina värderingar är givetvis att den målmedvetet och energiskt verkar härför. Den som anser att man i stället kan godta de kapitalistiska lagarna och värderingarna inom produktionslivet har en annan uppfattning och detta är då endast att konstatera.

Fullföljandet av socialistiska värderingar över ett allt vidare område måste också leda till att

prissättningen på varor och tjänster sker efter andra grunder än för närvarande. Vad som är uttryck för effektivitet kommer att bedömas på ett annat sätt än tidigare. Detta innebär givetvis inte, såsom redan tidigare betonats, att kostnadssynpunkten kan eftersättas. Med en förändring av prisrelationerna förändras emellertid också kostnadsfaktorerna.

Lika litet som man i dag låter kostnaderna för en operation vara avgörande för om en patient skall botas (i varje fall inte teoretiskt, på det praktiska planet visar vårdkrisen att de sociala värderingarna inte helt följs), lika litet kommer man i morgon att låta kostnaderna för att bygga vara avgörande för om alla medborgare skall få tillgång till goda och rymliga bostäder. Liksom det i dag anses naturligt att kostnaderna inte får vara avgörande för om alla skolbarn skall få en grundläggande utbildning eller inte, kommer det i morgon att förefalla självklart att alla barnfamiljer skall ha en tillräcklig standard. På samma sätt som tillgång till goda vägar i dag anses vara en normal sak, kommer i morgon alla medborgares tillgång till olika kulturella värden att betraktas som given.

På vilka samhällsliga områden är det särskilt angeläget att socialistiska värderingar snarast får en helt annan genomslagskraft än för närvarande? Jag behandlar i andra avsnitt i denna bok sådana avgörande frågor som vårt förhållande till de fattiga länderna, de militära rustningarna, företagsdemokratin, bostads- och markfrågorna, lokaliseringspolitiken. För alla dessa stora problem gäller att arbetarrörelsens egna värdeskalor måste ligga till grund för lösningarna.

Andra viktiga frågor, som jag här endast kort kan anmäla, gäller de gamlas och särskilt de sjuka gamlas problem, barnfamiljerna, kvinnornas sysselsättnings- och lönefrågor, övriga låglönegruppers problem, kultur- och fritidsfrågorna. Det är inget uttryck för undervärdering av dessa betydelsefulla områden att de här inte får en utförlig behandling. Framställningen i denna bok är medvetet koncentrerad till vissa frågeställningar och det handlar här i huvudsak om att ge exempel på den förändring av politiken som är nödvändig.

Det finns redan nu 800 000 ålderspensionärer och antalet beräknas stiga till 1 200 000 år 1980. Många av dessa är sjuka och behöver vård. Hur stor procent är svårt att förutsäga, men vad vi vet är att redan nu många gamla långtidssjuka inte kan beredas erforderlig vård på grund av bristen på sjukhusplatser och personal. Kan ett samhälle sägas vara i någon vettig mening effektivt, om det trots rika materiella tillgångar inte kan bereda sina sjuka och gamla tillfredsställande vård?

En undersökning av 1954 års familjeberedning visade att det förelåg en skillnad på omkring 30 procent i konsumtionsnivå mellan familjer med barn och familjer utan barn, till nackdel för barnfamiljerna. Beräkningarna av de direkta barnkostnaderna varierar efter de bedömningsgrunder som används, men de angivna siffrorna rör sig omkring 2 000-4 000 kr per barn och år, varierande i olika åldrar och i olika familjetyper. De statliga barnbidragen uppgår nu till 900 kronor per år efter den senaste höjningen, vars avsikt i huvudsak var att ge kompensation för ökade levnadskostnader föranledda av den höjda omsättningsskatten. Kan ett samhälle sägas vara effektivt, som låter barnfamiljerna leva på en avsevärt lägre nivå än andra samhällsmedlemmar?

Enligt 1959 års långtidsutredning krävs det en betydande ökning av de gifta kvinnornas yrkesverksamhet för att klara vårt lands behov av arbetskraft. Under vissa förutsättningar räknar man med en ökning av antalet förvärvsarbetande gifta kvinnor med omkring 220 000 under 1960-talet. Men trots den långvariga diskussion som förekommit om lika lön för män och kvinnor är kvinnorna fortfarande sämre betalda än männen. Detta beror såväl på att kvinnorna finns i sämre betalda arbeten som på att de i stor utsträckning får lägre lön än

männen för samma arbete. Enligt undersökningarna om den lediga arbetskraften finns det många kvinnor som gärna skulle ta förvärvsarbete, men inte kan göra det på grund av att det inte finns sådant arbete att få på deras bostadsort. Många kvinnor med utbildning avstår från att ta förvärvsarbete därför att de inte anser att det lönar sig. Kan ett samhälle sägas vara effektivt, om det är i stort behov av arbetskraft men vägrar att ge kvinnorna samma ställning på arbetsmarknaden som männen och inte förmår ordna sysselsättning på de orter där arbetssökande kvinnor befinner sig på grund av sina familjeförhållanden?

Förmögenhetsfördelningen i vårt land är mycket ojämn. Fördelningen av inkomsterna anses under ett antal år ha blivit jämnare, men under de senaste åren har denna utveckling hejdat och förefaller att ha vänts i sin motsats. Enligt beräkningar av allmänna skatteberedningen hade år 1948 resp. 1955 och 1964 de 20 procent av inkomsttagarna med de lägsta, inkomsterna tillsammans 5,4 resp. 5,5 och 4,9 procent av inkomstsumman. De 60 procent av inkomsttagarna med de lägsta inkomsterna hade samma år tillsammans 32,5 resp. 33,9 och 31,9 procent av inkomstsumman.

Det särskilda problemet om låga löner och låga familjeinkomster har skärpts genom denna utveckling. Grupper av låglönebetalda arbetare och tjänstemän finns inom praktiskt taget alla näringsgrenar och yrkesområden. Att lösa denna fråga med den fackliga lönepolitiken som enda medel har visat sig omöjligt. En lösning kräver en kombination av hårt driven avtalspolitik och samhällliga åtgärder för en mera ändamålsenlig struktur och lokalisering av näringslivet samt social- och skattepolitiska åtgärder. Kan ett samhälle sägas vara effektivt, om det tillåter en ojämn inkomst- och förmögenhetsfördelning att uppstå och inte förmår lösa de låga lönernas och de låga inkomsternas problem?

Gjorda undersökningar visar att det fortfarande finns en djup klyfta mellan den s. k. finkultur som på olika sätt engagerar de borgerliga skikten i samhället och den s. k. masskultur som de stora grupperna av arbetare, tjänstemän m. fl. har tid, råd och ork med. Det sammanhänger med en rad förhållanden av social karaktär – hårt kroppsarbete, bostadsförhållanden, inkomster men givetvis också vanor och fördomar. Det passiva anammandet av olika typer av kulturyttringar, både goda och dåliga, tycks alltmera vinna terräng på det aktiva kulturdeltagandets bekostnad. Den kommersialiserade, vilket i många fall betyder den dåliga, kulturindustrins alster kostar landet hundratals miljoner kronor varje år. Samhällets kulturinsatser har ökat under senare år, men är ännu djupt otillräckliga. Kan ett samhälle sägas vara effektivt, om det inte ger alla medborgare faktiska möjligheter till ett aktivt deltagande i olika former av kulturell verksamhet?

Jag har medvetet använt begreppet effektivitet i alla dessa frågeställningar för att markera att detta begrepp ingalunda är entydigt, utan får olika innehåll beroende på de grundläggande värderingar man utgår ifrån. Men vad som avses skulle ha framgått ännu klarare, om jag i stället direkt ställt frågan om jämlikhet och människovärde. Det bör inte finnas någon motsättning mellan förverkligandet av dessa ideal i ett samhälle och samhällets effektivitet. Detta är en grundläggande socialistisk värdering.

7. Strukture reformer – ändrade maktförhållanden

Den svenska arbetarrörelsen har varit relativt framgångsrik när det gäller att driva fram en progressiv social reformpolitik. Vårt land ligger inte i täten på alla socialpolitikens områden, men det har en god genomsnittlig standard och står sig väl i jämförelse med andra länder.

Den positiva bedömningen av de socialpolitiska framstegen får emellertid inte undanskymma

att många uppgifter fortfarande återstår att lösa på detta område. Stora folkgrupper i vårt land lever alltjämt i otillräcklig levnadsstandard. Betydande insatser är nödvändiga för att förbättra läget för de stora barnfamiljerna, för folkpensionärerna (särskilt den stora grupp som inte har någon tjänstepension), för den snabbt växande gruppen av på olika sätt handikappade. För att förbättra låginkomstgruppernas ställning är det nödvändigt att komplettera andra åtgärder med socialpolitiska insatser.

Även för hela arbetarklassen och samtliga löntagare är flera viktiga socialpolitiska reformer trängande nödvändiga. Det gäller t. ex. förbättring av sjukförsäkringen, förkortning av arbetstiden, lägre pensionsålder, bättre industrihälsovård. Vi har i vårt land på intet sätt nått något slags socialpolitikens fulländning, som skulle göra fortsatta insatser mindre betydelsefulla. Tvärtom måste den socialpolitiska reformverksamheten även i fortsättningen drivas med stor intensitet.

Den sociala reformpolitiken har tillsammans med lönepolitiken, arbetsmarknadspolitiken och den allmänna ekonomiska politiken varit ett betydelsefullt verktyg i löntagarnas kamp för att förbättra sin levnadsstandard och sin ställning i samhället. Den innebär en viss omfördelning av inkomsterna till de lägre inkomsttagarnas fördel. Men den har inte förändrat de grundläggande egendoms- och maktförhållandena i samhället – och var väl heller inte avsedd att göra det, även om luftiga teorier stundom spunnits kring möjligheten att med hjälp enbart av sociala reformer nå fram till socialistiska samhällsförhållanden.

De nya värderingar varom jag talat i föregående avsnitt kan på vissa områden och till en viss gräns omsättas i verklighet genom en social reformpolitik, som till karaktären icke skiljer sig från den hittills genomförda utan kan betraktas som dess fortsättning. En utbyggnad av åldringsvården t. ex., så att alla sjuka gamla bereds en tillfredsställande vård, kan teoretiskt ske inom ramen för ett samhälle med privatkapitalistisk äganderätt till produktionsmedlen. Denna gärd av social rättvisa behöver i och för sig icke förutsätta förändringar i ägande- och maktförhållandena i samhället.

En konsekvent tillämpning på alla områden av dessa socialistiska värderingar förutsätter (innebär) däremot ett helt nytt samhällssystem. I kampen för att utvidga deras tillämpning till allt flera områden tvingas arbetarrörelsen att gå över från enbart social reformpolitik i traditionell mening till genomförandet av strukturella reformer.

Sådana strukturella reformer är nödvändiga för att lösa aktuella problem i det svenska samhället och för att tillmötesgå krav som mycket bestämt reses av många medborgare.

Vad avser jag i detta sammanhang med strukturella reformer? Därmed avses åtgärder som förändrar ägande- och maktförhållandena i samhället i en sådan riktning, att löntagarna, folket får ökad makt. Den andra sidan av denna utveckling är att företagarna, storfinansen får minskad makt.

Begreppet strukturella reformer är alltså inte liktydigt med s. k. strukturrationalisering som i det kapitalistiska samhället brukar innebära, att de stora företagen i en näringsgren slår ut eller slukar de små företagen. En ”rationalisering” inom en bransch kan emellertid vara en strukturreform, nämligen om den leder fram till att storfinansens inflytande inom branschen minskar eller helt upphör.

Bägge leden i definitionen, förändringar i ägande- och maktförhållandena, är nödvändiga att observera. I det föregående har jag talat om risken för att t. ex. förstatligandeåtgärder införlivas med och underordnas det kapitalistiska systemet. I detta fall har ingen förändring

skett av maktförhållandena, trots att ägandeförhållandena ändrats. Förstatligande kan ändå vara viktigt bl. a. därför att det ger arbetarklassen ökade möjligheter att med utgångspunkt i statsägda företag och andra positioner i framtiden förändra maktbalansen mellan klasserna till sin fördel.

Med några exempel skall jag visa innebörden i begreppet strukturella reformer och samtidigt deras nödvändighet för att åstadkomma en progressiv lösning av akuta problem.

I ett föregående avsnitt har kravet på demokrati i företagen utförligt behandlats. Det är alldeles klart att om de anställda kan erövra större inflytande i de företag där de arbetar, så minskas därmed inflytandet för de grupper som nu har hela bestämmanderätten på viktiga områden. Ökad makt för företagsnämnderna över t. ex. personalpolitiken betyder minskad makt för företagsledningen. Inrättandet av en företagsstämma (bedriftsförsamling), där de anställda har majoriteten, betyder avsevärt minskade befogenheter för den nuvarande bolagsstämman. De anställda erövrar makt från den nuvarande ledande och kontrollerande gruppen – det är innebörden i kampen för företagsdemokrati.

Som en övergångsform kan detta ev. ske utan någon förändring i de formella ägandeförhållandena i företaget, även om äganderätten i verkligheten förses med inskränkningar som förändrar den. Aktieägarna kan fortfarande vara de formella ägarna till företaget, men rätten att utse företagsledning och fatta de avgörande besluten om företagets produktion och utveckling har övergått till andra grupper.

Utveckling av företagsdemokratin ger exempel på en strukturereform. Det handlar här direkt om en förändring av maktförhållandena i företagen och därmed också i samhället. Om metallarbetare Andersson och tjänstemannen Pettersson i ASEA, Separator eller LM Ericsson skall få mera att säga till om, så måste med nödvändighet finanshuset Wallenberg få mindre att säga till om.

Lokaliseringspolitiken ger ett annat exempel på innebörden i och nödvändigheten av strukturella reformer. Det beslut om lokaliseringsstöd till privata företag, som godkänts av riksdagen, kommer att bli av en viss betydelse. Det kommer kanske att något bromsa upp den tendens till utarmning av vissa delar av landet, som sammanhänger med den ojämna industrialiseringen. Men ingen inbillar sig att det skall kunna vända denna tendens och vara tillräckligt för att åstadkomma ekonomisk blomst ring i de hotade områdena. Härför krävs ingripanden av betydligt mera djupgående natur.

Det brukar i debatten påstås att industrins koncentration till vissa områden i landet är en objektiv ekonomisk lag, som man inte kan och inte bör göra något åt. Befolkningsutflyttningen från t. ex. Norrland bedöms på samma sätt. I dessa resonemang sker emellertid ofta en sammanblandning av olika ting. Den fortsatta koncentrationen av produktion och distribution till stora företag är utan tvivel en ekonomisk lagbundenhet, även om man inte får förbise att koncentration av kapitalet är det mest typiska för den nutida kapitalismen. Och en och samma finansgrupp kan behärska många företagsenheter inom samma bransch, utan att försöka slå ihop dem alla till en jättearbetsplats. Befolkningsflyttningen från jordbruk till industri och andra näringar förefaller också vara en lagbundenhet, liksom flyttningen från landsbygd till städer och andra tätorter.

Men det finns ingen ekonomisk lag som säger var städer och tätorter eller industriföretag måste ligga i landet, även om hopklumpningen till vissa områden är en mycket märkbar tendens. Den sammanhänger med att en viss ekonomisk och social miljö som är gynnsam för nya företag redan hunnit skapas i vissa områden. Det finns skolor, sjukhus och kulturella

inrättningar, det finns utbildad arbetskraft, det finns goda kommunikationer, de finns kunder. Men en sådan gynnsam miljö kan skapa var som helst i landet genom samhälleliga insatser. Av ståndet från nuvarande centra spelar ingen avgörande roll, eftersom transportkostnaderna för de flesta varor endast är en liten del av den totala kostnaden.

Man kan möjligen invända, att det blir mycket dyrt för samhället att genom sina insatser i nya områden skapa en sådan tillfredsställande infrastruktur som är en betingelse för ekonomisk utveckling. Man får emellertid inte glömma, att även utvecklingen av redan existerande tätorter kräver stora insatser av samhället. Kostnaderna för fortsatt utbyggnad av en storstad med dess många problem skapade av trånga gator i bilåldern, dyrbara tomter och hälsorisker för befolkningen kan bli större än kostnaderna för att bygga upp en ny tätort. Och även om samhället avstår från initiativet när det gäller lokaliseringen av nya företag och överlåter detta åt de kapitalistiska krafterna slipper det inte undan stora investeringar, vanligen avsevärt större än de som göres inom själva företaget.

En tillfredsställande miljöpolitik kan endast åstadkommas genom offentliga åtgärder som bl. a. tar sikte på att möjliggöra ekonomisk blomstring i alla län. Men detta torde inte vara möjligt enbart genom ekonomisk subvention och uppmuntran till privata företag. Utvidgning av de nuvarande statsägda företagen och anläggande av nya företag i statens, landstingens eller kommunernas regi är en förutsättning för industrialisering och ekonomisk utveckling i många områden. Härigenom förändras ägandeförhållandena inom näringslivet och underlättas en förändring av maktförhållandena.

Förstatligandeåtgärder av olika slag har i allmänhet en vidare motivering än enbart lokaliseringpolitiska hänsyn. Motiven kan vara att skapa en effektivare struktur inom produktion eller distribution, större trygghet i anställningen för arbetare och tjänstemän, bättre kontroll över produkterna, större inflytande för svenska intressen gentemot utländska eller strävan att bryta storfinansens makt och ersätta den med folkets.

Detta senare motiv kan i och för sig vara tillräckligt för att ett storföretag eller en hel näringsgren skall överföras i allmän ägo. Det finns ingen anledning för arbetarrörelsen att acceptera ståndpunkten att så länge ett företag eller en näringsgren sköts "effektivt" ur kapitalistisk synpunkt, så länge skulle samhället sakna anledning att förändra ägande- och maktförhållandena. Möjligheten att åstadkomma en planerad hushållning är beroende av summan av de positioner som samhället är i besittning av. Även om driften i och för sig inte skulle bli effektivare därför att ett företag övergår i allmän ägo kan detta ändå vara motiverat ur effektivitetssynpunkt, därför att en planering i stort därmed blir möjlig. Härtill kommer alla de "effektivitetshänsyn" (diskuterade i föregående kapitel) som de privata kapitalistiska företagen och den kapitalistiska ekonomin över huvud taget inte bryr sig om.

Från socialdemokratiskt och borgerligt håll sägs det ibland vara uttryck för en doktrinär inställning, när någon hävdar att den samhällsägda sektorn bör utvidgas genom överförande i allmän ägo av företag och näringsgrenar eller genom uppbyggnad av nya företag i offentlig regi. Ståndpunkten att produktionsmedel och företag bör ägas av privatkapitalister är naturligtvis precis lika doktrinär. Det handlar här om två olika uppfattningar, av vilka den första är den som den socialistiska arbetarrörelsen ursprungligen har hävdad, den andra den som de borgerliga alltid har hävdad och som vissa delar av socialdemokratin numera anslutit sig till.

Nu ställer emellertid i verkligheten socialisterna inte, frågan så, att de avgörande produktiva tillgångarna bör vara i allmän ägo därför att ... de bör vara i allmän ägo, punkt och slut.

Socialisterna anför tvärtom mycket bestämda skäl för sin ståndpunkt. De är motståndare till den kapitalistiska utsugningen, som möjliggöres av att en liten del av befolkningen äger produktionsmedlen, medan större delen av befolkningen inte äger några produktionsmedel och därför måste sälja sin arbetskraft till ägarna för att kunna existera. I betalning för varan arbetskraft erhåller de arbetslön och i produktionsprocessen skapar de ett mervärde, som ägarna, kapitalisterna tillägnar sig. För att göra slut på denna kapitalistiska utsugning måste man uppenbarligen avskaffa den privata äganderätten till produktionsmedlen och i stället överföra dessa till allmän ägo. Den som anser att den kapitalistiska utsugningen tvärtom bör bestå har givetvis en annan uppfattning i denna fråga.

Det finns emellertid ytterligare en rad skäl för utvidgning av den samhällsägda sektorn. Endast på grundval av storföretag i allmän ägo lär det vara möjligt att åstadkomma en i egentlig mening planerad hushållning. Endast på detta sätt är det möjligt att helt avskaffa de ekonomiska kriserna och säkra full sysselsättning. Endast i allmänägda företag torde det vara möjligt att fullt ut genomföra demokrati, så att de anställda erhåller det avgörande inflytandet.

För olika näringsgrenar och företag tillkommer dessutom en rad speciella skäl, vilka sammanhänger med de förut nämnda motiven – frågorna om rationell struktur, trygghet i anställningen, bättre kontroll över produkterna, dispositionen av företagets tillgångar o. s. v.

Sådana särskilda skäl har anförts i alla de fall där under senare år krav ställts från den politiska eller fackliga arbetarrörelsen om förstatligande av vissa företag och näringsgrenar. Det gäller t. ex. distributionen av olja och bensin, där anmärkningar riktats dels mot den orationella och slösaktiga strukturen inom branschen, dels mot det starka utländska inflytandet genom de stora internationella oljetrusterna. Det gäller läkemedelsindustrin, där anmärkningarna gäller såväl den dyrbara försäljnings- och reklamapparaten som den bristande kontrollen över produkterna. Det gäller de stora privata försäkringskoncernerna och affärsbankerna, där motivet framför allt är att ge det allmänna större inflytande över de väldiga kapitaltillgångar som nu disponeras av storfinansens intressegrupper.

Ytterligare ett motiv kan anföras för att förstatliga även mycket effektivt drivna privata företag, nämligen statens behov av nya skattekällor. Från borgerligt håll har man i allmänhet inte så mycket mot att samhället ingriper när ett företag eller en näringsgren hotas av bankrott. Då anses det lämpligt att samhället ingriper som livräddare. Det finns emellertid ingenting som motiverar att just dåliga företag skall överföras i allmän ägo. Detta utnyttjas för övrigt sedan från borgerligt håll för att ”bevisa” att statsdriften inte bär sig. Vida förnuftigare är då att inrikta socialiseringsaktioner på de storföretag och näringsgrenar, som är mest expansiva och ger den största vinsten. Det finns inget rimligt skäl varför vinsterna i form av utdelningar skall gå till privatpersoner, när de i stället kunde gå till samhället och utnyttjas för att finansiera nödvändiga utgifter.

Det brukar ibland påstås att de statliga företagen inte sköts på ett effektivt sätt. Omdömet motiveras bl. a. med att den statliga sektorns andel av produktion och sysselsättning – som redan nu är liten – tenderar att minska. Detta skulle vara ett tecken på bristande konkurrensduglighet. Så länge denna skötsel förblir dålig anses det inte vara tillrådligt att överföra nya företag och näringsgrenar i allmän ägo.

Det är svårt att bedöma halten i anklagelserna mot de olika statsföretagen för bristande effektivitet. Visst fog kan säkert finnas för sådana påståenden. I ett avseende är det emellertid helt klart att möjligheterna till effektivisering försumrats. Det gäller den finansiella samverkan mellan företagen. De samlade tillgångarna skulle kunna utnyttjas bättre om ett statligt

förvaltningsbolag bildades. Det är emellertid också möjligt att det är den statsägda sektorns obetydliga omfattning som skapar problem. En utvidgning av denna sektor genom att nya företag och näringsgrenar införlivas med den kan ge helt andra möjligheter till rationell planering och hushållning.

Det är viktigt att observera att frågan om effektiviteten och vad som kan vinnas genom att samhället övertar avgörande storföretag och produktionsgrenar inte kan bedömas enbart genom en granskning av förhållandena inom varje privat företag för sig. Kännetecknande för kapitalismen är motsättningen mellan å ena sidan den vetenskapliga planering och hushållning som förekommer inom det enskilda företaget och å andra sidan avsaknaden av planering och hushållning, med ett ord anarkin inom kapitalismen som helhet. Även om alla företag drivs effektivt kan summan av deras verksamhet bli utpräglad ineffektivitet just på grund av den bristande planeringen och samordningen. Denna motsättning kan lösas endast genom att samhället utvidgar sitt inflytande.

Försörjningen med mark och bostäder är ett område, där strukturella reformer av olika typer är nödvändiga för att lösa aktuella problem. Bostadsbyggandet har varit mycket omfattande i vårt land efter kriget. Men ändå finns en betydande brist på bostäder, som kommer till uttryck i de växande bostadsköerna i större samhällen och de långa väntetiderna för att få en bostad.

Hur kan bostadsbrist existera samtidigt som produktionen av bostäder har ökat och ligger på toppnivå vid en internationell jämförelse? En rad omständigheter har spelat in – omflyttningen, den ökade hushållsbildningen, människornas krav på bättre och rymligare bostäder. Att statsmakterna med olika medel sökt hålla nere bostadskostnaderna har också bidragit till den ökade efterfrågan vid gällande hyror. Om dessa fått öka ännu mera än de gjort skulle sannolikt efterfrågan ha varit mindre, eftersom många familjer då inte ansett sig ha råd att söka en bättre eller rymligare bostad. En del lägre inkomsttagare skulle ha tvingats att leva kvar i en sämre bostadsstandard. Folkpensionärer och andra grupper, som fått sina inkomster reducerade, skulle i större utsträckning t. o. m. ha tvingats lämna sina gamla hus och lägenheter. Detta kunde ha minskat bostadsköerna, men hade givetvis inte utgjort någon lösning på bostadsfrågan.

Det avgörande är att bygga mera och att på olika sätt minska kostnadsstegringen. Detta kräver en rad ingripanden från samhällets sida utöver de som redan förekommer. Statlig produktion av byggnadsmaterial och ett statligt (eller i samverkan mellan staten, fackföreningsrörelsen och Kooperationen upprättat) produktionsföretag för bostäder skulle kunna bidra till att bryta nuvarande monopolförhållanden och åstadkomma en nyttig konkurrens, varigenom kostnader och priser kunde sänkas. En statlig bostadslånefond eller särskild statlig kreditanstalt för utlåning av allt kapital för bostadsbyggande till en fast och låg räntesats skulle rationalisera kapitalförsörjningen och förhindra att som nu sker förändringar i diskontot leder till höjda bostadskostnader. Upprätthållandet av denna lägre räntenivå för bostadskapital skulle givetvis kräva finansiella insatser av statsmakterna, men dessa skulle vara väl försvarbara som led i en politik som syftar till att låta sociala värderingar helt prägla bostadsförsörjningen.

Markfrågorna måste få en radikal lösning. Det gäller såväl mark för vanliga bostadshus och för fritidsändamål som för sociala och kulturella inrättningar. Ingenting har ännu gjorts av samhället för att hindra att markvärdestegringen omvandlas till vinster för privata ägare och belastar byggnadskostnaderna. Detta är desto mera inkonsekvent, som det är samhällets utveckling och dess egna åtgärder som är den avgörande orsaken till markvärdestegringen. Det finns ingen beräkning av hur stora belopp som privata ägare till tomter och annan mark kunnat tillägna sig genom värdeökningen till följd av de förbättrade kommunikationerna,

utbyggnaden av den samhälleliga servicen, över huvud taget samhällets tillväxt. Det torde emellertid handla om värden för tiotals miljarder kronor.

Eftersom det är den privata äganderätten till marken som möjliggör det privata tillägnandet av denna monopolränta finns det endast en framgångsrik metod för att ändra de nuvarande förhållandena. Det är att samhället blir ägare till marken. Viss markvärdestegring skulle uppkomma även i fortsättningen, men den skulle återgå till samhället vars insatser är dess upphov. Spekulationen i tomtmark skulle försvinna.

Redan Arbetarrörelsens efterkrigsprogram (1944) upptog kravet på att tomtmarken och hyreshusen i städerna skulle överföras i kommunal ägo. Detta är fortfarande en nödvändig politik, även om den socialdemokratiska regeringen i över tjugo år försökt att glömma denna programpunkt. Liksom övriga åtgärder som här föreslagits för bostadsförsörjningen skulle kommunalisering av tomtmarken och hyresfastigheterna kunna utgöra en betydelsefull strukturereform.

Företagsdemokrati, en bättre lokaliseringspolitik genom skapande av nya statliga företag, överförande i samhällelig ägo av tomtmark, förstatligande av affärsbanker och vissa industrigrenar är betydelsefulla reformer. Men innebär de att man ändrar själva samhällets karaktär och får ett annat samhälle?

Dessa reformer kan påbörjas och också delvis genomföras utan att någon avgörande förändring sker av maktförhållandena i samhället. Det finns alltid risk för att reformerna införlivas med kapitalismen, att den samhälleliga sektorn liksom hittills underordnas de kapitalistiska värderingarna och lagbundenheterna.

Men det finns också möjlighet att de blir verkliga strukture reformer, som kan utnyttjas för en förändring till folkets fördel av både ägande- och maktförhållandena i samhället. Detta beror helt på det innehåll som arbetarklassen och löntagarna i övrigt kan ge dessa reformer. Om de kan göras till led i en målmedveten politik som tar sikte på att bryta storfinansens makt och ersätta den med folkets makt innebär de att grundvalen lägges för en utveckling till socialismen.

Storfinansens, monopolkapitalet, innehar alltjämt de avgörande positionerna inom det ekonomiska livet. Ett karakteristiskt drag för den svenska statsmonopolistiska kapitalismen är emellertid arbetarrörelsens och övriga folkrörelsers starka ställning. Arbetarrörelsens fackliga och politiska inflytande är en mycket god utgångspunkt för ansträngningarna att ta stegen över från statsmonopolistisk kapitalism till socialism.

Storfinansens kommer självfallet inte att frivilligt avstå från sina nuvarande maktpositioner. Den har en mycket stark ställning och stöds av den nuvarande statsapparaten. De borgerliga partierna och vissa delar av socialdemokratin, särskilt de nu ledande kretsarna, vill inte delta i kampen för att bryta storfinansens maktställning utan bygger sin politik på dess fortsatta herravälde.

Det är alltså en mycket svår uppgift som den medvetna socialistiska delen av arbetarrörelsen ställt sig. Dess styrka är emellertid att de socialistiska värderingarna omfattas av breda lager av folket, att lösningen av aktuella brännande problem kräver en politik av strukturella reformer och kamp mot storfinansens samt att dess strävanden ligger i linje med de samhälleliga utvecklingslagarna.

8. Vänsterns uppgifter

De synpunkter som framförts i denna skrift kan kort sammanfattas i ett 5-punktsprogram:

1. Kraftigt ökade svenska insatser i kampen mot världssvälten och för internationell avrustning.
2. Förskjutning av tyngdpunkten i svensk fredspolitik från den militära till den internationella sidan.
3. Utvidgning av folkstyret genom ökat samhällsinflytande över näringslivet och demokrati i företagen.
4. Ökad tillämpning av socialistiska värderingar inom den offentliga verksamheten och i hela samhällslivet.
5. Fortsatt social reformverksamhet och strukturella reformer som förändrar ägande- och maktförhållandena i samhället.

Något mera utförligt handlar det om följande:

1. Den svenska arbetarrörelsen och hela svenska folket måste i handling visa sin solidaritet med de folk som kämpar för nationellt oberoende och social rättvisa. Avgörande för att en verklig ekonomisk utveckling skall komma igång i de koloniala och f. d. koloniala länderna är en politisk och social revolution. Som ett bidrag till kampen mot världssvälten måste emellertid de rika länderna kraftigt öka sitt bistånd till de fattiga länderna. Det handlar också om återbetalning av rikedomar som tidigare rövats och som fortfarande rövas från dessa länder. Samtidigt som Sverige arbetar för och aktivt deltar i ett internationellt program för att bidra till lösningen av u-ländernas problem bör vårt land självständigt vidta vissa åtgärder: avskaffa tullar och skatter på tropiska varor, uppställa bestämda mål för importen från de underutvecklade länderna, ge tullåtnader för industrivaror från dessa länder. Det finansiella och tekniska biståndet till u-länderna måste kraftigt ökas och målsättningen höjas till 5 procent av bruttonationalprodukten. Genom ett system med pristillägg och prissubventioner på import från respektive export till u-länderna skulle en utjämning kunna ske av den nuvarande prisklyftan.

2. Insatser för fred i världen och för att stödja rörelser och folk som kämpar för frihet och social rättvisa är viktiga bidrag till bevarandet av Sveriges fred och oberoende. Tyngdpunkten i svensk fredspolitik bör ligga på våra internationella insatser. Det gäller ökning av biståndet till de fattiga länderna, avbrytande av de diplomatiska och ekonomiska förbindelserna med Sydafrika, stöd åt det vietnamesiska folket och andra folk som kämpar för nationell och social frihet. Det gäller också ett aktivt deltagande i strävandena att uppnå förbud mot kärnvapen och en överenskommelse om allmän och total avrustning. Vårt land måste verka för att Förenta Nationerna blir universellt och utvecklas till en organisation helt i fredens och frihetens tjänst. En del av svensk fredspolitik måste tills vidare också vara ett militärt försvar avsett att stödja och möjliggöra bevarandet av alliansfrihet och neutralitet. Denna försvarsmakt bör ges de begränsade syften som är realistiska i kärnvapnets tidevarv. Den skall utgöra ett skydd mot gränskränkningar och samtidigt möjliggöra en uthållig kamp mot en ockupationsmakt. En överflyttning av resurser bör ske från den militära till den internationella sidan av fredspolitik. Tyngdpunkten bör successivt överföras från det militära försvaret till u-landshjälpen.

3. Folkstyret måste utvidgas till att gälla hela samhällslivet och medborgarna dras in i den

direkta utövningen av demokratin på ett mera aktivt sätt. Utvidgningen av folkstyret inom det ekonomiska livet bör ske längs två linjer: utveckling av samhällsinflytandet genom ökad statlig, kommunal och kooperativ verksamhet och fortsatt utbyggnad av samhällskontrollen på olika områden samt utveckling av löntagarnas inflytande inom företagen. I företagen bör samma demokratiska ordning för fattande av beslut råda som i samhället i övrigt. Alla som arbetar i ett företag skall ha rätt att delta i val av företagsledning och i utformningen av företagets allmänna politik. Företagsnämndernas befogenheter bör undan för undan utvidgas. Målet är en demokratisk företagsrepresentation, företagsstämma, som övertar en rad av den nuvarande bolagsstämmans befogenheter.

4. Socialistiska värderingar som bygger på principerna om människovärde, jämlikhet och genomfört folkstyre måste undan för undan tillämpas på hela den offentliga verksamheten och hela samhällslivet, ekonomin inbegripen. Kapitalistisk lönsamhet, d. v. s. profit, kan inte vara en godtagbar mätare på effektivitet ur samhällsekonomisk synpunkt. Kollektiva värderingar som bygger på samhällsmedborgarnas gemensamma intressen och behov tillämpas redan på viktiga områden, ehuru stundom ofullständigt – sjukvård, skolväsen, vård av de gamla o. s. v. De måste ligga till grund för politiken även på andra områden – produktionen, arbetslivet, bostadsförsörjningen o. s. v.

5. Fortsatt socialpolitisk utbyggnad är nödvändig för att skapa ökad trygghet och bättre levnadsstandard för eftersatta grupper i samhället och förbättra de arbetandes villkor. Reformpolitik i hittillsvarande mening är emellertid icke tillräcklig för att lösa en rad brännande problem. Härför krävs strukturella reformer som förändrar ägande- och maktförhållandena i samhället. Löntagarna, folket måste få ökad makt – storfinansen minskad makt. Företagsdemokratin, lokaliseringsspolitiken, bostads- och markfrågorna är exempel på områden där strukturella reformer av olika typer är nödvändiga.

Är dessa fem frågekomplex och de förslag till åtgärder som framlagts endast uttryck för en enskild persons värderingar och synpunkter? Den debatt som redan pågår visar att de har en mera allmän karaktär. Kamp mot världssvälten och militär avrustning erkänns alltmera som avgörande uppgifter, vilka mänskligheten måste klara för att inte gå under. Det är nödvändigt att de också dominerar svensk politik, eftersom vår framtid är beroende av alla andra folks framtid. Det handlar med andra ord om nationella intressen i detta ords vidaste och egentliga mening.

När det gäller de inrikespolitiska frågorna står olika intressen på ett helt annat sätt emot varandra. Olika klasser och grupper har olika synpunkter och målsättningar. Det råder dock knappast någon tvekan om att t. ex. frågan om de anställdas inflytande i företagen alltmera kommer i förgrunden för den politiska och fackliga debatten. Bostads- och markfrågorna, lokaliseringsspolitiken, åldringsvården och andra problem, vilka här varit föremål för diskussion, kan ingen socialt och politiskt intresserad person förbigå. Däremot varierar förslagen till lösningar, beroende på klassens, partiets, personens intressen och värderingar.

Uppfattningen att de i programmet summerade fem punkterna sammanfattar de huvudfrågor, som under det närmaste årtiondet framför allt kommer att vara föremål för debatt och strid i svensk politik, bygger på ett försök till analys av pågående utvecklingstendenser och intressekonflikter. Dessa frågor kommer inget politiskt parti och ingen socialt verksam rörelse undan. Deras handlingar kommer med nödvändighet att bidra till dessa problems ytterligare tillspetsning eller lösning. Att inte ta ställning till dem, att förhålla sig passiv, är också det ett ställningstagande, för bevarande av nuvarande förhållanden.

De förslag till åtgärder och lösningar, som framlagts i det föregående, bygger på vissa värderingar som framför allt förekommer inom arbetarrörelsen. De är emellertid inte i alla stycken begränsade till denna, utan finns delvis också i den liberala rörelsen, i bonderörelsen o. s. v.

Vid varje politiskt förslag tar man medvetet eller omedvetet hänsyn till möjligheten att erhålla en viss uppslutning bakom förslaget. Finns det eller kan det under de närmaste åren bildas tillräckligt starka krafter i svenskt politiskt liv, som sluter upp bakom en politik av det slag som skisserats i de fem punkterna?

Svaret på denna fråga kan sökas från två utgångspunkter vilka för närvarande inte helt sammanfaller. Den ena är det svenska folkets klassmässiga sammansättning, den andra den partipolitiska strukturen.

Redan i det inledande avsnittet diskuterade jag dessa frågor. Löntagarnas klass angavs till omkring 70 procent av den yrkesverksamma befolkningen. De olika mellangrupperna uppskattades till 20-25 procent. Den egentliga borgarklassen skulle bildas av återstående 5-10 procent med storfinansen som dominerande grupp.

Alla sådana indelningar i bestämda klasser eller social-grupper kan givetvis ifrågasättas av personer och rörelser som tolkar verkligheten på annat sätt. Det enda säkra kriteriet på om en viss klassindelning har sitt berättigande, d. v. s. motsvaras av objektiva förhållanden, är om den visar sig användbar för förklaringen av vissa sociala processer och för mobiliseringen av sociala krafter bakom en viss politik.

Att det för medlemmarna av den egentliga arbetarklassen finns gemensamma intressen, som är så starka att de motiverar en särskild facklig och politisk rörelse, förefaller vid det här laget väl bestyrkt av den historiska utvecklingen. De flesta tjänstemän har också en gemensam facklig rörelse, men däremot finns det inget speciellt "tjänstemannaparti". Detta sammanhänger med att tjänstemännen inte utgör någon enhetlig och avgränsad klass. De har tidigare haft en viss särställning i företagen, vilket är den historiska grunden till deras självständiga fackliga rörelse, men nu sker en påtaglig utjämning gentemot arbetarna i fråga om deras ställning och arbetsvillkor. Den stora massan av tjänstemännen är löntagare på samma sätt som arbetarna. Det torde inte vara fel att tala om en växande likhet när det gäller samtliga löntagargrupper sociala och politiska intressen.

Beträffande löntagarna – alltså arbetarna och den stora massan av tjänstemännen – förefaller det som om den politiska linje som skisserats i fempunktsprogrammet väl skulle sammanfalla med deras intressen. Löntagarna känner i allmänhet gemenskap med motsvarande grupper i andra länder. Särskilt inom arbetarrörelsen är den internationella solidariteten en stark tradition. Man kan därför räkna med att bland löntagargrupperna finna förståelse för nödvändigheten av kraftigt ökade svenska insatser i kampen mot världssvälten och för att ge bistånd till de fattiga folken. Den förändring av tyngdpunkten i svensk fredspolitik från militärt försvar till internationella biståndsinsatser, som föreslås i programmet, anknyter till synpunkter som förts fram inom fackföreningsrörelsen, t. ex. i den bekanta resolutionen från Köpings FCO.

De inrikespolitiska kraven överensstämmer också väl med löntagarnas intressen sådana dessa uttrycks i uttalanden, artiklar och tal inom de fackliga rörelserna. Ökat samhällsinflytande över näringslivet i olika former har krävts såväl av enskilda fackföreningar och fackförbund som av Landsorganisationen. För utveckling av företagsnämndernas inflytande går såväl LO som TCO i bräschen. Utbyggnad av den offentliga verksamheten så att tillgången ökar på

skol- och sjukhusplatser m. m. måste vara ett löntagarintrasse. Detsamma gäller en intensivare lokaliseringpolitik, som skapar nya sysselsättningsmöjligheter, och en lösning av bostads- och markfrågorna så att fler goda bostäder kan ställas till förfogande till överkomliga kostnader. Den politiska huvudlinjen för att genomföra detta program, d. v. s. ökat inflytande för löntagarna och minskat inflytande för storfinansen, bör kunna vara ett allmänt intrasse för alla löntagare.

Detta gäller också olika mellangrupper som utplundras av storfinansen och därför har gemensamma intressen med löntagarna. Genomförandet av de olika kraven i fempunktsprogrammet står på intet sätt i motsättning till en förbättring av dessa mellangrupper villkor, utan kommer tvärtom att skapa bättre förutsättningar härför.

Med utgångspunkt från den klassmässiga sammansättningen av vårt lands befolkning och de ekonomiska och sociala intressen som de olika klasserna rimligen kan tänkas ha förefaller det att finnas möjlighet för en relativt stark uppslutning bakom en politik som går ut på ökade insatser i kampen mot världssvälten och för internationell avrustning, utvidgning av folkstyret genom bl. a. företagsdemokrati, ökat utrymme för gemensamma intressen i näringslivet och en förändring av ägande- och maktförhållandena som led i lösningen av aktuella problem.

Jag kan tänka mig att enskilda eller grupper, som i och för sig är anhängare av ett eller flera av de förslag till åtgärder eller eventuellt hela det program som här framlagts, vänder sig mot sådana formuleringar som att mellangrupperna utplundras av storfinansen och mot försöket att finna en klassmässig bas för fempunktsprogrammet. De kan, uttalat eller outtalat, hysa åsikten att detta är uttryck för ”en föråldrad klasskampinställning”, som icke längre motsvarar verkligheten i dagens Sverige och därför icke är fruktbar.

Jag använder emellertid inte begrepp som utsugning och klasser som uttryck för moraliska värderingar, utan som instrument i ett försök till sociologisk och politisk analys. Men det är klart att en terminologi som är brukbar vid en undersökning av samhällets struktur inte alltid lämpar sig för försök att vinna anhängare för en politik, som utformas på grundval av denna undersökning. Den socialistiska rörelsen i Sverige liksom i andra länder har begått många försyndelser i detta avseende och därmed i onödan rest murar av ord mellan sig och de människor man velat vinna.

En strävan att förankra ett visst politiskt program i olika sociala gruppers intressen får ju heller aldrig bli ett hinder för människor från alla grupper att ansluta sig till en politik, som de från olika utgångspunkter finner riktig. Det avgörande måste vara politikens målsättning och innehåll, inte den speciella väg på vilken man nått fram till vissa ståndpunkter. Även den som inte delar uppfattningen att de olika samhällsklassernas intressen, motsättningar och kamp grundade i deras ställning till produktionsmedlen och i produktionsprocessen utgör det dominerande mönstret i politiken kan självfallet komma till samma uppfattningar om u-landsbiståndet, nedrustningsfrågan, företagsdemokratin o. s. v. som denna boks författare gjort. Det bör inte finnas några hinder för samarbete i enskilda frågor och för ett helt handlingsprogram mellan grupper som på olika vägar nått samma ståndpunkter. Man må vara marxist, anarkist, kristen, pacifist, liberal eller ha någon annan uppfattning – det avgörande för var och en som vill påverka samhällsutvecklingen måste vara att få till stånd en så omfattande uppslutning bakom ett visst krav att detta kan genomföras.

Vilka är möjligheterna att med utgångspunkt i nuvarande partipolitiska struktur vinna ett starkt stöd och naturligtvis om möjligt en majoritet för en politik enligt de linjer som skisserats i det föregående? I det inledande kapitlet riktades viss kritik mot de politiska

partierna. Om man fortsätter denna granskning med utgångspunkt i de frågeställningar, som förts fram i de mellanliggande kapitlen, blir resultatet inte mera positivt. Inget av de politiska partierna har med tillräcklig styrka fört fram kraven om en snabb och kraftig utbyggnad av våra åtgärder för att underlätta en verklig ekonomisk utveckling i de fattiga länderna. Inget parti har i tillräcklig grad beaktat de nya förutsättningar för lösningen av vår försvarsfråga som kärnvapnen medfört. Inget av de politiska partierna har lagt fram ett utarbetat program för genomförande av demokrati i företagen. Inget parti har förmått att tillräckligt klart visa sambandet mellan lösningen av för alla medborgare aktuella problem och maktfrågan i samhället.

Det är självfallet att ansvaret för detta otillfredsställande läge i första hand faller på dem som anser att dessa frågor är avgörande för den svenska politiken under överskådlig tid. Den som skriver ned dessa åsikter kan alltså inte räkna med att slippa undan kritik för underlåtenhetssynder. Sådan kritik vore mycket tacknämlig, därför att den skulle bestyrka att det kan finnas något riktigt i författarens påpekanden.

Intressantare än en enskild persons ställningstagande är givetvis partiernas. Om det är riktigt som här tidigare sagts att den partipolitiska strukturen i vårt land är föråldrad, vilka möjligheter finns då för en förändring som skulle göra de politiska partierna bättre anpassade till den nuvarande ekonomiska och sociala verkligheten och till de brännande problem som måste lösas?

Vissa förändringar i partiförhållandena är redan i gång och olika utvecklingsmöjligheter kan tänkas. Sammanslagningen av centerpartiet och folkpartiet till ett borgerligt mittenparti anses vara endast en tidsfråga. Mycket ovisst är emellertid om enheten mellan de borgerliga partierna ytterligare kan utbyggas, så att även högerpartiet eller en del av detta kommer med i en borgerlig samling. Det mest sannolika, i varje fall på kortare sikt, är kanske att en del av det nuvarande högerpartiet attraheras av det större mittenpartiet och övergår till detta. Kvar skulle då stå ett mindre och mera reaktionärt högerparti.

På vänstersidan i svensk politik finns två alternativa möjligheter. Socialdemokratin kan fortsätta sin förvandling till ett rent mittenparti, som inskränker sig till socialt reformarbete inom det monopolkapitalistiska samhällets ram. Vid dess sida utvecklas ett parti på socialistisk grundval som i sig förenar – i en allians eller i ett enhetligt parti – det kommunistiska partiets medlemmar och radikala socialdemokrater. Vid en sådan utveckling skulle det alltså bli två mittenpartier plus ett vänsterparti och ett högerparti.

Detta måste bedömas som det mindre gynnsamma alternativet. En sådan partikonstellation skulle kunna leda till ett organiserat samarbete mellan de bägge mittenpartierna, eventuellt även i regeringsställning. Detta skulle inte leda till de nödvändiga förändringarna av det svenska samhället.

Det bättre alternativet är att hela arbetarrörelsen påverkas åt vänster, d. v. s. börjar föra en målmedveten politik som siktar till att bryta storfinansens nuvarande maktställning. En sådan förändring av dess politik förutsätter en kraftigt ökad styrka för vänstern inom arbetarrörelsen och kan leda till att vi återigen får ett enhetligt socialistiskt löntagarparti.

Vad avser jag med uttrycket vänster i titeln på denna bok och i överskriften till detta kapitel? En debatt i pressen denna sommar har visat att vänster tydligen blivit ett allmänt honnörsord, som brukas i de mest skilda betydelse. Det är nödvändigt att de som är anhängare av vad som traditionellt brukat betecknas som vänsterpolitik ger begreppet ett mera precist innehåll. Det kan enligt min mening användas i två betydelse. Den ena är som beteckning på vänstern

inom arbetarrörelsen.

Man bör då hellre tala om den socialistiska vänstern eller med ett annat uttryck den nya vänstern. Denna senare beteckning förekommer allmänt i västeuropeiskt politiskt språk och betecknar politiska grupperingar till vänster om den egentliga socialdemokratin.

När begreppet vänster i denna skrift används utan något attribut har det ett vidare innehåll. Det avser de traditioner och organisationer som hör samman med arbetarrörelsen, men utesluter heller inte personer och grupper som konsekvent vill fullfölja den kamp för demokrati som förts av en liberal borgerlighet.

Kraftigt ökade svenska insatser för de fattiga länderna, ökad tyngd i arbetet för militär avrustning, utvidgning av folkstyret särskilt genom demokrati i företagen, ökat utrymme för den offentliga verksamheten, fortsatt social reformpolitik och en förändring av maktförhållandena till folkets fördel – det bör enligt min mening vara huvudlinjer i ett program för vänstern.

Kan då begreppet vänster i det aktuella läget användas som sammanfattande beteckning på partier och strömningar, vilka har så gemensamma intressen och synpunkter att de borde kunna utgöra delar av en och samma rörelse? Enligt författarens åsikt är detta fallet. Det talas här om rörelse, inte om ett enhetligt parti vilket kan komma endast som resultat av en sådan rörelses utveckling.

Den sociala och klassmässiga grundvalen för vänstern i svensk politik har redan diskuterats. Det är löntagarna, såväl arbetare som tjänstemän, tillsammans med vissa mellangrupper i städerna och på landsbygden. Sett utifrån det nuvarande partipolitiska schemat handlar det om kommunister, socialdemokrater, vissa delar av nuvarande centerpartiet och av folkpartiet.

Det finns fortfarande partipolitiska hinder för en sådan samverkan. Dessa sammanhänger dels med åsikter om det egna partiet och dess uppgifter, dels med åsikter om andra partier. Inom det parti jag bäst känner till, det kommunistiska, finns det medlemmar med sekteristiska åsikter vilka betraktar socialdemokrater som förrädare mot arbetarklassens sak och anser ett understöd åt eller samarbete med socialdemokratin vara förkastligt. Sådana åsikter har emellertid alltmera ersatts av en strävan till samverkan för gemensamma intressen och målsättningar. Inom andra partier finns det ännu en del som tror, att kommunisterna inte skulle vara pålitliga demokrater. De bestämda deklARATIONER som under de senaste åren gjorts om kommunisternas acceptering av den parlamentariska demokratins förutsättningar och arbetsmetoder bör ha undanröjt en del av dessa missuppfattningar.

Inom alla partier finns det också folk som uppfattar sina partier som mer eller mindre fullkomliga och som historiens slutprodukt, d. v. s. i verkligheten som självändamål. Sådana trångsynta och statiska uppfattningar kommer alltid att vara ett hinder för förändringar, liksom också positioner i partiapparaterna, andra partipolitiskt bestämda befattningar o. s. v.

Det finns emellertid gott hopp att vissa utvecklingstendenser i samhället och påtagliga strömningar bland medborgarna, särskilt bland ungdomen, skall visa sig starkare än sådana hinder. Det behövs en kraftfull och målmedveten vänster i svensk politik för att genomföra en linje som innebär mera internationalism och utvidgad demokrati. Endast på denna väg kan man entusiasmera ungdomen och vinna understöd från alla de sociala krafter, som har intresse av en konsekvent vänsterpolitik. Vid en fortsatt regeringspolitik av samma slag som hittills är risken däremot stor för, i bästa fall tillfälliga, borgerliga framgångar. Valresultaten i Norge och Västtyskland visar att en politik av undfallenhet och av försök att överträffa de borgerliga partierna på deras egen mark icke leder till framgång för arbetarrörelsen.

En viktig förutsättning för att strävandena att bygga upp en vänsterfront skall ge resultat är att vänstern inom arbetarrörelsen blir starkare. Detta är nödvändigt för att socialdemokratin skall kunna förmås att bryta med sin nuvarande taktiska linje och hela arbetarrörelsen övergå till målmedveten kamp för att utveckla folkets makt gentemot storfinansens. Att stärka den socialistiska vänstern är nu den avgörande uppgiften för dem som vill vänsterutveckling i svensk politik.